

Ανάπτυξη περιφερειακών δεικτών κοινωνικού αποκλεισμού και μεθόδων μέτρησης της κοινωνικής ανισότητας για τη Δυτική Ελλάδα, Πελοπόννησο και τα Ιόνια Νησιά

Πρόγραμμα που χρηματοδοτείται από το
Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ) 2007 – 2013,
Επιχειρησιακά Προγράμματα
«Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα»
και Περιφερειών σε Μετάβαση
Δράση Εθνικής Εμβέλειας «Συνεργασία»
Πράξη Ι: «Συνεργατικά έργα μικρής και μεσαίας κλίμακας»

Συντονιστής: Αθανάσιος Μπέλλας, Ομ. Καθηγητής Παν/μίου Πατρών
Επιστημονικός Υπεύθυνος: Βασίλης Παππάς, Καθηγητής Παν/μίου Πατρών

ΤΕΛΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

Τεύχος 2: Κοινωνικός Αποκλεισμός ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΔΕΙΚΤΩΝ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2013

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Προοίμιο

Το τεύχος αυτό αποτελεί μέρος των παραδοτέων της τελικής έκθεσης παράδοσης του ερευνητικού έργου με τίτλο «Ανάπτυξη περιφερειακών δεικτών κοινωνικού αποκλεισμού και μεθόδων μέτρησης της κοινωνικής ανισότητας για τη Δυτική Ελλάδα, Πελοπόννησο και τα Ιόνια Νησιά». Το ερευνητικό έργο εντάσσεται σε Πρόγραμμα που χρηματοδοτείται από το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ) 2007 – 2013, Επιχειρησιακά Προγράμματα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» και Περιφερειών σε Μετάβαση Δράση Εθνικής Εμβέλειας «Συνεργασία». Πράξη Ι: «Συνεργατικά έργα μικρής και μεσαίας κλίμακας».

Στόχος του έργου είναι η μελέτη και καταγραφή του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού. Τα τελευταία χρόνια, το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού βρίσκεται στο επίκεντρο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, τόσο από πλευράς έρευνας, όσο και από τους φορείς άσκησης πολιτικής. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, ως κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται «η παρεμπόδιση απορρόφησης κοινωνικών και δημόσιων αγαθών», όπως είναι π.χ. αυτά της εκπαίδευσης, του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης κλπ., η έλλειψη των οποίων οδηγεί συνήθως στην οικονομική ανέχεια και περιθωριοποίηση. Επειδή το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί μια σημαντική απειλή για τις κοινωνίες, κρίνεται αναγκαία η διερεύνηση του αποκλεισμού σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο και σ' αυτό εστιάζει η παρούσα έρευνα.

Ως κύρια μεθοδολογική προσέγγιση για την καταγραφή του κοινωνικού αποκλεισμού στην εξεταζόμενη περιοχή, υιοθετήθηκε η δημιουργία ενός συστήματος δεικτών κοινωνικού αποκλεισμού και κοινωνικής ανισότητας, που περιλαμβάνει σειρά από κοινωνικοοικονομικούς, συγκοινωνιακούς και αμιγώς οικονομικούς δείκτες με στόχο την ανάδειξη των επιμέρους χωρικών διαφοροποιήσεων.

Για την κατασκευή των δεικτών, χρησιμοποιούνται δευτερογενή δεδομένα που προέρχονται από διάφορους φορείς. Ωστόσο, προκείμενου να καλυφθούν πιθανά κενά αναφορικά με τη συγκέντρωση των απαραίτητων στοιχείων, έχει σχεδιαστεί και βρίσκεται σε εξέλιξη έρευνα πεδίου με ερωτηματολόγια στις κατά τόπους περιοχές, με στόχο τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων.

Παράλληλα, η έρευνα εστιάζει στις δυναμικές μεταβολές των χωρικών επιπτώσεων που θα προκαλέσουν στην περιοχή τα υπό κατασκευή μεγάλα συγκοινωνιακά και αναπτυξιακά έργα. Δεδομένου ότι οι νέοι οδικοί άξονες θα προσδώσουν νέα ώθηση στην κοινωνική σύγκλιση των περιφερειών και την οικονομική ανάπτυξη, θα είναι ιδιαίτερα ευνοϊκό αν, μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας, προκύψει ένας μηχανισμός μόνιμης και διαρκούς παρακολούθησης της κοινωνικής ανισότητας και του αποκλεισμού της περιοχής, είτε μέσα από κάποιο πανεπιστημιακό εργαστήριο ή και με τη δημιουργία κάποιου ειδικού Παρατηρητήριου. παρακολούθησης της κοινωνικής ανισότητας και του αποκλεισμού της περιοχής, είτε μέσα από κάποιο πανεπιστημιακό εργαστήριο ή και με τη δημιουργία κάποιου ειδικού Παρατηρητήριου. Ήδη, σημαντικές αναπτυξιακές επιδράσεις έχουν καταγραφεί από σχετικές μελέτες αναφορικά με παρόμοια συγκοινωνιακά έργα που λειτουργούν στην περιοχή (Γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου, οδικός άξονας Κορίνθου-Τριπόλεως κλπ).

Την περιοχή μελέτης απαρτίζουν οι επόμενες δέκα εννέα (19) Περιφερειακές Ενότητες (Νομοί):

1. Κορινθίας	11. Κεφαλληνίας
2. Αχαΐας	12. Ζακύνθου
3. Ηλείας	13. Άρτας
4. Αρκαδίας	14. Πρέβεζας
5. Αργολίδος	15. Ευρυτανίας
6. Μεσσηνίας	16. Φωκίδας
7. Λακωνίας	17. Φθιώτιδας
8. Αιτωλοακαρνανίας	18. Καρδίτσας
9. Κερκύρας	19. Τρικάλων
10. Λευκάδος	

Το ερευνητικό έργο ξεκίνησε την 1/12/2010 και ολοκληρώθηκε την 30/11/2013. Για την ολοκλήρωσή του συνέβαλαν οι επόμενοι ερευνητές, με διακριτούς ρόλους ο καθένας, όπως περιγράφονται αναλυτικά στα επιμέρους τεύχη.

Συντονιστής

Αθανάσιος Μπέλλας, Ομ. Καθηγητής, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Πατρών

Επιστημονικός Υπεύθυνος

Βασίλης Παππάς, Καθηγητής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Πατρών

Συμμετέχοντες Φορείς

Πανεπιστήμιο Πατρών,
Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων

Μπέλλας Αθανάσιος, Ομότιμος Καθηγητής
Χλέτσος Μιχάλης – Θεολόγος, Αναπληρωτής Καθηγητής (Παν/μιο Ιωαννίνων)
Πανοπούλου Μαρία, Επίκουρη Καθηγήτρια
Διακομιχάλης Μιχαήλ, Επίκουρος Καθηγητής (ΑΤΕΙ Ηπείρου)
Οικονομάκης Γεώργιος, Επίκουρος Καθηγητής
Γιωτόπουλος Ιωάννης, Δρ. Οικονομολόγος
Παπαδάτος Κωνσταντίνος, Διδάκτωρ, MSc
Θανάσας Γεώργιος, Υποψήφιος Διδάκτωρ
Κοντολαίμου Αλεξάνδρα, Διδάκτωρ, MSc
Μακρή Βασιλική, MBA, Υποψηφία Διδάκτωρ

Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Εργαστήριο Πολιτικής Οικονομίας και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης

Ζωγραφάκης Σταύρος, Αναπληρωτής Καθηγητής
Καρανικόλας Παύλος, Επίκουρος Καθηγητής
Μητράκος Θεόδωρος, Δρ. Οικονομολόγος

Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών,
Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού

Πολυδωρίδης Νίκος, Καθηγητής
Παππάς Βασίλης, Αναπληρωτής Καθηγητής
Αλεβίζος Φίλιππος, Αναπληρωτής Καθηγητής
Καρύδη Αγγελική, Περιβαλλοντολόγος. ΜΔΕ
Ρουμπάνη Φλώρα, Αρχιτέκτων Μηχανικός, Υπ. Διδάκτωρ

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Εθνικό Σημείο Επαφής ESPON2013

Κυβέλου – Χιωτίνη Στέλλα – Σοφία, Επίκουρη Καθηγήτρια
Λουκάκης Παύλος, Ομότιμος Καθηγητής
Ποθητάκη Ιωάννα, Υποψηφία Διδάκτωρ

Επίσης συμμετέχει η εταιρεία DATA RC, καθώς και το Παρατηρητήριο Οδικών Αξόνων Δυτικής Ελλάδος και Πελοποννήσου.

Τεύχος 2

Κοινωνικός Αποκλεισμός

Θεωρητική προσέγγιση και Κατάρτιση Δεικτών

Το παρόν τεύχος περιλαμβάνει θεωρητικές προσεγγίσεις ορισμού και τεκμηρίωσης της έννοιας και του φαινομένου του Κοινωνικού Αποκλεισμού, θεωρητική διατύπωση και πρόταση/ υπολογισμός ενός ολοκληρωμένου συστήματος δεικτών για την πολυδιάστατη παρακολούθηση του φαινομένου μέσα από τη συλλογή και επεξεργασία τόσο πρωτογενών όσο και, κυρίως, δευτερογενών δεδομένων και στοιχείων. Ολοκληρώνεται με εκτεταμένο βιβλιογραφικό κατάλογο.

Όλα τα μέλη της ερευνητικής ομάδας συμμετέχουν και συμβάλλουν στο ερευνητικό πρόγραμμα σύμφωνα με τον εγκεκριμένο καταμερισμό εργασιών, όμως την τελική ευθύνη σύνθεσης του παρόντος τεύχους έχουν:

Ζωγραφάκης Σταύρος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κυβέλου – Χιωτίνη Στέλλα – Σοφία, Επίκουρος Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μητράκος Θεόδωρος, Δρ. Οικονομολόγος

Μπέλλας Αθανάσιος, Ομότιμος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πατρών

Πανοπούλου Μαρία, Επίκουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πατρών

Περιεχόμενα

1.	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	2
1.1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
1.2.	ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	2
1.3.	Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ	4
1.4.	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	5
1.5.	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ	7
1.6.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	8
2.	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΜΕ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΩΝ ΠΗΓΩΝ: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	12
2.1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
2.2.	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ	27
2.3.	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	35
3.	ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ	73
3.1.	Το Πλαίσιο Ανάλυσης	75
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α. ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ, ΌΡΙΑ ΤΙΜΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ	80
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΕΙΚΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΩΝ ΠΗΓΩΝ	81
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	99

1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

(την ευθύνη συγγραφής του κεφαλαίου αυτού έχει η Πανοπούλου Μαρία)

1.1. Εισαγωγή

Η επεξεργασία και η ιστορική εξέλιξη των θεμελιωδών εννοιών των κοινωνικών επιστημών κινείται πάντα ανάμεσα στις θετικές αναλυτικές κατασκευές και στις αξιολογικές κρίσεις. Παράλληλα, η προγραμματική επεξεργασία των ιδεών συνδέεται με την εφαρμογή τους στο κοινωνικό πεδίο. Οι κοινωνικοί επιστήμονες καλούνται να διαγνώσουν προβλήματα των θεσμών και των κοινωνικών μονάδων, αναλαμβάνουν να προτείνουν μεθόδους τεκμηρίωσης και παρακολούθησης των κοινωνικών προβλημάτων και προσφέρουν προσεγγίσεις αξιολόγησης των μέτρων πολιτικής που υιοθετούνται στη δημόσια σφαίρα. Αυτό το γενικό πλαίσιο δεν παραπέμπει σε μια ευθύγραμμη και προβλέψιμη διαδρομή των ιδεών και του ρόλου των κοινωνικών επιστημών. Ιδιαίτερα όταν πεδίο εφαρμογής των κοινωνικών επιστημών είναι προβλήματα που έχουν να κάνουν με κοινωνικές αντιθέσεις και κοινωνικές ανισότητες. Στην περίπτωση αυτή, ο γραμμικός χαρακτήρας στην εξέλιξη των ιδεών υποχωρεί και οι σχετικές έννοιες των κοινωνικών επιστημών διαμορφώνονται μέσα από ανακατατάξεις και χάσματα. Για να προχωρήσουμε στη διατύπωση προτεραιοτήτων πολιτικής και εφαρμοσμένης έρευνας με βάση θεματολογίες αυτής της υφής είναι αναγκαίο να εξετάσουμε και να αξιολογήσουμε τη διαδρομή των ιδεών ώστε να μπορέσουμε να συνθέσουμε διαπιστώσεις και συμπεράσματα για το περιεχόμενο και τα ερμηνευτικά όρια των εννοιών που χρησιμοποιούμε.

Στο κείμενο αυτό επιχειρούμε να εφαρμόσουμε αυτή τη γενική προσέγγιση στην περίπτωση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού (ΚΑ), όπως αυτή αποτυπώνεται στη σχετική βιβλιογραφία. Η αξιολόγηση της σχετικής βιβλιογραφίας γίνεται σε σχέση με τα διαδοχικά πεδία εφαρμογής τα οποία έχει εξετάσει η επιστημονική έρευνα. Σε ένα πρώτο επίπεδο, εξετάζουμε το θεωρητικό περιεχόμενο της έννοιας κοινωνικός αποκλεισμός και τις διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται κατά πεδίο εφαρμογής. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, αξιολογούμε την επίδραση που έχουν να επιδείξουν οι ερευνητικές επεξεργασίες στην άσκηση εφαρμοσμένης κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής. Στόχος της εργασίας είναι να αναδείξουμε τα χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε μια προσπάθεια επικαιροποίησης της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού μετά και την κριτική στην οποία έχει εκτεθεί τις τελευταίες δεκαετίες.

1.2. Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

Ιστορικά, η έννοια του Κοινωνικού Αποκλεισμού (ΚΑ) συνδέεται με τη γαλλική φιλοσοφική παράδοση και τις προτεραιότητες κοινωνικής πολιτικής που ακολούθησαν τα πολιτικά κόμματα της Ευρώπης. Ειδικότερα ο κοινωνικός καθολικισμός (social Catholicism) και το έργο του Mile Durkheim έχουν αναδείξει τη σημασία των σχέσεων με την οικογένεια και τη κοινότητα και τη σύνδεση αυτών των σχέσεων με τους θεσμούς που υπάρχουν στις μικρές κοινότητες (Daly). Η γαλλική δημοκρατία (French Republican) τονίζει τη σημασία των κοινωνικών δεσμών και της αλληλεγγύης και υποστηρίζει την ανάπτυξη σχέσεων αμοιβαίας υπευθυνότητας μεταξύ πολιτών και κοινωνίας (Silver and Miller 2003). Η σοσιαλδημοκρατική (social democracy) προσέγγιση τονίζει τα προβλήματα που προκύπτουν από τον κοινωνικό καταμερισμό και τις διαφορές που απορρέουν από τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων (Chamberlayne 1997). Από τις αναφορές αυτές, διαπιστώνεται ότι είναι σημαντική η σύνδεση της έννοιας του ΚΑ με την ευρωπαϊκή φιλοσοφική παράδοση και πολιτική θεωρία.

Ο όρος ΚΑ εμφανίζεται για πρώτη φορά στις αρχές της δεκαετίας του 1970 στη Γαλλία. Ο Rene Lenoir, Γενικός Γραμματέας Κοινωνικών Προγραμμάτων, της Γαλλικής Κυβέρνησης (Lenoir 1974) χρησιμοποίησε τον όρο “οι αποκλεισμένοι” για να περιγράψει περιθωριακές

κοινωνικές ομάδες, όπως αναπήρους, κακοποιημένα παιδιά, ναρκομανείς, αστέγους, κ.α., που ανέρχονταν στο ένα δέκατο του Γαλλικού πληθυσμού και ήταν αποκλεισμένοι από τις παροχές και τα προνόμια που προσέφερε στους πολίτες το γαλλικό κοινωνικό κράτος. Από τη περίοδο αυτή και μετά, ο όρος αρχίζει να χρησιμοποιείται ευρύτερα στη βιβλιογραφία. Η συζήτηση για τον ΚΑ διευρύνεται και έχει ως αφετηρία τις αρνητικές επιπτώσεις των οικονομικών κρίσεων στην κοινωνική συνοχή των αναπτυσσόμενων χωρών. Την δεκαετία του 1970 η πετρελαϊκή κρίση διευρύνει σημαντικά την ανεργία και γίνεται φανερό ότι ομάδες του πληθυσμού, όπως νέοι, μεγάλης ηλικίας εργαζόμενοι και μετανάστες, απομονώνονται από την κοινωνία. Στην βιβλιογραφία εμφανίζονται αναφορές, όπως “the ones that economic growth forgot” (Donzelot and Roman 1991, Silver 1994) και τονίζεται ότι το πρόβλημα της φτώχειας δεν μπορεί να λυθεί από την οικονομική μεγέθυνση (Lionel Stoleru 1977, Silver 1994). Η έννοια του ΚΑ διευρύνεται και περιλαμβάνει τις νέες ομάδες του πληθυσμού που περιθωριοποιούνται από την οικονομική κρίση

Από τη δεκαετία του 1980 ο όρος του ΚΑ χρησιμοποιείται ευρύτατα και αποκτά διακριτό περιεχόμενο. Η έννοια του ΚΑ δεν έχει πλέον μόνο κοινωνικό χαρακτήρα και παράλληλα δεν ταυτίζεται με την φτώχεια και την ανισοκατανομή του εισοδήματος. Είναι μια ευρύτερη έννοια και το περιεχόμενό της περιλαμβάνει και άλλες διαστάσεις. Αναφέρεται στην ηθική και κοινωνική διάλυση που οδηγούνται οι ομάδες και τα πρόσωπα που δεν συμμετέχουν στις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαδικασίες των σύγχρονων κοινωνιών (Daily). Ο ΚΑ συνδέεται με τις κοινωνικές συνθήκες (χαρακτηριστικά και θέση κοινωνικών ομάδων) και επηρεάζεται από την οικονομική και κοινωνική δυναμική καθώς και την κοινωνικό-οικονομική εξέλιξη. Σημαντικό ρόλο σ’ αυτή την εξέλιξη έχει παίξει η ανάγκη σχεδιασμού και εφαρμογής μέτρων πολιτικής που θα συνέβαλλαν στην απάλειψη του φαινομένου του ΚΑ.

Ωστόσο, η μελέτη της βιβλιογραφίας παρουσιάζει σημαντικές διαφορές στις θεωρητικές προσεγγίσεις που γίνονται σχετικά με τα δομικά χαρακτηριστικά του ΚΑ. Έτσι παρατηρούμε ότι διαφορετικές σχολές σκέψης έχουν διαφορετική αφετηρία στην προσέγγιση τους και τονίζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά στην ανάλυση της έννοιας του ΚΑ. Στο οικονομικό πεδίο, ο ΚΑ μπορεί να αφορά την αγορά εργασίας, τις εισροές στην παραγωγική διαδικασία και τις υλικές συνθήκες που υποστηρίζουν την ανάπτυξη ανθρώπινων ικανοτήτων, σε ατομικό επίπεδο. Στο κοινωνικό πεδίο, ο ΚΑ μπορεί να αφορά κάθε είδους περιορισμούς πρόσβασης σε κοινωνικές υποδομές και δημόσια αγαθά. Στο πολιτικό πεδίο, ο ΚΑ συνδέεται με την αδυναμία συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και την απουσία προϋποθέσεων για την άσκηση ατομικών δικαιωμάτων.

Τις τελευταίες δεκαετίες σημαντικός αριθμός επιστημονικών δημοσιεύσεων και εμπειρικών μελετών αναφέρονται στο περιεχόμενο του όρου και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ΚΑ. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνητών από το χώρο της κοινωνιολογίας έχει μελετήσει το ΚΑ. Αφετηρία αυτής της προσεγγίσεως είναι η κατανόηση των κοινωνικών προβλημάτων και σε μεγάλο βαθμό η σχέση τους με την εξέλιξη των πολιτικών ιδεολογιών. Η Η. Silver (1994) προσεγγίζει το πρόβλημα του ΚΑ μέσα από τη παρουσίαση τριών διαφορετικών παραδειγμάτων που τα ονομάζει αλληλεγγύη- εξειδίκευση- μονοπώλιο και τα οποία υποστηρίζει ότι προέρχονται από διαφορετικές πολιτικές ιδεολογίες, της δημοκρατίας (Republicanism), του φιλελευθερισμού (Liberalism) και της σοσιαλδημοκρατίας (Social Democracy). Στο πρώτο παράδειγμα τονίζεται η διακοπή των κοινωνικών δεσμών μεταξύ των ατόμων και της κοινωνίας και αναφέρεται στους φτωχούς, τους ανέργους και εθνικές μειοψηφίες. Το δεύτερο παράδειγμα αναφέρεται στις κοινωνικές διακρίσεις, τον οικονομικό καταμερισμό εργασίας και αποκλεισμό των ιδιωτών από διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες. Το τρίτο παράδειγμα αντιμετωπίζει τον αποκλεισμό σαν συνέπεια του σχηματισμού των ομάδων μονοπωλίου. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται, όπως η ερευνήτρια υποστηρίζει, στην άποψη ότι ο ΚΑ έχει πολλές έννοιες και έτσι μπορεί να εξυπηρετήσει πολλούς πολιτικούς σκοπούς.

1.3. Η αναπτυξιακή διάσταση

Η έρευνα που προέρχεται από τις αναπτυξιακές σπουδές συνδέει το ΚΑ με τα προβλήματα που προκύπτουν από την αδυναμία πρόσβασης στην αγορά εργασίας, την αδυναμία εξασφάλισης των βασικών αναγκών και τις σημαντικές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις που επιφέρουν. Ιδιαίτερα ο Α. Sen έχει μελετήσει τον ΚΑ σαν δυνατότητα στέρησης στα πλαίσια μιας διευρυμένης προοπτικής της φτώχειας. Υποστηρίζει ότι οι ρίζες του ΚΑ βρίσκονται στις θεωρητικές προσεγγίσεις τόσο του Αριστοτέλη όσο και του Adam Smith, που υποστήριξαν ότι η αδυναμία και η στέρηση περιορίζουν τις ελεύθερες επιλογές των ατόμων και τους απομακρύνουν από την κοινωνική συμμετοχή. Έχει τονίσει τη συνθετότητα της έννοιας του ΚΑ και το διαχωρισμό του σε διάφορα είδη, όπως ενεργητικός και παθητικός αποκλεισμός που συνδέονται τόσο με την εφαρμογή μέτρων πολιτικής που αποσκοπούν στον αποκλεισμό ενός συγκεκριμένου αριθμού ανθρώπων από τις διαθέσιμες ευκαιρίες όσο και το παθητικό αποκλεισμό που είναι αποτέλεσμα συνθηκών (π.χ. οικονομικών). Ο ΚΑ μπορεί να συγκροτεί ένα τμήμα της ικανότητας στέρησης (constitutive relevance), όπως μπορεί ο αποκλεισμός να συμβάλλει σε διαφορετικές δυνατότητες αποτυχιών (instrumental importance). Επίσης έχει αναλύσει τις επιπτώσεις της παρατεταμένης ανεργίας στην απώλεια του εισοδήματος και τη δημιουργία κοινωνικής απομόνωσης και έχει αναλύσει τα προβλήματα που προέκυψαν από το ΚΑ σε διάφορες χώρες και τις στρατηγικές που ακολούθησαν για να τον αντιμετωπίσουν (Sen 1981-2000).

Ωστόσο ένα τμήμα της σύγχρονης έρευνας υποστηρίζει ότι ο ΚΑ δεν συνδέεται με τη φτώχεια και τη στέρηση. Αντίθετα η κοινωνική ιεράρχηση οδηγεί στην ανισότητα και το ΚΑ ομάδων και ατόμων από την κοινωνική δραστηριότητα, αναφέροντας παραδείγματα από ομάδες μεταναστών και εθνικών μειονοτήτων που δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα φτώχειας και περιορισμένης εκπαίδευσης αλλά δεν μπορούν να ενταχθούν στις τοπικές κοινωνίες. Υποστηρίζουν ότι ο ΚΑ είναι μια δομική, θεσμική και παραγωγική διαδικασία της περιθωριοποίησης και παρεμπόδισης της ανθρώπινης κινητικότητας (Fischer, 2011).

Από το 1993 το Διεθνές Ινστιτούτο Εργασιακών Σπουδών (IILS) του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (ILO) σε συνεργασία με τα Ηνωμένα Έθνη (UNDP) άρχισε ένα ερευνητικό πρόγραμμα για τη μελέτη του ΚΑ με σκοπό την ανάπτυξη στρατηγικών για τη καταπολέμηση της φτώχειας και του ΚΑ. Η μελέτη αυτή θεωρείται ότι επισήμως δρομολόγησε την ένταξη του ΚΑ στις αναπτυξιακές σπουδές. Στη συνέχεια το (IILS) πραγματοποίησε μια σειρά από μελέτες και προγράμματα με σκοπό να διερευνηθούν και αναλυθούν οι διαδικασίες περιθωριοποίησης και στέρησης που αναπτύσσονται στις πλούσιες χώρες με αναπτυσσόμενο κοινωνικό κράτος και θεσμοθετημένο πλαίσιο εργασίας, ώστε να βοηθηθούν οι λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες με περιορισμένο κοινωνικό κράτος και θεσμικό πλαίσιο εργασιακών σχέσεων. Αυτή η προσέγγιση του ΚΑ ταυτίστηκε με το δυναμικό χαρακτήρα του φαινομένου που τον διαφοροποιεί από τη φτώχεια και τη στέρηση (Rodgers et.al 1995, Figueiredo 1997, Saraceno 2001, Laderchi 2003, Fischer 2011).

Στην εφαρμοσμένη έρευνα υπάρχει μεγάλος αριθμός μελετών που αναλύει το φαινόμενο του ΚΑ και προτείνει μέτρα πολιτικής για την απάλειψή του. Τα χαρακτηριστικά, όμως, του ΚΑ και ο τρόπος αντιμετώπισής του διαφέρει σημαντικά μεταξύ των διαφόρων χωρών και περιοχών μέσα σ' αυτές, εξαιτίας των διαφορών που υπάρχουν στο θεσμικό πλαίσιο, τη κουλτούρα, το επίπεδο κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε την έρευνα για τον ΚΑ του Α. Sen (2000), όπου, στο εμπειρικό τμήμα της, τονίζει τις σημαντικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των χωρών της Ασίας και ειδικότερα μεταξύ των Ανατολικών-Νότιων Ασιατικών χωρών με τις υπόλοιπες Ασιατικές χώρες. Αναφέρει ότι ο τύπος του ΚΑ διαφέρει μεταξύ των Ασιατικών χωρών και αυτό είναι πιο εμφανές μετά την οικονομική κρίση, η οποία είχε πολύ μεγαλύτερες συνέπειες στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές. Υποστηρίζει ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ασιατικών ανεπτυγμένων χωρών όπως το επίπεδο της βασικής εκπαίδευσης, η διάδοση βασικών οικονομικών δικαιωμάτων σχετικά με την επιστημονική και επαγγελματική εκπαίδευση, τη μεταρρύθμιση του συστήματος ιδιοκτησίας της γης και τη δυνατότητας χρησιμοποίησης του πιστωτικού συστήματος οδήγησαν στην ουσιαστική μείωση του ΚΑ και στη δημιουργία ευκαιριών συμμετοχής στην οικονομία της αγοράς. Αυτές οι επιλογές, τονίζει,

βασίζονται στην άποψη ότι ζούμε σε ένα σύνθετο περιβάλλον και ότι η δυνατότητα να βοηθήσουμε τον εαυτό μας και τους άλλους εξαρτάται από ένα αριθμό ελευθεριών και προοπτικών που μπορούμε να έχουμε, όπως κοινωνικές ευκαιρίες, ρυθμίσεις αγορών ανάπτυξη ατομικών ικανοτήτων και αύξηση κοινωνικών διευκολύνσεων. Μέσα από αυτή την ανάλυση καταλήγει ότι η προοπτική του ΚΑ μπορεί να αναλυθεί σαν στέρηση βασικών ικανοτήτων και προσδιορισμού πολιικών ζητημάτων.

Μία πρόσφατη έρευνα για τον ΚΑ και την ανισότητα στην ανώτατη εκπαίδευση στη Κίνα (Wang 2011) υποστηρίζει ότι οι λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της Κίνας, οι αγροτικές περιοχές, αντιμετωπίζουν το φαινόμενο του ΚΑ που γίνεται εντονότερο αν συγκριθούν με τις πόλεις. Αυτή η έρευνα χρησιμοποίησε τη θεωρητική προσέγγιση του Sen, σχετικά με την ανάπτυξη ικανοτήτων στέρησης στο ΚΑ. Στην έρευνα τονίζεται ότι αυτή η προσέγγιση προσφέρει την δυνατότητα να αναδειχτούν διαφορετικές ανάγκες και επιλογές που αντιμετωπίζουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που προέρχονται από διαφορετικούς τύπους ΚΑ στη περιοχή. Στα πλαίσια της προσέγγισης για τη στέρηση, μελετήθηκε η άποψη της active deprivation και έδειξε ότι το 2004, η χρηματοδότηση για την εκπαίδευση ανήλθε στο 67.2% της συνολικής χρηματοδότησης (κυβερνητικής και μη-κυβερνητικής) για την εκπαίδευση, στις ανεπτυγμένες περιοχές της Κίνας, οι οποίες καλύπτουν το 41,4% του πληθυσμού, ενώ το 2006 οι τρεις περισσότερες ανεπτυγμένες περιοχές έλαβαν το ένα τέταρτο της συνολικής χρηματοδότησης για την εκπαίδευση και οι τρεις φτωχότερες περιοχές μόνο το 1%. Επίσης δεν υπάρχουν κριτήρια διαφορετικά για την εισαγωγή στα πανεπιστήμια μεταξύ των φτωχών και πλουσίων περιοχών. Τα πανεπιστήμια εξυπηρετούν κυρίως φοιτητές που είναι κάτοικοι της ίδιας πόλης. Με βάση ενός συστήματος που εφαρμόζεται στη Κίνα οι άνθρωποι δεν κινούνται ελεύθερα μεταξύ των περιοχών και οι μαθητές μπορούν να υποβάλλουν κυρίως εκεί που έχουν γεννηθεί. Έτσι δημιουργείται μια άνιση δυνατότητα πρόσβασης για τη πλειοψηφία των μαθητών. Από την άλλη πλευρά του παθητικού αποκλεισμού (passive exclusion) σημειώνει ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των μαθητών των πόλεων και των αγροτικών περιοχών. Κατά τη δεκαετία 1990 το ποσοστό αύξησης των εισαγωγών των μαθητών από αγροτικές περιοχές αυξήθηκε κατά 4,33%, ενώ των μαθητών από τις αστικές περιοχές κατά 147,13%. Υποστηρίζεται ότι ιστορικές αιτίες μαζί με πολιτικές και οικονομικές ρυθμίσεις έχουν διαχωρίσει τις περιοχές σε δύο διαφορετικές οικονομίες και κοινωνίες. Στις πόλεις επικρατούν καλύτερες κοινωνικές υπηρεσίες, μεγαλύτερη κοινωνική ασφάλεια και καλύτερες αμοιβές στους εργαζόμενους. Τα εισοδήματα των νοικοκυριών με υψηλά εισοδήματα στις πόλεις είναι τρεις φορές μεγαλύτερα εκείνων των αγροτικών περιοχών. Το εκπαιδευτικό σύστημα των πόλεων προσφέρει καλύτερη ποιότητα και ευκαιρίες για συνέχιση των σπουδών και το επίπεδο διδασκαλίας είναι καλύτερο στις πόλεις. Τελικά η προσέγγιση που ακολουθήθηκε δίνει την ευκαιρία να κατανοηθεί η συνθετότητα του φαινομένου του ΚΑ, να ξεχωρίσουν οι διαφορετικοί τύποι του ΚΑ και να εισαχθούν τα στάδια των πολιτικών πρωτοβουλιών. Με το διαχωρισμό των τύπων ΚΑ έχει εντοπιστεί ο μηχανισμός που παράγει εκπαιδευτική ανισότητα και διαμορφώνει τη κοινωνική δομή του ΚΑ. Τελικά προτείνεται ένα πακέτο δράσης που θα συνδέει τις προσπάθειες κρατών, αγορών και κοινωνίας ενάντια στο ΚΑ στη Κίνα.

1.4. Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική πολιτική

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, όπως προαναφέραμε, αρχίζει να διευρύνεται σημαντικά ο αριθμός των ανθρώπων που δεν είχαν πρόσβαση στη κοινωνική ευημερία. Το 1998 υπήρχαν 16.5 εκ. άνεργοι στην ΕΥ, εκ των οποίων τα 8 εκ. ήταν άνεργοι πάνω από ένα χρόνο. Η ΕΥ ανέλαβε μια σειρά από πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση των κοινωνικό-οικονομικών προβλημάτων και την επίτευξη κοινωνικής συνοχής. Το 1974 υιοθέτησε το πρώτο πρόγραμμα κοινωνικής δράσης που απέβλεπε στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των ευπαθών ομάδων. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ο πρόεδρος της ΕΕ, J. Delors, πίεσε για την εισαγωγή της κοινωνικής διάστασης στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το Φεβρουάριο του 1986 υπεγράφη ο Single European Act που έδινε έμφαση στην οικονομική και κοινωνική συνοχή στη Κοινότητα.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 ο ΚΑ γίνεται κεντρικό θέμα της κοινωνικής πολιτικής στο εκλογικό μανιφέστο του Αγγλικού εργατικού κόμματος. Το 1997 δημιουργήθηκε η Social

Exclusion Unit που αναφερόταν στο πρωθυπουργό και αργότερα (2002) μεταφέρθηκε στο γραφείο Deputy Prime Minister. Αντικείμενο της εργασίας της ήταν η δημιουργία πολιτικών εκθέσεων, διαμόρφωση πολιτικών και εφαρμογή πολιτικών και προγραμμάτων υποστήριξης. Διαφοροποίησαν το ΚΑ και περιελάμβαναν ανθρώπους ή φτωχές περιοχές που υπέφεραν από ένα συνδυασμό προβλημάτων όπως ανεργία, μικρή εξειδίκευση, φτώχεια, εγκληματικότητα, κακή υγεία και οικογενειακή διάλυση. Κύρια Δραστηριότητα της Μονάδας ήταν η ανάπτυξη και εφαρμογή πολιτικών ενσωμάτωσης.

Παρόμοια εξέλιξη σημειώνεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1997 με τη Συνθήκη του Amsterdam (Amsterdam Treaty) περιέλαβε το κοινωνικό πρωτόκολλο και προοδευτικά εφαρμόστηκαν πολιτικές ενάντια στο ΚΑ και την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής ολοκλήρωσης των λιγότερα προνομιούχων ομάδων μέσα στη Κοινότητα. Ένα από τα πιο σημαντικά προγράμματα της Κοινότητας για το ΚΑ ήταν το «Κοινοτικό Πρόγραμμα για την Οικονομική και Κοινωνική Ενσωμάτωση των μη Ευνοημένων Ομάδων» και κάλυψε την περίοδο 1989-1994. Αποτελείτο από 39 προγράμματα και το 1992 προστέθηκαν άλλα τρία που αναφέρονταν σε νέες περιφέρειες της Γερμανίας μετά την επανένωση της.

Στα πλαίσια της ΕΕ διαπιστώνεται μεγάλος αριθμός αποκλίσεων μεταξύ χωρών και περιφερειών μέσα στις χώρες. Σε μελέτη (Stewart 2003) που καταδεικνύει τα προβλήματα που προκύπτουν από τη χρησιμοποίηση των δεικτών που χρησιμοποιούνται για τη προσέγγιση του φαινομένου του ΚΑ, τονίζεται η ανάγκη χρησιμοποίησης δεικτών που μπορούν να καταγράψουν τη περιφερειακή διάσταση του θέματος. Ιδιαίτερα στο εμπειρικό τμήμα της έρευνας παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές μεταξύ των ποσοστών φτώχειας και ανεργίας στις διάφορες περιοχές της ΕΕ. Στην Νοτ. Ιταλία, στην Σικελία, υπάρχει το μεγαλύτερο ποσοστό φτώχειας στη χώρα και από τα υψηλότερα της Ευρώπης, ενώ στη Βορ. Ιταλία το ποσοστό φτώχειας είναι από τα χαμηλότερα στην Ευρώπη. Την ίδια περίπου κατάσταση συναντούμε στην Ισπανία. Οι Βόρειο-Ανατολικές περιοχές παρουσιάζουν ποσοστά φτώχειας μικρότερα του 50% εκείνων της Νότιας, Κεντρικής Ισπανίας και Καναρίων Νήσων. Στο Βέλγιο οι περιοχές που μιλούν φλαμανδικά παρουσιάζουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά φτώχεια από εκείνα των υπολοίπων βελγικών περιοχών. Σε ολόκληρη την ΕΕ τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας βρέθηκαν στη Βορ. Αγγλία, στη Σκωτία, Νοτ. Ιταλία και Νοτ.-Δυτ. Ισπανία. Αντίθετα τα χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας σημειώθηκαν στην Ολλανδία, Λουξεμβούργο, Αν Γαλλία, Βορ. Ιταλία και τμήματα της Γερμανίας. Η καταγραφή των περιφερειακών διαφορών μέσα στην ΕΕ θα βοηθήσει σημαντικά στην ανάληψη μέτρων πολιτικής εναντίον της φτώχειας και του ΚΑ. Επίσης σε έρευνες που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια για τα νέα μέλη της ΕΕ παρατηρούνται σημαντικές αποκλείσεις και επομένως χρειάζονται την εφαρμογή διαφορετικών μέτρων πολιτικής για την αντιμετώπιση του ΚΑ.

Η ΕΕ υιοθέτησε μια σειρά από πολιτικές, εφάρμοσε νομοθεσίες και προγράμματα που επέβλεπαν στη καταπολέμηση του ΚΑ σε εθνικό, περιφερειακό και Ευρωπαϊκό επίπεδο. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 εισήγαγε την έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης (social inclusion) για να αντιμετωπίσει τη φτώχεια και τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα κράτη- μέλη. Από το 2000 δίνεται μεγάλη έμφαση στη φτώχεια και το ΚΑ σε επίπεδο των ατόμων και προτείνεται η χρησιμοποίηση δεικτών για τη καταγραφή της φτώχειας, της ανισότητας της υγείας, της εκπαίδευσης και της ανεργίας. Από το 2007 και μέχρι το 2013, εφαρμόζεται ένα σημαντικό πρόγραμμα, το PROGRESS, για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του ΚΑ, με προϋπολογισμό 743 εκ EUR. Περιλαμβάνει πέντε άξονες: απασχόληση, κοινωνική προστασία και ενσωμάτωση, συνθήκες εργασίας, αντιμετώπιση διακρίσεων και ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι δραστηριότητες που περιλαμβάνει είναι διαδικασίες εκμάθησης ενηλίκων, ανάπτυξη στατιστικών εργαλείων βασισμένα στη γνώση, παρακολούθηση και εφαρμογή πολιτικών με τη συμμετοχή κοινωνικών εταίρων. Στο πρόγραμμα αυτό μπορούν να συμμετέχουν πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα και κοινωνικοί μη κυβερνητικοί οργανισμοί.

Η ΕΕ μπορεί να χρησιμοποιεί κοινά προγράμματα για τη καταπολέμηση της φτώχειας και του ΚΑ, όμως έχει διαχωρίσει την έννοια του ΚΑ από τη φτώχεια. Ορίζει το ΚΑ σαν πολυδιάσταση έννοια που περιλαμβάνει μειωμένα εισοδήματα, ανεργία, αδυναμία πρόσβασης στην εκπαίδευση, την πληροφορία και τις υπηρεσίες υγείας. Θεωρεί ότι έχει

τοπικό, περιφερειακό, εθνικό χαρακτήρα και μπορεί να μελετηθεί σε επίπεδο νοικοκυριού και ατόμων. Το έτος 2010 το είχε ανακηρύξει έτος φτώχειας και ΚΑ. Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός δημοσιεύσεων γύρω από τις δραστηριότητες και τα μέτρα πολιτικής που εφαρμόζει η ΕΕ για το ΚΑ και θεωρείται ότι καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το επίπεδο και την εξέλιξη της επιστημονικής και εφαρμοσμένης έρευνας πάνω σ' αυτό το θέμα.

1.5. Κοινωνικός αποκλεισμός και παγκοσμιοποίηση

Τις τελευταίες δεκαετίες οι συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες να λυθούν τα προβλήματα που προκύπτουν από την περιθωριοποίηση αυξανόμενων ομάδων πληθυσμού από τη κοινωνική ενσωμάτωση οδήγησαν στη διεύρυνση της επιστημονικής και εμπειρικής έρευνας πάνω σ' αυτό το θέμα. Διεθνείς Οργανισμοί, πολιτικοί φορείς σε συνεργασία με πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα πραγματοποίησαν μια σειρά μελετών τόσο για την ανάλυση του ΚΑ όσο και για τη δημιουργία νέων στρατηγικών που θα οδηγήσουν στην επίλυση των προβλημάτων που προέκυπταν σε σχέση με τη κοινωνική συνοχή και την ανάπτυξη. Στον επιστημονικό χώρο δημιουργήθηκαν επιστημονικά κέντρα και ομάδες που εξειδικεύονται σ' αυτά τα θέματα. Οργανισμοί όπως η Διεθνής Τράπεζα πραγματοποίησαν μια σειρά μελετών για το ΚΑ στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Οι μελέτες αυτές αναλύουν το ΚΑ σαν κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο, σε μεγάλο βαθμό βασίστηκαν στην έννοια των ικανοτήτων στέρξης, στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, την κατανάλωση, την ευημερία και κοινωνική δραστηριότητα. Οι ομάδες που θεωρούνται ΚΑ, σύμφωνα και με το National Action Plan που αποφασίστηκε στη Λισσαβόνα για τη κοινωνική ενσωμάτωση, είναι: άνεργοι, άνθρωποι με αναπηρία, μειονότητες, άστεγοι, ναρκομανείς, παιδιά κακοποιημένα και προερχόμενα από προβληματικές οικογένειες, μεγάλοι άνθρωποι με προβλήματα, γυναίκες, κάτοικοι απομακρυσμένων αγροτικών περιοχών, οικογένειες με ένα γονέα και πολύτεκνοι, άνθρωποι που ζούν σε ιδρύματα, δηλαδή ένας πολύ διευρυμένος κατάλογος σε σχέση με εκείνο που χρησιμοποιούσαν στο παρελθόν. Επίσης στις πρόσφατες μελέτες της Διεθνούς Τράπεζας ως αναλυτικά εργαλεία για το ποσοτικό καθορισμό του ΚΑ χρησιμοποιούν τέσσερις τύπους κεφαλαίου που περιλαμβάνουν χρηματικό, φυσικό, ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο και την αδυναμία των προαναφερθέντων ομάδων να το αποκτήσουν (World Bank 2007).

Η συστηματική διερεύνηση του προβλήματος του κοινωνικού αποκλεισμού με την αξιοποίηση συστηματικής εμπειρικής τεκμηρίωσης άνοιξε και νέους δρόμους για προσεγγίσεις του φαινομένου αυτού σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης. Έχει υποστηριχθεί από τους Hickey και du Toit (2007) ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες που εμπλέκονται σε παγκόσμια δίκτυα παραγωγής λαμβάνει τα χαρακτηριστικά της αρνητικής ενσωμάτωσης και περιθωριοποίησης. Τα νοικοκυριά, οι κοινωνικές ομάδες και οι γεωγραφικές περιοχές που συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία αρνητικής ενσωμάτωσης αντιμετωπίζουν την αβεβαιότητα των οικονομικών συνθηκών και την αστάθεια των προοπτικών κοινωνικής κινητικότητας με την καθετοποιημένη ενσωμάτωση τους σε ρόλους και κοινωνικές δραστηριότητες οι οποίες εκ των πραγμάτων τους περιθωριοποιούν σε παραγωγικές δραστηριότητες στην ανεπίσημη οικονομία χωρίς δικαιώματα και στοιχειώδεις συνθήκες εξασφάλισης της ατομικής και οικογενειακής επιβίωσης. Η ενσωμάτωση στα δίκτυα αυτά συνεπάγεται και την έναρξη μιας ισχυρής και αυτοτελούς διαδικασίας απαξίωσης των ικανοτήτων των εμπλεκόμενων κοινωνικών ομάδων, μια διαδικασία που δεν έχει αναφορά στη φτώχεια ή τη γενικευμένη ανισότητα αλλά στην απόφαση ενσωμάτωσης στα δίκτυα παραγωγής που έχει διαμορφώσει η παγκοσμιοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας. Η εν λόγω αρνητική ενσωμάτωση καθιστά ακόμη περισσότερο ευάλωτες τις ομάδες του πληθυσμού που συμμετέχουν σε παρόμοιες δραστηριότητες όταν εξωγενείς συνθήκες, όπως η απότομη πτώση της παγκόσμιας ζήτησης, επιβάλλουν την αλλαγή των συνθηκών απασχόλησης των νοικοκυριών που έχουν εμπλακεί σε δίκτυα αρνητικής ενσωμάτωσης. Πρόκειται τελικά για μια μορφή κοινωνικού αποκλεισμού που δεν αφορά συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες αλλά αναφέρεται σε συγκεκριμένες κατηγορίες οικονομικών δραστηριοτήτων που συνδέονται με τη διεθνή αγορά.

1.6. Συμπεράσματα

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για το θεωρητικό περιεχόμενο και τις προτεραιότητες πολιτικής στις οποίες καταλήγουν οι κοινωνικοί επιστήμονες που ασχολούνται με την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού έγινε σε γενικές θεματικές κατηγορίες που αφορούν διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, όπως αυτές εξελίχθηκαν διαχρονία. Από τις πρώτες κοινωνιολογικές επεξεργασίες μέχρι και τις πρόσφατες έρευνες για την επικαιροποίηση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης.

Η πρώτη διαπίστωση στην οποία καταλήγουμε είναι ότι οι επεξεργασίες για τον ορισμό και τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού έχουν πάντα μεγάλη συνάφεια με τις προτεραιότητες πολιτικής τις οποίες κλήθηκε να προσδιορίσει και να αξιολογήσει η επιστημονική κοινότητα. Διαχρονικά διαπιστώνουμε σημαντικές συνέργιες ανάμεσα στα προβλήματα των κοινωνικών σχηματισμών και τις προτεραιότητες της σχετικής έρευνας για τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Η δεύτερη διαπίστωση έχει να κάνει με τη συνεχιζόμενη προσπάθεια να διατυπωθούν ερμηνείες και να προκύψουν τεχνικές μέτρησης του αποκλεισμού που να έχουν δυναμικό χαρακτήρα και να ενσωματώνουν τα ποιοτικά και τα ποσοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου.

Η τρίτη μας διαπίστωση αναφέρεται στην αξιοποίηση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού για τη στοιχειοθέτηση θεμελιωδών σχέσεων αιτιότητας ανάμεσα στον κοινωνικό αποκλεισμό και άλλες έννοιες που καταγράφουν τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών ανισοτήτων, όπως φτώχεια, περιθωριοποίηση, πρόσβαση σε υποδομές, κοκ.

Η τέταρτη διαπίστωση επιβεβαιώνει τη θετική συμβολή των ερευνών για τον κοινωνικό αποκλεισμό στην επεξεργασία και την εφαρμογή κοινωνικών πολιτικών τόσο σε αναπτυγμένες όσο και σε αναπτυσσόμενες χώρες. Η επιστημονική έρευνα φωτίζει πολλαπλές διαστάσεις του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού και προσφέρει τη δυνατότητα για λεπτομερή σχεδιασμό των πολιτικών αντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων που αναδεικνύονται.

Τέλος, η έρευνα σχετικά με το θεωρητικό περιεχόμενο της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού αναζητά συνεχώς καινούργιες προσεγγίσεις στρέφοντας το ενδιαφέρον σε δυναμικές διαδικασίες διαμόρφωσης των συνθηκών κοινωνικού αποκλεισμού με την επενέργεια των θεσμών ή με την επίδραση καθετοποιημένων διαδικασιών οικονομικής ολοκλήρωσης και κοινωνικής περιθωριοποίησης.

Βιβλιογραφία Κεφαλαίου

- Alexiadou N. (2002), *Social inclusion and social exclusion in England: tensions in education policy*, *Journal of Education Policy*, Vol.17, pp.71-86.
- Atkinson R., Davoudi S. (2000), *The Concept of Social Exclusion on the European Union: Context, Development and Possibilities*, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No 3, pp.427-448.
- Atkinson A. B. (1998), *Poverty in Europe*, Oxford, Blackwell
- Atkinson A. B. (1998), *Social exclusion, poverty and unemployment*, in A. B. Atkinson and J. Hills (eds), *Exclusion, Employment and Opportunity*, CASE paper 4, January, pp. 1-24.
- Bohnke P. (2001), *Nothing left to loose? Poverty and Social exclusion in comparison. Empirical evidence on Germany*, Social Science Research Centre Berlin.
- Bovenkerk F. (1995), *Discrimination against migrant workers and ethnic minorities in access to employment in the Netherlands*, Geneva ILO.
- Bowring F. (2000), *Social Exclusion: Limitations of the debate*, *Critical Social Policy*, Vol. 20, No 3, pp.307-330.
- Byrne D. (1999), *Social Exclusion*, Open University Press, Buckingham.
- Burt R. (1995), *Structural holes. The social structure of competition*, Harvard University Press.
- Chamberlayne P. (1997), *Social Exclusion: Sociological Traditions and National Contexts*, *Social Strategies in Risk Societies*, Working Paper no1, university of East London.
- Daly M., *Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union*, Working Paper, No 135, Centre for European Studies, Queen's University, Belfast.
- Donzelot J., Roman J. (1991), *Le déplacement de la question sociale*, in Donzelot (ed), *Face a l'exclusion*, Paris, Edition Esprit.
- Du Toit A (2004), *Social exclusion, discourse and chronic poverty: a South African case study*, *Development and Change*, No 35, pp.987-1010.
- EUMC (2003), *Migrants, Minorities and Employment. Exclusion, Discrimination and Anti-Discrimination in 15 Member States of the European Union*, Vienna, EUMC.
- EUMC (2005), *Migrants, Minorities and Housing. Exclusion, Discrimination and Anti-Discrimination in 15 Member States of the European Union*, Vienna, EUMC.
- European Commission (2010), *The European Platform against Poverty and Social Exclusion: A European Framework for Social and Territorial Cohesion*, SEC (2010) 1564 final, COM (2010) 758final.
- European Commission (2003), *Strengthening the Social Dimension of the Lisbon Strategy: Streamlining Open Co-ordination in the Field of Social Protection*, Com (2003) 261.
- European Commission (2005), *Working Together for Growth and Jobs: A New Start for the Lisbon Strategy*, COM (2005) 24 final.
- Eurostat (2010), *Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union*.
- *The EU Sustainable Development Strategy. A Framework for Indicators* (2004), Pascal Wolf-Eurostat E5. Seventh Meeting of the ESS Task Force on Methodological Issues for SDI. SDI Workshop, Stockholm, 9-11 February.
- Figueiredo J., de Haan A. (1998) , *Social Exclusion : An ILO perspective*, Research Series, No111, International Institute for Labour Studies, Geneva.

- Figueroa A., Altamirano T. and Sulmont D. (1996), *Social Exclusion and Inequality in Peru*, International Institute for Labour Studies and UNDP, Geneva/NY.
- Fischer A. (2011), *Reconceiving social exclusion*, BWPI Working Paper 146, Brooks World Poverty Institute, The University of Manchester.
- Gore C. (1995), *Introduction: Markets, citizenship, and social exclusion*, in Rodgers G., Gore C. and Figueiredo I. (eds), *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*, International Labour Organization, Geneva.
- Gore C., and Figueiredo J. B., (eds) (1997), *Social Exclusion and Anti-poverty Policy: A Debate*, International Institute for Labour Studies, ILO.
- Grootaert C., Van Bastelaer T. (2002), *Understanding and Measuring Social Capital: A Multi-Disciplinary Tool for Practitioners*, Washington DC, The World Bank.
- Hills J., Grand J., Piachaud D. (2002), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press.
- Laderchi C. R., Saith R. and Stewart F. (2003), *Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches*, Oxford Development Studies Vol. 31, pp. 243-274.
- Lenoir R. (1974/1989), *Les exclus: Un Français sur dix*. 2nd ed. Paris, Seuil.
- Levitas R. (2005), *The Inclusion Society? Social Exclusion and New Labor*, second edition, Palgrave, NY.
- Lemmi (2005), *Regional indicators to reflect social exclusion and poverty*, Komisja Europejska.
- Mayes D., Berghman J., Salais R. (2001) *Social Exclusion and European Policy*, Edward Elgar.
- Mejer L. (2000), *Social exclusion in the EU member states*. *Statistics in Focus*. Theme three, March 2000.
- Muffels R., Tsakloglou P., Mayers D. (2002), *Social Exclusion in European Welfare States*, Edward Elgar.
- Persy-Smith J. (2000), *Policy Responses to Social Exclusion*, Open University Press.
- *Perceptions of social integration and exclusion in an enlarged Europe* (2004) European Foundation for the Improvement of living and Working Conditions.
- Rogers G., Gore Ch., Figueiredo J. (1995), *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*, International Labour Organization, International Institute for Labour Studies.
- Room G. (1995), *Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, Policy Press.
- Room G. (1995), "Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization", *International Journal of Social Welfare*, Vol.3, pp. 166-174.
- Saraceno, C. (2001), *Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept*
- Sen A. (1981), *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford, Clarendon Press.
- Sen A. (1984), *Resources, Values and Development*, Cambridge, Harvard University Press.
- Sen A. (1985), *Commodities and Capabilities*, Amsterdam, North-Holland.
- Sen A. (1997), *Inequality, Unemployment and Contemporary Europe*, *International Labour Review*, No 136.
- Sen A. (1999), *Development as Freedom*, Oxford, Oxford University Press.

- Sen A. (2000), *SOCIAL EXCLUSION: CONCEPT, APPLICATION, AND SCRUTINY*, Social Development Papers, No1, Asian Development Bank.
- Silver H. and Miller S. M. (2003), *Social Exclusion, The European Approach to Social Disadvantage, Indicators*, Vol.2, No2,
- Silver H. (1994), "Social exclusion and social solidarity: three paradigms", *International Labour Review*, Vol.133, No.5-6, pp.531-578.
- *Social Exclusion and European Policy* (2001), Mayes D., Berghman J., Salais R. (eds), Edward Elgar, UK.
- Stewart K. (2003), *Monitoring Social Inclusion in Europe's Regions*, *Journal of European Social Policy*, Vol. 13, pp.335-356.
- Stoleru L. (1977), *Vaincre la pauvreté dans les pays riches*, Paris, Flammarion.
- Wang L. (2011), *Social exclusion and inequality in higher education in China: A capability perspective*, *International Journal of Educational Development*, Vol. 31, pp.277-286.
- World Bank (2007), *Social Exclusion and the EU's Social Inclusion Agenda*.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2002), *Πρόγραμμα Κοινωνικής Δράσης για την Καταπολέμηση του Κοινωνικού Αποκλεισμού 2002-2006*, Βρυξέλες
- Συμβούλιο Ε.Κ. (1989α), *Ψήφισμα 89/C277/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 29ης Σεπτεμβρίου 1989 σχετικά με την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού*, ΕΕ C 277 της 31.10.1989.

2. ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΜΕ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΩΝ ΠΗΓΩΝ: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

(την ευθύνη του κεφαλαίου αυτού έχουν οι: Ζωγραφάκης Σταύρος, Μητράκος Θόδωρος.)

2.1. Εισαγωγή

Η έννοια της ανισότητας είναι πολυδιάστατη. Για το λόγο αυτό έχει λάβει διαχρονικά πολλές διαφορετικές ερμηνείες οι οποίες κατά κανόνα ενσωματώνουν τις ιστορικές, πολιτικές, κοινωνικές και ηθικές αξίες που επικρατούν τη στιγμή που οι ερμηνείες αυτές διατυπώνονται. Έτσι, κάθε προσπάθεια εκτίμησης της ανισότητας εμπεριέχει πολλές ενδογενείς αδυναμίες και αποτελεί αντικείμενο αμφισβήτησεων. Μία τεχνική ερμηνεία, χρήσιμη για την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου αυτού, είναι η θεώρηση της ανισότητας ως κάθε απομάκρυνση από την ιδεατή κατάσταση της “ισότητας”, όπου το κάθε μέλος ενός πληθυσμού λαμβάνει ίσα μερίδια από αυτό που πρόκειται να κατανεμηθεί (εισοδήμα, πλούτος, κ.λπ.).¹ Με την έννοια αυτή, έχουν αναπτυχθεί στη σχετική βιβλιογραφία διάφορες τεχνικές εκτίμησης του επιπέδου ανισότητας μιας κοινωνικής ομάδας. Η καταγραφή και εφαρμογή των τεχνικών αυτών στην περίπτωση της Ελλάδας, με εξειδίκευση στις περιφερειακές ανισότητες, είναι το αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου.

Ειδικότερα, παρουσιάζονται και αξιολογούνται οι δύο ευρέως χρησιμοποιούμενες προσεγγίσεις εκτίμησης του επιπέδου ανισότητας μιας κατανομής - καμπύλες Lorenz και δείκτες ανισότητας - καθώς και οι επιθυμητές ιδιότητες (αξιώματα) που, όπως γενικά γίνεται αποδεκτό, πρέπει να ικανοποιούν οι διάφοροι στατιστικοί δείκτες μέτρησης της ανισότητας.

Στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν αναπτυχθεί δύο γενικές προσεγγίσεις μέτρησης του επιπέδου ανισότητας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας.² Η πρώτη προσπαθεί να περιγράψει και να ενσωματώσει τα χαρακτηριστικά και τη διασπορά μιας κατανομής σε έναν απλό στατιστικό δείκτη ανισότητας. Με βάση τον ορισμό του Cowell (1995), δείκτης ανισότητας είναι ένα μέτρο συνοπτικής απεικόνισης των διαφορών που παρατηρούνται στα εισοδήματα των μελών ενός πληθυσμού. Με άλλα λόγια, κάθε δείκτης ανισότητας προσπαθεί να περιγράψει, και να ενσωματώσει τα χαρακτηριστικά και τις διακυμάνσεις μιας κατανομής, σε ένα απλό στατιστικό μέτρο. Οι δείκτες αυτοί δεν δίνουν πάντα την ίδια ιεράρχηση στις διάφορες κατανομές εισοδήματος από πλευράς ανισότητας. Παρόλα αυτά, τέτοιοι δείκτες χρησιμοποιούνται συχνά για τη σύγκριση διαφόρων κατανομών (συνήθως του εισοδήματος), για την απόλυτη μέτρηση του βαθμού της ανισότητας ή για τη διατύπωση γενικότερων συμπερασμάτων σχετικά με το επίπεδο της ανισότητας (υψηλό, χαμηλό, κ.λπ.) ενός πληθυσμού.

Οι παραπάνω δείκτες χαρακτηρίζονται ως “θετικοί” (positive) αφού δεν ενσωματώνουν άμεσα το στοιχείο των κοινωνικών προτιμήσεων και της κοινωνικής ευημερίας. Σε αυτό ακριβώς το σημείο εστιάζεται και η κριτική στην προσέγγιση των δεικτών ανισότητας, η οποία διατυπώθηκε αρχικά στο πρωτοποριακό άρθρο του Dalton (1920) και πολύ αργότερα από τους Atkinson (1970), Bentzel (1970), και άλλους. Κατά τον Atkinson (1970), η “θετική” προσέγγιση της μέτρησης της ανισότητας είναι παραπλανητική και συσκοτίζει το γεγονός ότι μία πλήρης ιεράρχηση των κατανομών δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την πλήρη εξειδίκευση της συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας. Όμοια ο Sen (1973) παρατηρεί ότι η

¹ Για διευκόλυνση, στη συνέχεια θα αναφερόμαστε στην κατανομή του εισοδήματος ή απλά εισοδήματος.

² Η βιβλιογραφία σχετικά με τη μέτρηση της ανισότητας είναι εξαιρετικά εκτεταμένη. Για ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες επισκοπήσεις βλ. μεταξύ άλλων Sen (1973, 1992), Champmpnowne (1974), Kakwani (1980), Kanbur (1984), Foster (1985), Jenkins (1991), Lambert (1993) και Cowell (1995).

διάκριση, μεταξύ “θετικών” και “κανονιστικών” δεικτών ανισότητας, με την έννοια ότι οι δεύτεροι, αντίθετα από τους πρώτους, ενσωματώνουν τις κοινωνικές προτιμήσεις, δεν είναι σαφής. Ακόμα και τα περιγραφικά μέτρα της πρώτης προσέγγισης βασίζονται τουλάχιστον έμμεσα σε κάποια συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας. Έτσι θεμελιώνεται ένας δεύτερος τρόπος προσέγγισης στη μέτρηση της ανισότητας, ο οποίος στηρίζεται άμεσα σε δεοντολογικές αξιολογικές κρίσεις όπως αυτές αντανακλώνται στη συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας. Για το λόγο αυτό, οι μετρήσεις αυτού του είδους χαρακτηρίζονται ως “κανονιστικές” (normative) και ανάλογα με τη μορφή και τις ιδιότητες της επιλεγόμενης συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας παίρνουν διαφορετικές μορφές και εκφράσεις.³ Μια τέτοια έκφραση είναι και η προσέγγιση των καμπυλών Lorenz η οποία θεμελιώθηκε με το θεώρημα του Atkinson (1970) κάτω από συγκεκριμένες και μάλλον περιοριστικές υποθέσεις σχετικά με τις συναρτήσεις ατομικής χρησιμότητας και κοινωνικής ευημερίας.

Με βάση τα προηγούμενα μπορεί κανείς να διακρίνει: α) μία αξιωματική προσέγγιση μέτρησης της ανισότητας που βασίζεται στους διάφορους συνοπτικούς στατιστικούς δείκτες (positive και normative) και η οποία καταλήγει σε μία πλήρη ιεράρχηση των συγκρινόμενων κατανομών και β) την προσέγγιση των καμπυλών Lorenz η οποία οδηγεί σε μία μερική μόνο ιεράρχηση των διαφόρων κατανομών. Ωστόσο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, όταν η προσέγγιση των καμπυλών Lorenz δεν οδηγεί σε ιεράρχηση των κατανομών, το πρόβλημα της μέτρησης της ανισότητας ανάγεται στην επιλογή του κατάλληλου δείκτη, αφού εναλλακτικοί δείκτες οδηγούν σε διαφορετικά αποτελέσματα. Η επιλογή του ενός ή του άλλου δείκτη συνεπάγεται διαφορετική έμφαση στο είδος της ανισότητας ανάλογα με το σύστημα στάθμισης που ο συγκεκριμένος δείκτης χρησιμοποιεί για να καταγράψει τις επιμέρους διαφορές στα διάφορα τμήματα της δεδομένης κατανομής. Κατά συνέπεια κάθε επιλογή δείκτη ή δεικτών ανισότητας ενσωματώνει στοιχεία υποκειμενικότητας. Σε πολλές περιπτώσεις η επιλογή αυτή καθορίζεται από τους ειδικούς στόχους της ανάλυσης.

2.1.1. Επιθυμητές ιδιότητες δεικτών ανισότητας

Η συνήθης προσέγγιση για την επιλογή ενός συγκεκριμένου δείκτη, για τη σύγκριση των επιπέδων ανισότητας διαφορετικών κατανομών, είναι αξιωματική. Δηλαδή, οι ερευνητές θεωρούν αποδεκτό ένα δείκτη ανισότητας αν αυτός έχει συγκεκριμένες ιδιότητες ή ικανοποιεί ορισμένα αξιώματα. Στη βιβλιογραφία φαίνεται γενικά να υπάρχει μία σχετική συμφωνία ως προς τις επιθυμητές ιδιότητες ή αξιώματα που πρέπει να ικανοποιεί ένας τέτοιος δείκτης ώστε να ανταποκρίνεται περισσότερο στο σκοπό του, που είναι η όσο το δυνατόν καλύτερη αποτύπωση των παρατηρούμενων εισοδηματικών διαφορών μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει την καθολική αποδοχή των ιδιοτήτων αυτών, όμως τέσσερις από αυτές θεωρούνται ως εντελώς απαραίτητες για να θεωρηθεί ένας δείκτης αποδεκτός.⁴ Οι ιδιότητες αυτές είναι:

α) *Ανεξαρτησία ως προς τα προσωπικά χαρακτηριστικά ή συμμετρία (symmetry)*. Το αξίωμα αυτό συνεπάγεται ότι ο δείκτης ανισότητας μένει ανεπηρέαστος από αντιμεταθέσεις εισοδημάτων μεταξύ των μελών του πληθυσμού. Με άλλα λόγια, ο δείκτης πρέπει να εξαρτάται μόνο από την κατανομή συχνότητας των εισοδημάτων και όχι από την θέση στην οποία τα άτομα ιεραρχούνται μέσα στην κατανομή αυτή. β) *Ανεξαρτησία ως προς το μέγεθος του πληθυσμού (population-size independence)*. Ο δείκτης πρέπει να παραμένει αμετάβλητος, εάν ο αριθμός των ατόμων σε κάθε επίπεδο εισοδήματος μεταβάλλεται κατά την ίδια αναλογία. Με άλλα λόγια ο συνδυασμός δύο ή περισσότερων ολόιδιων κατανομών, πρέπει να δίνει την ίδια τιμή στο δείκτη ανισότητας, όπως και στις δύο κατανομές ξεχωριστά. γ) *Ανεξαρτησία ως προς τον μέσο ή τις μονάδες μέτρησης (mean or scale independence)*.

³ Διάφορες διερευνήσεις σχετικά με τη μορφή και τις ιδιότητες της συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας που ενσωματώνουν οι δείκτες ανισότητας έχουν αναπτυχθεί από τους Atkinson (1970), Sheskinski (1972), Dasgupta κ.ά. (1973), Sen (1973), Muellbauer (1975), Kakwani (1980), Cowell (1995), και άλλους.

⁴ Για μια αναλυτική παρουσίαση των ιδιοτήτων μεταξύ άλλων βλ. Kakwani (1980), Lambert (1993) και Cowell (1995).

Εάν τα εισοδήματα όλων των μελών ενός πληθυσμού αυξηθούν κατά την ίδια αναλογία, η τιμή του δείκτη ανισότητας δεν θα πρέπει να αλλάξει. Η ιδιότητα αυτή είναι θεμελιώδης και γενικά αποδεκτή γιατί καθιστά δυνατή τη σύγκριση της ανισότητας μεταξύ διαφορετικών χωρών, όπου οι μονάδες μέτρησης του εισοδήματος είναι διαφορετικές (δραχμές, δολάρια, κ.λπ.). Επιπλέον, διευκολύνει και τις διαχρονικές συγκρίσεις των κατανομών, αφού δεν είναι αναγκαίο να μετατραπούν τα εισοδήματα σε σταθερές τιμές αναζητώντας τον κατάλληλο αποπληθωριστή. Ωστόσο, η ιδιότητα αυτή είναι περιοριστική και προϋποθέτει ότι η συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας που βρίσκεται πίσω από το δείκτη ανισότητας, είναι ομογενής πρώτου βαθμού ως προς το διάνυσμα των εισοδημάτων. δ) *Συνθήκη των Pigou-Dalton ή αρχή των μεταβιβάσεων (principle of transfers)*. Σύμφωνα με τη συνθήκη αυτή, κάθε προοδευτική μεταβίβαση εισοδήματος μεταξύ δύο μελών του πληθυσμού, που δεν μεταβάλει τη σχετική τους θέση πρέπει να οδηγεί σε μείωση της τιμής του δείκτη ανισότητας. Πιο απλά, μία μεταβίβαση εισοδήματος, από ένα φτωχό άτομο σε ένα πλούσιο, θα πρέπει να αυξάνει το δείκτη ανισότητας, και αντίστροφα. Η αρχή των μεταβιβάσεων διακρίνεται σε “ασθενή”, όπου γενικά έχουμε μείωση της ανισότητας άσχετα με το βαθμό της μείωσης αυτής, και σε “ισχυρή”, όπου η μείωση της ανισότητας εξαρτάται από την απόσταση μεταξύ των εισοδημάτων των ατόμων ανάμεσα στα οποία λαμβάνει χώρα η μεταβίβαση. Συγκεκριμένα, όσο πιο χαμηλά στην κατανομή του εισοδήματος βρίσκεται το φτωχό άτομο στο οποίο μεταβιβάζεται το εισόδημα, τόσο πιο μεγάλη είναι και η μείωση στο δείκτη ανισότητας. Η ιδιότητα των δεικτών να είναι περισσότερο ευαίσθητοι σε μία μεταβίβαση δεδομένης ποσότητας στο κάτω άκρο παρά στο άνω άκρο της κατανομής, είναι γνωστή και ως αρχή των φθινουσών μεταβιβάσεων (principle of diminishing transfers) του Kolm (1976).

2.1.2. Η καμπύλη Lorenz και ο συντελεστής Gini

Η καμπύλη Lorenz είναι ένας γραφικός τρόπος παρουσίασης και ανάλυσης των χαρακτηριστικών μιας κατανομής και έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στην διαχρονική και χωροταξική σύγκριση των οικονομικών ανισοτήτων.⁵ Ορίζεται δε, ως η σχέση μεταξύ του αθροιστικού ποσοστού των ατόμων ενός πληθυσμού (ταξινομημένων κατά αύξουσα σειρά με βάση το εισόδημά τους) και του αντίστοιχου ποσοστού του εισοδήματος που λαμβάνουν τα άτομα αυτά. Με την έννοια αυτή η καμπύλη Lorenz εκτείνεται πάντα μεταξύ των σημείων (0,0) και (1,1) αφού προφανώς, το 0% (100%) του πληθυσμού κατέχει το 0% (100%) του εισοδήματος. Στην περίπτωση που κάθε μέλος του πληθυσμού κατέχει το ίδιο ακριβώς εισόδημα, η καμπύλη Lorenz γίνεται απλά η διαγώνιος που συνδέει τα δύο ακραία σημεία (0,0) και (1,1), ενώ όταν δεν υπάρχει πλήρης ισότητα, το κατώτερο τμήμα του πληθυσμού θα λαμβάνει πάντα ένα αναλογικά μικρότερο μερίδιο εισοδήματος και έτσι η καμπύλη Lorenz θα βρίσκεται κάτω και δεξιά από την διαγώνιο της ισοκατανομής.⁶

Κατά τον Atkinson (1970), η προσέγγιση των καμπυλών Lorenz δεν καταλήγει πάντα στην πλήρη ιεράρχηση των διαφόρων κατανομών. Συγκεκριμένα, η αναγκαία και ικανή συνθήκη για την πλήρη ιεράρχηση δύο κατανομών είναι οι καμπύλες Lorenz των κατανομών αυτών να μην τέμνονται. Σύμφωνα με το *θεώρημα του Atkinson* (1970) όταν η καμπύλη Lorenz μίας κατανομής βρίσκεται εγγύτερα στην καμπύλη Lorenz που αντιστοιχεί στην πλήρη ισότητα από την καμπύλη Lorenz μίας άλλης κατανομής για κάθε αθροιστικό πληθυσμιακό μερίδιο, τότε κάθε δείκτης ανισότητας που έχει τις προαναφερθείσες επιθυμητές ιδιότητες (συμμετρία, ανεξαρτησία ως προς το μέσο και το μέγεθος του πληθυσμού και αρχή των μεταβιβάσεων) θα αξιολογεί την πρώτη κατανομή ως περισσότερο ίση από τη δεύτερη κατανομή. Με άλλα

⁵ Η καμπύλη Lorenz εισήχθη για πρώτη φορά το 1905, ως μία μέθοδος γραφικής παρουσίασης της ανισότητας στην κατανομή του πλούτου.

⁶ Μαθηματικά, στη διακριτή της μορφή η καμπύλη Lorenz, L , ορίζεται από τη σχέση: $L(\frac{j}{n}) = \frac{\sum_{i=1}^j y_i}{Y}$, η

οποία για $1 \leq j \leq n$ δίνει τα εισοδηματικά μερίδια των κλασμάτων $1/n, 2/n, \dots$ του πληθυσμού υπολογισμένα από το κατώτερο εισόδημα y_1 και προς τα πάνω (ισχύει $Y = \sum_{i=1}^n y_i$).

λόγια, η κατανομή που αντιστοιχεί στην καμπύλη Lorenz που βρίσκεται πιο κοντά στη γραμμή της πλήρους ισότητας είναι “κοινωνικά προτιμότερη” γιατί ενσωματώνει χαμηλότερο επίπεδο ανισότητας. Ωστόσο, εάν οι καμπύλες Lorenz των δύο κατανομών τέμνονται, για την πλήρη ιεράρχηση των κατανομών αυτών πρέπει να επιλεγεί κάποιος συγκεκριμένος δείκτης ανισότητας. Η διαφορετική όμως ευαισθησία των δεικτών ανάλογα με τη μορφή της ανισότητας είναι πιθανόν να οδηγήσει σε διαφορετικά αποτελέσματα.⁷

Γενικά, έχουν προταθεί στη βιβλιογραφία αρκετοί δείκτες ανισότητας με βάση την προσέγγιση των καμπυλών Lorenz. Οι περισσότεροι από αυτούς, προσπαθούν συνήθως να μετρήσουν την απόσταση μεταξύ της καμπύλης Lorenz για μια δεδομένη κατανομή εισοδήματος και της γραμμής της πλήρους ισότητας. Ο συντελεστής Gini είναι ο πιο γνωστός δείκτης της κατηγορίας αυτής και ορίζεται γεωμετρικά, ως το εμβαδόν της περιοχής μεταξύ της καμπύλης Lorenz και της γραμμής πλήρους ισότητας, διαιρεμένου με το εμβαδόν του τριγώνου που ορίζεται από τη διαγώνιο της ισοκατανομής και τους άξονες της απεικόνισης. Μαθηματικά, ο συντελεστής Gini (G), ορίζεται ως το μέσο άθροισμα των απολύτων διαφορών που υπάρχουν μεταξύ όλων των εισοδημάτων y_i ($i = 1, 2, \dots, n$ και μ ο μέσος) εάν συγκριθούν ανά δύο. Δηλαδή,

$$G = \frac{1}{2n^2\mu} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j| \quad (1).$$

Πολλές εναλλακτικές προσεγγίσεις υπολογισμού του συντελεστή Gini έχουν κατά καιρούς προταθεί στη διεθνή βιβλιογραφία [Anand (1983), Donaldson και Weymark (1983), Yitzhaki (1983)]. Είναι φανερό, με βάση τον ορισμό του ότι ο συντελεστής Gini έχει όλες τις επιθυμητές ιδιότητες ενός αξιόπιστου δείκτη μέτρησης της ανισότητας. Όπως αποδεικνύει ο Kakwani (1980), για δεδομένη μεταβίβαση εισοδήματος, η ευαισθησία του δείκτη Gini αρχικά αυξάνει - καθώς αυξάνει το επίπεδο εισοδήματος στο οποίο λαμβάνει χώρα η συγκεκριμένη μεταβίβαση - έως το επίπεδο της διαμέσου και στη συνέχεια μειώνεται. Με άλλα λόγια ο δείκτης παρουσιάζει μεγαλύτερη ευαισθησία σε μεταβιβάσεις του εισοδήματος γύρω από τη διάμεσο, παρά στα άκρα της κατανομής.

2.1.3. Άλλοι δείκτες ανισότητας

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιασθούν αρχικά τα απλά και περιγραφικά μέτρα ανισότητας και στη συνέχεια τα πιο σύνθετα και “κανονιστικά” μέτρα τα οποία, όπως ήδη τονίστηκε, στηρίζονται άμεσα στην εξειδίκευση μίας συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας. Για ευκολία, έστω και πάλι η κατανομή των εισοδημάτων μεταξύ n ατόμων (ή νοικοκυριών) ταξινομημένων κατά αύξουσα τάξη εισοδήματος, δηλ. $y_1 \leq y_2 \leq \dots \leq y_n$, όπου y_i είναι το εισόδημα του ατόμου i ($i = 1, 2, \dots, n$) και $\mu = (1/n) \sum y_i$ ο αριθμητικός μέσος της κατανομής.

⁷ Στην περίπτωση των τεμνόμενων καμπυλών Lorenz, έχουν αναπτυχθεί στη σχετική βιβλιογραφία αρκετές προσπάθειες, όπου με τη χρήση πρόσθετων πληροφοριών, συνήθως του μέσου εισοδήματος και της διακύμανσης, προχωρούν στη διατύπωση αναγκαίων και ικανών συνθηκών για τη μερική ιεράρχηση των κατανομών αυτών [Lambert (1993)]. Έτσι, οι Shorrocks και Foster (1987) παρατηρούν ότι εάν δύο καμπύλες Lorenz τέμνονται μία φορά, τότε όλοι οι δείκτες ανισότητας που ικανοποιούν την αρχή των φθινουσών μεταβιβάσεων, θα ιεραρχήσουν την κατανομή με τη μικρότερη διακύμανση ως πιο ίση εάν η καμπύλη Lorenz της κατανομής αυτής τέμνει από πάνω την αντίστοιχη καμπύλη της κατανομής με τη μεγαλύτερη διακύμανση. Οι Davies και Hoy (1991, 1995) διατυπώνουν ανάλογα κριτήρια ιεράρχησης και σε περιπτώσεις πολλαπλής τομής των καμπυλών Lorenz.

2.1.4. Απλοί “θετικοί” δείκτες ανισότητας

Οι δείκτες ανισότητας της κατηγορίας αυτής ορίζονται συνήθως με βάση τις αποκλίσεις των εισοδημάτων των ατόμων από ένα προεπιλεγμένο επίπεδο αναφοράς του εισοδήματος (συνήθως το μέσο εισόδημα). Συγκεκριμένα, αρχικά επιλέγεται ένα ενδεικτικό επίπεδο αναφοράς του εισοδήματος, στη συνέχεια υπολογίζονται, σταθμίζονται και αθροίζονται οι αποκλίσεις όλων των εισοδημάτων από το εισόδημα αναφοράς, και τέλος το σταθμισμένο άθροισμα εκφράζεται ως ποσοστό, συνήθως, του μέσου εισοδήματος [Kanbur (1984)].

Ένας περιγραφικός και ιδιαίτερα χρήσιμος τρόπος παρουσίασης των εισοδηματικών ανισοτήτων είναι και η ανάλυση των τεταρτημορίων, δεκατημορίων, εκατοστημορίων, κ.λπ. Η ανάλυση αυτή χρησιμοποιείται ευρέως στη βιβλιογραφία και περιγράφει την ποσοστιαία κατανομή του εισοδήματος στα διάφορα (τέσσερα, δέκα, εκατό, κ.λπ.) ισοπληθή εισοδηματικά κλιμάκια τα οποία ορίζονται όταν τα ατομικά εισοδήματα ταξινομηθούν κατά αύξουσα σειρά. Με βάση την τεχνική αυτή έχουν κατά καιρούς ορισθεί διάφορα περιγραφικά κυρίως μέτρα τα οποία αρκετές φορές δεν καταλήγουν σε μία συγκεκριμένη τιμή του βαθμού ανισοκατανομής. Για παράδειγμα, με βάση τα τεταρτημόρια έχουν προταθεί διάφοροι δείκτες, όπως ο δείκτης του Bowley ο οποίος ορίζεται από τη σχέση $B = (Q_3 - Q_1) / (Q_3 + Q_1)$, όπου Q_1 και Q_3 είναι το πρώτο και τρίτο τεταρτημόριο της κατανομής εισοδήματος, αντίστοιχα. Σε όρους δεκατημορίων, χρησιμοποιείται συχνά ο λόγος των μέσων εισοδημάτων του πλουσιότερου (ανώτερου) και του φτωχότερου (κατώτερου) δεκατημορίου ή του δεύτερου κατά σειρά πλουσιότερου και φτωχότερου δεκατημορίου, κ.λπ. Οι Gottschalk και Smeeding (1997) χρησιμοποιούν ως δείκτες ανισότητας τα σημεία της κατανομής που ορίζουν τα επιμέρους δεκατημόρια, εκφρασμένα σε ποσοστά επί της διαμέσου. Έτσι ορίζουν τους δείκτες P_i ($i = 10, 20, \dots, 90$) με βάση τον επί της εκατό λόγο του άνω ορίου του δεκατημορίου i προς την διάμεσο της κατανομής. Πολλές φορές στη βιβλιογραφία για τη μέτρηση της συνολικής ανισότητας χρησιμοποιείται ο λόγος τέτοιων δεικτών παρά οι ίδιοι οι δείκτες ($P_{90} / P_{10}, P_{80} / P_{20}$, κ.λπ.). Τέτοιοι δείκτες είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι για την “περιγραφική” παρουσίαση των χαρακτηριστικών μιας κατανομής και δίνουν μία συνοπτική εικόνα της όλης κατάστασης.

Στις περισσότερες στατιστικές αναλύσεις το πιο διαδεδομένο μέτρο της διασποράς μιας κατανομής συχνότητων είναι η διακύμανση. Το μέτρο αυτό χρησιμοποιείται και ως δείκτης ανισότητας και ο υπολογισμός του, ως γνωστό, στηρίζεται στο άθροισμα των τετραγώνων των αποκλίσεων της μεταβλητής που χρησιμοποιείται για την μέτρηση της ανισότητας από τη μέση τιμή της, δηλ. $V = (1/n) \sum (y_i - \mu)^2$. Η τετραγωνική ρίζα της διακύμανσης, ορίζει την τυπική (ή μέση) απόκλιση τετραγώνου (σ). Το κύριο χαρακτηριστικό της διακύμανσης είναι οι υψηλές σταθμίσεις που δίνει στις μεγάλες αποκλίσεις των εισοδημάτων από το μέσο εισόδημα. Η τιμή της διακύμανσης εξαρτάται από το μέγεθος του πληθυσμού του δείγματος και επιπλέον επηρεάζεται σημαντικά από τις μονάδες μέτρησης της κατανομής του εισοδήματος. Έτσι, εάν το εισόδημα όλων των ατόμων πολλαπλασιαστεί με μία σταθερά λ , τότε η διακύμανση πολλαπλασιάζεται με λ^2 . Ωστόσο, εάν η διακύμανση διαιρεθεί με το τετράγωνο του μέσου εισοδήματος, ο συντελεστής που προκύπτει ικανοποιεί την αρχή της ανεξαρτησίας ως προς το μέσο ή τις μονάδες μέτρησης και χρησιμοποιείται πολλές φορές ως δείκτης ανισότητας.

Ένα άλλο συχνά χρησιμοποιούμενο μέτρο διασποράς και ανισότητας είναι ο συντελεστής μεταβλητότητας (C), ο οποίος προκύπτει άμεσα από τη διακύμανση και αντίθετα από αυτήν ικανοποιεί και την αρχή της ανεξαρτησίας ως προς το μέσο. Μαθηματικά ο δείκτης C ορίζεται, ως το πηλίκο της τετραγωνικής ρίζας της διακύμανσης (δηλ. την τυπική απόκλιση, σ) με τη μέση τιμή της κατανομής. Δηλαδή έχουμε, $C = \sqrt{V} / \mu = \sigma / \mu$. Ο συντελεστής μεταβλητότητας δίνει την ίδια βαρύτητα σε μεταβιβάσεις που απέχουν εξίσου από το μέσο της κατανομής, και με βάση το σύστημα στάθμισης της διακύμανσης, η βαρύτητα αυτή γίνεται μεγαλύτερη καθώς η απόσταση του εισοδήματος από το μέσο της κατανομής αυξάνει, δηλαδή στα άκρα της κατανομής. Δεδομένης μάλιστα της θετικής ασυμμετρίας που συνήθως

διακρίνει τις πραγματικές κατανομές του εισοδήματος η ευαισθησία αυτή γίνεται σχετικά μεγαλύτερη στο άνω άκρο της κατανομής. Οι τιμές του δείκτη C βρίσκονται στο διάστημα $[0, \sqrt{n-1}]$ ενώ η τιμή του τείνει στο άπειρο καθώς ο αριθμός των ατόμων αυξάνει και ένα μόνο άτομο κατέχει το σύνολο του εισοδήματος.

Ένας άλλος τρόπος για να επιτευχθεί η ανεξαρτησία της διακύμανσης από το μέσο της κατανομής, εκτός από το συντελεστή μεταβλητότητας, είναι η χρήση της διακύμανσης των λογαρίθμων των αρχικών εισοδημάτων (L), η οποία ορίζεται ως εξής:

$$L = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\log y_i - \log \mu^*)^2 \quad (2),$$

όπου, μ^* είναι ο γεωμετρικός μέσος της κατανομής των εισοδημάτων ($\log \mu^* = (1/n) \sum \log y_i$). Είναι φανερό ότι ο δείκτης L είναι ανεξάρτητος από τις μονάδες μέτρησης του εισοδήματος, αφού η (2) μπορεί να γραφεί και ως $L = (1/n) \sum [\log(\mu^* / y_i)]^2$. Επιπλέον, η διακύμανση των λογαρίθμων ικανοποιεί την ιδιότητα της ανεξαρτησίας ως προς το μέγεθος του πληθυσμού και δείχνει μεγαλύτερη ευαισθησία σε μεταβιβάσεις που γίνονται στο κατώτερο άκρο της κατανομής του εισοδήματος. Ωστόσο, όπως αποδεικνύει ο Creedy (1977), η συνθήκη των Pigou-Dalton δεν ικανοποιείται για εισοδήματα μεγαλύτερα από $\mu^* e$, όπου e είναι η βάση των φυσικών λογαρίθμων ενώ ισχύει για το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων που είναι μικρότερα από την τιμή αυτή. Οι δείκτες που βασίζονται στους λογαρίθμους των εισοδημάτων, έχουν ένα σοβαρό πρακτικό πρόβλημα. Συγκεκριμένα, δεν ορίζονται αν υπάρχει κάποιο άτομο με μηδενικό ή αρνητικό εισόδημα. Τέλος, ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του δείκτη της διακύμανσης των λογαρίθμων είναι ότι μπορεί να διασπασθεί σε δύο τμήματα, δίνοντας την ανισότητα "εντός" των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων και "μεταξύ" των ομάδων αυτών χωριστά.

2.1.5. Οι δείκτες εντροπίας του Theil

Ο Theil (1967) βασιζόμενος στην θεωρία της πληροφόρησης (information theory), υποστήριξε την ύπαρξη αναλογικότητας μεταξύ της εντροπίας ενός συστήματος και της μέτρησης της ανισότητας εισάγοντας με τον τρόπο αυτό μία διαφορετική ομάδα δεικτών ανισότητας οι οποίοι βασίζονται στην έννοια της εντροπίας. Συγκεκριμένα, έστω ότι υπάρχουν n ανεξάρτητα πιθανά γεγονότα με πιθανότητα να συμβούν $p_1, p_2, \dots, p_n$, όπου $0 \leq p_i \leq 1$ ($i = 1, 2, \dots, n$). Έστω, $h(p_i)$ η "συνάρτηση πληροφόρησης" (information content function) η οποία εκφράζει την πληροφορία ότι το γεγονός i έχει πραγματικά συμβεί. Η συνάρτηση αυτή θα πρέπει να είναι φθίνουσα ως προς την πιθανότητα p_i , που σημαίνει ότι όσο λιγότερο πιθανό είναι να συμβεί ένα γεγονός τόσο πιο ενδιαφέρον είναι να γνωρίζει κανείς ότι το γεγονός αυτό έχει πράγματι συμβεί, δηλαδή $dh(p)/dp < 0$. Επιπλέον, η τιμή της συνάρτησης όταν δύο ανεξάρτητα γεγονότα συμβαίνουν ταυτόχρονα, θα πρέπει να είναι ίση με το άθροισμα των επιμέρους τιμών της συνάρτησης όταν τα γεγονότα αυτά συμβαίνουν το καθένα χωριστά, δηλαδή $h(p_i p_j) = h(p_i) + h(p_j)$. Μία συνάρτηση που ικανοποιεί τις δύο προηγούμενες ιδιότητες είναι η $h(p) = -\log p = \log(1/p)$. Με βάση τα προηγούμενα, η εντροπία $H(p)$ ενός συστήματος ορίζεται ως η μέση αναμενόμενη τιμή της συνάρτησης $h(p)$, και υπολογίζεται ως το άθροισμα των επιμέρους τιμών που παίρνει η συνάρτηση αυτή από κάθε γεγονός, σταθμισμένων με τις αντίστοιχες πιθανότητες. Δηλαδή έχουμε:

$$H(p) = \sum p_i h(p_i) = \sum p_i \log(1/p_i).$$

Ο Theil ερμηνεύοντας τα n ανεξάρτητα γεγονότα ως τα n μέλη ενός πληθυσμού, και την πιθανότητα p_i ως το εισοδηματικό μερίδιο του i μέλους του πληθυσμού ($y_i / n\mu$), ορίζει το δείκτη ανισότητας T αφαιρώντας την πραγματική τιμή της εντροπίας $H(y)$ από τη μέγιστη

τιμή της $\log n$. Η μέγιστη τιμή της εντροπίας $H(y)$ επιτυγχάνεται στην περίπτωση της πλήρους ισότητας όπου το κάθε μέλος του πληθυσμού έχει μερίδιο $y_i/n\mu$ ίσο με $1/n$ (δηλαδή $y_i = \mu$). Έτσι έχουμε:

$$\begin{aligned} T &= \log n - H(y) \\ &= -\log\left(\frac{1}{n}\right) + \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{n\mu} \log\left(\frac{y_i}{n\mu}\right) \\ &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{\mu}\right) \log\left(\frac{y_i}{\mu}\right) \end{aligned} \quad (3).$$

Με ανάλογο τρόπο, ο Theil ορίζει έναν δεύτερο δείκτη ανισότητας N , γνωστό και ως μέση λογαριθμική απόκλιση, αντιστρέφοντας τους ρόλους των μεριδίων του εισοδήματος $y_i/n\mu$ και του πληθυσμού $1/n$, στην προηγούμενη σχέση (3). Έτσι έχουμε:

$$\begin{aligned} N &= \sum_{i=1}^n \left(\frac{1}{n}\right) \log\left(\frac{1/n}{y_i/n\mu}\right) \\ &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log\left(\frac{\mu}{y_i}\right) \\ &= \log\left(\frac{\mu}{\mu^*}\right) \end{aligned} \quad (4),$$

όπου μ^* είναι ο γεωμετρικός μέσος της κατανομής του εισοδήματος.

Οι δείκτες T και N ικανοποιούν τις αρχές της συμμετρίας, της ανεξαρτησίας ως προς το μέγεθος του δείγματος και τις μονάδες μέτρησης. Ικανοποιούν επίσης την συνθήκη των Pigou-Dalton και παρουσιάζουν μεγαλύτερη ευαισθησία σε μεταβιβάσεις που λαμβάνουν χώρα στα άκρα της κατανομής του εισοδήματος. Ωστόσο οι δείκτες Theil δεν έχουν ένα σταθερό άνω όριο τιμών και συγκεκριμένα εάν ένα άτομο κατέχει το σύνολο του εισοδήματος, ο δείκτης T παίρνει τιμή $\log n$ ενώ ο δείκτης N δεν μπορεί να υπολογιστεί (η τιμή του τείνει στο άπειρο). Στην περίπτωση της πλήρους ισότητας, όπου το κάθε άτομο λαμβάνει το μέσο εισόδημα, οι τιμές και των δύο δεικτών είναι μηδέν. Τέλος, ένα άλλο ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό των δεικτών Theil είναι ότι επιτρέπουν τη διάσπαση της συνολικής ανισότητας σε ανισότητες “μεταξύ” και “εντός” των διαφόρων ομάδων του πληθυσμού.

2.1.6. “Κανονιστικοί” δείκτες ανισότητας

Όπως έχει ήδη τονιστεί, όλοι οι προηγούμενοι δείκτες ανισότητας έχουν χαρακτηριστεί στη βιβλιογραφία ως “περιγραφικοί” ή “θετικοί” (positive) δείκτες ανισότητας γιατί δεν προκύπτουν άμεσα από μία συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας. Ήδη από το 1920 ο Dalton υποστήριξε ότι η επιλογή του κατάλληλου δείκτη ανισότητας συνεπάγεται δεοντολογικές αξιολογικές κρίσεις οι οποίες ενσωματώνονται στην επιλεγόμενη συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας. Έτσι ο δείκτης που πρότεινε ο Dalton, βασίζεται στην ιδέα της αναλογικής απώλειας ευημερίας που προκαλείται από την ύπαρξη της ανισότητας. Στην προσέγγιση του Dalton η συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας είναι το άθροισμα των ατομικών συναρτήσεων χρησιμότητας (ίδιες για όλα τα άτομα), οι οποίες είναι αυστηρά κοίλες συναρτήσεις των ατομικών εισοδημάτων. Έτσι, η μέγιστη κοινωνική ευημερία επιτυγχάνεται όταν το συνολικό εισόδημα κατανέμεται εξ' ίσου σε όλα τα άτομα, ενώ κάθε εκτροπή από την κατάσταση της πλήρους ισότητας μειώνει την κοινωνική ευημερία. Με βάση τις προηγούμενες ιδιότητες της συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας, ο δείκτης ανισότητας (D) του Dalton ορίζεται ως ο λόγος

της πραγματικής κοινωνικής ευημερίας προς την μέγιστη κοινωνική ευημερία που επιτυγχάνεται στην περίπτωση της ισοκατανομής. Δηλαδή έχουμε:

$D = 1 - [(1/n) \sum U(y_i)/U(\mu)]$, όπου $U(y_i)$ είναι η συνάρτηση χρησιμότητας του ατόμου i που έχει εισόδημα y_i .

Ο Atkinson (1970) παρατήρησε ότι το μέτρο ανισότητας του Dalton δεν είναι αμετάβλητο ως προς γραμμικούς μετασχηματισμούς της συνάρτησης χρησιμότητας. Για να ξεπεράσει το πρόβλημα αυτό ο Atkinson εισάγει την έννοια του “ισοκατανεμημένου ισοδύναμου εισοδήματος” (equally distributed equivalent income), y_e , που είναι το επίπεδο του κατά κεφαλή εισοδήματος το οποίο αν κατανεμηθεί εξ’ ίσου σε όλα τα άτομα θα δώσει το ίδιο επίπεδο κοινωνικής ευημερίας με την πραγματική κατανομή. Δηλαδή,

$$nU(y_e) = \sum_{i=1}^n U(y_i) \quad (5\alpha).$$

Δεδομένης της προηγούμενης σχέσης, ο δείκτης ανισότητας του Atkinson (A) ορίζεται ως η διαφορά μεταξύ του αριθμητικού μέσου της κατανομής του εισοδήματος και του “ισοκατανεμημένου ισοδύναμου εισοδήματος”, διαιρούμενη με τον αριθμητικό μέσο της κατανομής του εισοδήματος, δηλαδή έχουμε:

$$A = 1 - \left(\frac{y_e}{\mu} \right) \quad (5\beta).$$

Η τιμή του δείκτη A κυμαίνεται μεταξύ του μηδενός (πλήρης ισότητα) και της μονάδας (πλήρης ανισότητα). Καθώς η κατανομή του εισοδήματος γίνεται πιο ίση, ο δείκτης μειώνεται και χρειάζεται ένα υψηλότερο επίπεδο ισοδύναμου εισοδήματος (σε σχέση με το μέσο) για να επιτευχθεί το ίδιο επίπεδο κοινωνικής ευημερίας με αυτό της πραγματικής κατανομής.

Με σκοπό να επιτύχει ο Atkinson την ανεξαρτησία του δείκτη A , ως προς το μέσο της κατανομής των εισοδημάτων, εξειδικεύει μία ίδια για όλα τα άτομα, αύξουσα και κοίλη ως προς τα ατομικά εισοδήματα συνάρτηση χρησιμότητας $U(y)$ της μορφής:

$$U(y) = \alpha + \beta \left(\frac{y^{1-\varepsilon}}{1-\varepsilon} \right) \text{ για } \varepsilon \neq 1, \varepsilon \geq 0, \text{ και } U(y) = \log_e y \text{ για } \varepsilon = 1 \quad (5\gamma).$$

Επιπλέον, ο Atkinson περιορίζει τη συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας (W) ώστε να είναι ομοθετική, συμμετρική, και αθροιστικά διαχωρίσιμη ως προς τις ατομικές χρησιμότητες,⁸ δηλαδή της μορφής: $W = \sum U(y_i)$. Συνδυάζοντας την τελευταία σχέση με τις (5α)-(5γ) προκύπτει η παρακάτω παραμετρική μορφή του δείκτη ανισότητας του Atkinson:⁹

⁸ Η πρώτη από τις υποθέσεις εξασφαλίζει ότι μία αύξηση σε οποιοδήποτε εισόδημα θα οδηγήσει σε αύξηση της κοινωνικής ευημερίας ή στη χειρότερη περίπτωση δεν θα την επηρεάσει (δεν μπορεί πάντως να την μειώσει). Σύμφωνα με την δεύτερη υπόθεση της συμμετρίας και καθώς όλα τα άτομα έχουν την ίδια συνάρτηση ατομικής χρησιμότητας, η συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας είναι ανεξάρτητη από το ποιο άτομο κατέχει κάθε συγκεκριμένο εισόδημα. Η τρίτη και ιδιαίτερα περιοριστική υπόθεση, υπονοεί ότι μεταβολές στην κοινωνική ευημερία που προέρχονται από τη μεταβολή κάποιου συγκεκριμένου ατομικού εισοδήματος είναι εντελώς ανεπηρέαστες από τυχόν μεταβολές των άλλων εισοδημάτων. Με άλλα λόγια αποκλείεται η κοινωνική αναγνώριση των συναισθημάτων του φθόνου, της ζήλιας κ.λπ, αλλά και του αλτρουισμού.

⁹ Όμοια, ο δείκτης Dalton που προκύπτει είναι: $D = 1 - [\sum y_i^{1-\varepsilon}] / n\mu^{1-\varepsilon}$. Είναι εύκολο να δειχθεί με βάση την προηγούμενη σχέση και την (5) ότι μεταξύ των δεικτών Dalton και Atkinson ισχύει η σχέση: $1 - D = [1 - A]^{1-\varepsilon}$, για όλες τις τιμές της παραμέτρου $\varepsilon \neq 1$.

$$A(\varepsilon) = 1 - \frac{1}{\mu} \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i^{1-\varepsilon} \right]^{\frac{1}{1-\varepsilon}} \quad \text{για } \varepsilon \neq 1, \varepsilon \geq 0, \text{ και}$$

$$A(\varepsilon) = 1 - \exp \left[\frac{1}{\mu} \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log_e y_i \right] \quad \text{για } \varepsilon = 1 \text{ και } \exp[.] = e^{[.]} \quad (5).$$

Η παράμετρος ε εκφράζει τον βαθμό αποστροφής προς την ανισότητα ή με άλλα λόγια, τη σχετική ευαισθησία της κοινωνίας σε μεταβιβάσεις στα διάφορα τμήματα της κατανομής του εισοδήματος. Συγκεκριμένα, όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή της παραμέτρου ε , τόσο μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται σε μεταβιβάσεις στο κάτω άκρο της κατανομής και μικρότερη στο άνω άκρο. Όταν είναι $\varepsilon = 0$ η ίδια ακριβώς βαρύτητα δίνεται σε όλα τα επίπεδα του εισοδήματος, ενώ καθώς το ε τείνει στο άπειρο η συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας γίνεται $W = \min(y_i)$ και λαμβάνει υπόψη της μόνο μεταβιβάσεις από και προς το χαμηλότερο εισόδημα. Γενικά, ο δείκτης του Atkinson ικανοποιεί τα αξιώματα της συμμετρίας, της ανεξαρτησίας ως προς το μέσο και το μέγεθος του πληθυσμού καθώς και την αρχή των μεταβιβάσεων (για $\varepsilon \neq 0$). Η κριτική που ασκείται αναφέρεται κυρίως στις περιοριστικές υποθέσεις που χρησιμοποιεί ο Atkinson για την κατασκευή του δείκτη του.

2.1.7. Διάσπαση της ανισότητας κατά πληθυσμιακή ομάδα

Τα τελευταία έτη, ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας σχετικά με τη δομή της ανισότητας ασχολείται συστηματικά με τη διάσπαση της συνολικής ανισότητας στα επιμέρους στοιχεία της. Εκφράζεται η άποψη, ότι μία ιδιαίτερα χρήσιμη ιδιότητα των δεικτών ανισότητας είναι η δυνατότητα διάσπασής τους με τρόπο ώστε να εκτιμάται η συνεισφορά των επιμέρους παραγόντων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας. Γενικά μπορούμε να διακρίνουμε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις διάσπασης της ανισότητας. Η πρώτη και συνηθέστερη, εξετάζει τη σχέση μεταξύ της συνολικής ανισότητας και των επιπέδων ανισότητας των επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων (inequality decomposition by population subgroups), ενώ η δεύτερη εξετάζει τη συνεισφορά των επιμέρους πηγών εισοδήματος ή των επιμέρους κατηγοριών δαπάνης στη συνολική ανισότητα (inequality decomposition by factor components).

Μία ομάδα δεικτών ανισότητας επιτρέπει τη διάσπαση της συνολικής ανισότητας σε ανισότητα “μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων” και ανισότητα “εντός πληθυσμιακών ομάδων”, όταν ο πληθυσμός χωριστεί σε μη επικαλυπτόμενες ομάδες (“αθροιστικά διαχωρίσιμοι δείκτες ανισότητας”). Το μέρος της ανισότητας “μεταξύ” των ομάδων μπορεί να οριστεί ως η τιμή του δείκτη ανισότητας, όταν όλες οι διαφορές στα εισοδήματα “εντός” των ομάδων έχουν τεχνικά εξαφανισθεί.¹⁰ Δηλαδή είναι η τιμή του δείκτη ανισότητας για την υποθετική κατανομή όπου κάθε άτομο στην ίδια ομάδα λαμβάνει εισόδημα ίσο με το μέσο εισόδημα της ομάδας. Με τον τρόπο αυτό η ανισότητα “εντός” των ομάδων εξαλείφεται και αυτό που μένει είναι οι διαφορές των εισοδημάτων “μεταξύ” των πληθυσμιακών ομάδων. Αντίστοιχα, η ανισότητα “εντός” των ομάδων ορίζεται ως η τιμή του δείκτη ανισότητας όταν οι εισοδηματικές διαφορές “μεταξύ” των ομάδων έχουν εξαφανισθεί αλλά οι εισοδηματικές διαφορές “εντός” των διαφόρων ομάδων παραμένουν σταθερές. Δηλαδή, είναι η τιμή του δείκτη για μια υποθετική κατανομή, στην οποία ο μέσος κάθε ομάδας είναι ίδιος με το γενικό μέσο. Αυτό μπορεί να προκύψει με αναλογική μεταβολή όλων των εισοδημάτων των ατόμων που βρίσκονται στην ίδια ομάδα και βέβαια έχει νόημα μόνο όταν ο συγκεκριμένος δείκτης ανισότητας ικανοποιεί την ιδιότητα της ανεξαρτησίας ως προς το μέσο της κατανομής. Όταν ένας δείκτης ανισότητας μπορεί να γραφεί σαν το άθροισμα των δύο επιμέρους (“μεταξύ” και “εντός” των ομάδων) ανισοτήτων, όπως αυτές ορίστηκαν προηγουμένως, τότε λέμε ότι ο δείκτης αυτός είναι “αυστηρά αθροιστικά διαχωρίσιμος”. Χρησιμοποιώντας τέτοιους δείκτες ανισότητας μπορούμε να υπολογίσουμε την ποσοστιαία συνεισφορά κάθε πληθυσμιακής ομάδας στη

¹⁰ Η αναφορά στην κατανομή του εισοδήματος γίνεται για λόγους απλούστευσης.

διαμόρφωση του επιπέδου της συνολικής ανισότητας, καθώς επίσης και την ποσοστιαία συνεισφορά της διατομεακής (“μεταξύ” των ομάδων) ανισότητας.

Ένας λιγότερο αυστηρός ορισμός για τη μέτρηση της ανισότητας “εντός” των ομάδων υπολογίζει ξεχωριστά το δείκτη ανισότητας για κάθε ομάδα και ορίζει την ανισότητα “εντός” των ομάδων ως το άθροισμα των επιμέρους δεικτών, σταθμισμένων με τα εισοδηματικά μερίδια των ομάδων. Με άλλα λόγια, στην περίπτωση αυτή η ανισότητα “εντός” των ομάδων είναι μία αθροιστικά διαχωρίσιμη συνάρτηση των εισοδηματικών μεριδίων και των δεικτών ανισότητας των διαφόρων ομάδων του πληθυσμού. Έτσι, εάν η τιμή ενός δείκτη ανισότητας μπορεί να εκφραστεί ως το σταθμισμένο άθροισμα των ανισοτήτων “εντός” των ομάδων συν την “μεταξύ” των ομάδων ανισότητα, τότε λέμε ότι ο δείκτης αυτός είναι “ασθενώς αθροιστικά διαχωρίσιμος”. Γενικά στους αθροιστικά διαχωρίσιμους δείκτες ανισότητας οι σταθμίσεις των “εντός” των ομάδων ανισοτήτων μπορεί να είναι είτε τα εισοδηματικά μερίδια (ασθενής διάσπαση) ή τα μερίδια του πληθυσμού (ισχυρή διάσπαση) των αντιστοίχων ομάδων. Εάν ένας δείκτης είναι αυστηρά αθροιστικά διαχωρίσιμος, η εξάλειψη των ανισοτήτων “μεταξύ” των ομάδων δεν επηρεάζει την ανισότητα “εντός” των ομάδων, ενώ αντίθετα εάν είναι μόνο ασθενώς αθροιστικά διαχωρίσιμος, η εξάλειψη αυτή επηρεάζει την τιμή της ανισότητας “εντός” των ομάδων. Αυτό συμβαίνει γιατί μετά την εξάλειψη των ανισοτήτων “μεταξύ” των ομάδων, οι σταθμίσεις που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό της ανισότητας “εντός” των ομάδων, για μεν τους αυστηρά διαχωρίσιμους δείκτες είναι τα μερίδια του πληθυσμού τα οποία παραμένουν αμετάβλητα, για δε τους ασθενώς διαχωρίσιμους δείκτες είναι τα εισοδηματικά μερίδια τα οποία μεταβάλλονται.

Εάν ένας πληθυσμός (με μέγεθος n και μέσο εισόδημα μ) είναι ομαδοποιημένος σε $j (=1,2,...,J)$ μη επικαλυπτόμενες ομάδες, κατά τον Shorrocks (1984) ένας δείκτης ανισότητας (I) είναι “γενικά διαχωρίσιμος” (“generally decomposable”) εάν μπορεί απλά να γραφεί σαν μία γενική συνάρτηση των επιμέρους μέσων τιμών (μ_j), των πληθυσμιακών μεριδίων (n_j) και των επιπέδων ανισότητας (I_j) των j υποομάδων. Δηλαδή, εάν ισχύει: $I = F[(I_1, \mu_1, n_1), ..., (I_J, \mu_J, n_J)]$. Με την έννοια αυτή κάθε μετασχηματισμός του δείκτη I , έστω $I' = R(I)$, θα είναι επίσης ένας “γενικά διαχωρίσιμος” δείκτης εφόσον η $R(I, \mu, n)$ είναι συνεχής και αυστηρά αύξουσα ως προς τον I και επιπλέον ισχύει $R(0, \mu, n) = 0$ για όλα τα μ και n . Μεταξύ των εναλλακτικών μετασχηματισμών R μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ομάδα αυτών μπορεί να μας μεταφέρει από έναν “γενικά διαχωρίσιμο” δείκτη σε έναν “αθροιστικά διαχωρίσιμο” δείκτη όπου, $I' = R(I_1) + ... + R(I_J) + R(\mu_1, ..., \mu_J)$. Όπως αποδεικνύει ο Shorrocks (1980) η μορφή των μετασχηματισμών αυτών θα πρέπει να είναι τέτοια ώστε:

$$I' = \frac{1}{f(\mu, n)} \sum_{i=1}^n [h(y_i) - h(\mu)],$$

όπου y_i ($i=1,...,n$) είναι το διάνυσμα όλων των εισοδημάτων, η συνάρτηση $f(\mu, n)$ είναι θετική και επιπλέον η $h(.)$ είναι αυστηρά κυρτή. Κάτω από τους περιορισμούς αυτούς εξασφαλίζεται η ισχύς όλων των επιθυμητών ιδιοτήτων για τους δείκτες της κατηγορίας αυτής (συμμετρία, ανεξαρτησία ως προς το μέσο της κατανομής και το μέγεθος του πληθυσμού, συνθήκη Pigou-Dalton). Ο Shorrocks δείχνει ότι η ομάδα των “αθροιστικά διαχωρίσιμων” δεικτών με την προηγούμενη έννοια δίνεται από την παρακάτω οικογένεια των “γενικευμένων δεικτών εντροπίας” μιας παραμέτρου:

$$I(c) = \frac{1}{n} \frac{1}{c(c-1)} \sum_{i=1}^n \left[\left(\frac{y_i}{\mu} \right)^c - 1 \right] \text{ για } c \neq 0, 1,$$

$$I(0) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \ln \left(\frac{\mu}{y_i} \right) \text{ για } c = 0,$$

$$\text{και } I(1) = \frac{1}{n} \sum_i \frac{y_i}{\mu} \ln \frac{y_i}{\mu} \text{ για } c = 1.$$

Από τις προηγούμενες σχέσεις γίνεται φανερό ότι η οικογένεια αυτή συμπεριλαμβάνει το δείκτη του Theil (1967) [$T \equiv I(1)$], τη μέση λογαριθμική απόκλιση γνωστή και ως δεύτερος δείκτης του Theil [$N \equiv I(0)$], καθώς και τους μονοτονικούς μετασχηματισμούς του συντελεστή μεταβλητότητας. Για παράδειγμα για $c = 2$ έχουμε το μισό του τετραγώνου του συντελεστή μεταβλητότητας C , δηλαδή $I(2) \equiv (1/2)C^2$.¹¹ Η παράμετρος c αντανακλά το βαθμό αποστροφής της κοινωνίας προς την ανισότητα με τις μικρότερες τιμές της να εκφράζουν σχετικά μεγαλύτερη αποστροφή. Ειδικότερα, για $c < 2$ όπως αποδεικνύουν οι Shorrocks και Foster (1987) οι δείκτες $I(c)$ δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα σε μεταβιβάσεις στο κάτω άκρο της κατανομής.

Με βάση τους προηγούμενους ορισμούς, οι εξισώσεις διάσπασης των “γενικευμένων δεικτών εντροπίας” μπορούν να γραφούν ως εξής [Mookherjee και Shorrocks (1982), Anand (1983), Shorrocks (1984)]:

$$I(c) = \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{n} \left(\frac{\mu_j}{\mu} \right)^c I_j(c) + \frac{1}{c(c-1)} \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{n} \left[\left(\frac{\mu_j}{\mu} \right)^c - 1 \right] \text{ για } c \neq 0,1 \quad (6\alpha)$$

$$I(0) = N = \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{n} N_j + \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{n} \ln \left(\frac{\mu}{\mu_j} \right) \text{ για } c = 0 \quad (6\beta)$$

$$I(1) = T = \sum_{j=1}^J \frac{n_j \mu_j}{n \mu} T_j + \sum_{j=1}^J \frac{n_j \mu_j}{n \mu} \ln \left(\frac{\mu_j}{\mu} \right) \text{ για } c = 1 \quad (6\gamma).$$

Στη βάση της προηγούμενης ανάλυσης μπορούμε να ομαδοποιήσουμε τους δείκτες μέτρησης της ανισότητας ανάλογα με τη δυνατότητα διάσπασής τους σε τρεις ομάδες: (1) στους αυστηρά αθροιστικά διαχωρίσιμους, (2) στους αθροιστικά διαχωρίσιμους με την ασθενή έννοια και (3) στους γενικά διαχωρίσιμους. Η ομαδοποίηση αυτή είναι κατά φθίνουσα ισχύ της δυνατότητας διάσπασης των δεικτών με την πρώτη ομάδα να είναι υποσύνολο της δεύτερης και τη δεύτερη υποσύνολο της τρίτης.

Γενικά, όλοι οι αθροιστικά διαχωρίσιμοι δείκτες ανισότητας μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τους σκοπούς της διάσπασης της συνολικής ανισότητας κατά πληθυσμιακές ομάδες. Από την προηγούμενη ανάλυση γίνεται φανερό ότι η συνεισφορά της ανισότητας “μεταξύ” των ομάδων στη συνολική ανισότητα εξαρτάται από το δείκτη που χρησιμοποιείται στη διάσπαση της συνολικής ανισότητας. Για την επιλογή των πλέον κατάλληλων δεικτών θα πρέπει να συνεκτιμώνται οι ιδιότητες των δεικτών ανισότητας καθώς και η διαφορετική ευαισθησία των δεικτών αυτών σε μεταβιβάσεις στα διάφορα τμήματα της κατανομής. Στη συνέχεια, για τη μονομεταβλητή διάσπαση της ανισότητας χρησιμοποιούνται, ο δείκτης του Theil (T) που ανήκει στην ομάδα (2) της προηγούμενης παραγράφου, καθώς και η μέση λογαριθμική απόκλιση (N) και η διακύμανση των λογαρίθμων (L) που ανήκουν στην (1) ομάδα. Οι δείκτες αυτοί επιλέχθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο της μελέτης για τη μέτρηση της ανισότητας μαζί με το συντελεστή Gini¹² και το δείκτη του Atkinson¹³ οι οποίοι ωστόσο

¹¹ Για εφαρμογές διάσπασης διαφόρων μετασχηματισμών του συντελεστή μεταβλητότητας και συνήθως του δείκτη $I(2)$ μεταξύ άλλων βλ. Bourguignon (1979), Cowell (1980), Shorrocks (1980, 1984), Mookherjee και Shorrocks (1982), Anand (1983), Kanbur (1984), Cowell και Jenkins (1995), Jenkins (1995).

¹² Μία σημαντική απουσία από την οικογένεια των “αθροιστικά διαχωρίσιμων δεικτών” είναι αυτή του ευρέως χρησιμοποιούμενου στη μέτρηση της ανισότητας συντελεστή Gini. Όπως προκύπτει από τους Mookherjee και Shorrocks (1982) κατά τη διάσπαση του συντελεστή Gini εκτός της “μεταξύ” των ομάδων και “εντός” των ομάδων ανισότητα παραμένει πάντα ένας επιπλέον όρος “αλληλεπίδρασης” (“interaction effect”) ο οποίος μάλιστα μπορεί να πάρει πολλές διαφορετικές ερμηνείες. Για μια τέτοια διάσπαση και εφαρμογή του δείκτη Gini βλ. Yitzhaki και Lerman (1991),

ανήκουν στην (3) ομάδα αφού δεν είναι αθροιστικά διαχωρίσιμοι ακόμα και με την ασθενή έννοια (βλ. Παράρτημα 4Α). Η διάσπαση των δεικτών T και N γίνεται με βάση τις εξισώσεις (6β) και (6γ) αντίστοιχα ενώ η διάσπαση της διακύμανσης των λογαρίθμων δίνεται από την εξίσωση [Anand (1983), Παράρτημα C]:¹⁴

$$L = \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{n} L_j + \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{n} (\ln \mu_j^* - \ln \mu^*)^2 \quad (6\delta),$$

όπου μ^* , μ_j^* είναι ο γεωμετρικός μέσος της κατανομής του εισοδήματος ολόκληρου του πληθυσμού και της ομάδας j , αντίστοιχα. Με βάση τις εξισώσεις (6β)-(6δ), οι δείκτες ανισότητας T , N και L είναι αθροιστικά διαχωρίσιμοι και η συνολική ανισότητα μπορεί να εκφραστεί σαν το σταθμισμένο άθροισμα των ίδιων των δεικτών για τις διάφορες ομάδες (“ανισότητα εντός των ομάδων”, πρώτοι όροι εξισώσεων), συν την τιμή των δεικτών εάν όλα

Mookherjee και Shorrocks (1982), Sastry και Kelkar (1994), Lerman (1996), Achdut (1996), Wodon (1999).

¹³ Αξίζει να σημειωθεί ότι όπως αποδεικνύει ο Anand (1983), κάθε δείκτης I της μορφής: $I = 1 - (y_e / \mu)^{1-\varepsilon}$ για $0 < \varepsilon < 1$, όπου y_e είναι το ισοκατανεμημένο ισοδύναμο εισόδημα του Atkinson, μπορεί να διασπαστεί με βάση τη σχέση:

$$I = \sum_j (n_j / n) (\mu_j / \mu)^{1-\varepsilon} I_j + 1 - \sum_j (n_j / n) (\mu_j / \mu)^{1-\varepsilon}.$$

Καθώς το ε τείνει στο 0 και στο 1 έχουμε αντίστοιχα τους δείκτες T και N . Το τμήμα “μεταξύ” των ομάδων είναι ο δείκτης I που προκύπτει από την κατανομή n_j ατόμων με εισόδημα μ_j . Το “εντός” των ομάδων τμήμα είναι απλά το σταθμισμένο άθροισμα των επιμέρους δεικτών I_j όπου οι συντελεστές στάθμισης εξαρτώνται από τα πληθυσμιακά και εισοδηματικά μερίδια των διαφόρων ομάδων. Παρόλο που ο δείκτης I είναι διαχωρίσιμος με την ασθενή έννοια, ο δείκτης του Atkinson (A) που δίνεται από την εξίσωση (4.5) του προηγούμενου κεφαλαίου δεν είναι διαχωρίσιμος αν και ισχύει: $I = 1 - (1 - A)^{1-\varepsilon}$.

¹⁴ Όπως αποδεικνύει ο Anand (1983), η διάσπαση της διακύμανσης ισχύει όχι μόνο για τους λογαρίθμους των εισοδημάτων (δείκτης L), αλλά και για οποιονδήποτε μετασχηματισμό των εισοδημάτων ο οποίος δίνει έναν ανεξάρτητο από το μέσο της κατανομής δείκτη. Για παράδειγμα, εάν αντί της διακύμανσης των λογαρίθμων των εισοδημάτων, υπολογίσουμε τη διακύμανση του λόγου των επιμέρους εισοδημάτων με το μέσο της κατανομής, ο δείκτης που θα προκύψει θα είναι το τετράγωνο του συντελεστή μεταβλητότητας (C^2) ο οποίος μπορεί επίσης να διασπαστεί στο “εντός” των ομάδων και “μεταξύ” των ομάδων τμήμα του με βάση τη σχέση:

$$C^2 = \sum_j (n_j \mu_j^2 / n \mu^2) C_j^2 + (1 / \mu^2) \sum_j (n_j / n) (\mu_j - \mu)^2.$$

Η σχέση αυτή προκύπτει εύκολα από την αντίστοιχη σχέση διάσπασης της διακύμανσης των εισοδημάτων, $V = \sum_j (n_j / n) V_j + \sum_j (n_j / n) (\mu_j - \mu)^2$.

Όπως προκύπτει από την εξίσωση της διάσπασης του C^2 , η “μεταξύ” των ομάδων ανισότητα είναι το τετράγωνο του συντελεστή μεταβλητότητας των αριθμητικών μέσων των επιμέρους ομάδων, ενώ η ανισότητα “εντός” των ομάδων είναι το σταθμισμένο άθροισμα των επιμέρους συντελεστών C_j^2 των διαφόρων ομάδων. Ωστόσο, οι σταθμίσεις αυτές, οι οποίες εξαρτώνται από τα πληθυσμιακά και εισοδηματικά μερίδια των ομάδων, δεν αθροίζουν στη μονάδα αλλά στο $1 + C_w^2$, δηλαδή υπερέχουν της μονάδας κατά μία ποσότητα η οποία είναι ίση με την ανισότητα “μεταξύ” των ομάδων C_w^2 . Αυτό κατά τον Theil (1967), είναι ένα σημαντικό μειονέκτημα, αφού θα προτιμούσε κανείς ένα δείκτη του οποίου το “εντός” των ομάδων τμήμα συμπεριλαμβανομένων και των σταθμίσεων που χρησιμοποιεί να ήταν ανεξάρτητο από το “μεταξύ” των ομάδων τμήμα του.

τα μέλη της κάθε ομάδας κατέχουν εισόδημα ίσο με το μέσο εισόδημα της ομάδας τους (“ανισότητα μεταξύ των ομάδων”, δεύτεροι όροι εξισώσεων).¹⁵ Από την (6β) προκύπτει ότι ο δείκτης T είναι μόνο ασθενώς αθροιστικά διαχωρίσιμος, αφού οι σταθμίσεις που χρησιμοποιεί για την ανισότητα “εντός” των ομάδων είναι τα μερίδια του εισοδήματος των ομάδων στο συνολικό εισόδημα, $n_j \mu_j / n \mu$. Οι αντίστοιχες σταθμίσεις στους δείκτες L και N είναι οι πληθυσμιακές μερίδες, n_j / n και έτσι οι δείκτες αυτοί είναι αυστηρά αθροιστικά διαχωρίσιμοι.¹⁶ Η διαφορά τους βρίσκεται στο γεγονός ότι ο δείκτης N είναι διαχωρίσιμος γύρω από τον αριθμητικό μέσο μ της κατανομής και επιπλέον έχει όλες τις επιθυμητές ιδιότητες, ενώ αντίθετα ο δείκτης L είναι διαχωρίσιμος γύρω από το γεωμετρικό μέσο μ^* και δεν ικανοποιεί την αρχή των μεταβιβάσεων σε όλο το εύρος της κατανομής.

Πρέπει τέλος να τονίσουμε ότι ο τρόπος διάσπασης της συνολικής ανισότητας και ο υπολογισμός της συνεισφοράς των επιμέρους στοιχείων της στο σύνολο είναι καθαρά περιγραφικός. Δεν έχει γίνει προσπάθεια να βασιστεί η διάσπαση αυτή στη στατιστική θεωρία. Κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο να γίνει τουλάχιστον για τους δύο δείκτες T και N του Theil οι οποίοι δεν ακολουθούν κάποια γνωστή κατανομή. Αντίθετα, η διάσπαση της διακύμανσης των λογαρίθμων L , μπορεί να βασιστεί στην τυπική ανάλυση της διακύμανσης και επιπλέον ο λόγος της “μεταξύ” των ομάδων προς την “εντός” των ομάδων διακύμανση είναι γνωστό ότι ακολουθεί την F κατανομή. Έτσι είναι δυνατός ο έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των εμπειρικά εκτιμημένων συνεισφορών των επιμέρους στοιχείων της συνολικής ανισότητας.

Η πολυμεταβλητή διάσπαση της ανισότητας αναλύει τη συνδυασμένη συνεισφορά πολλών παραγόντων στη συνολική ανισότητα. Στην περίπτωση αυτή το επίπεδο της ανισότητας “μεταξύ” ομάδων είναι μεγαλύτερο ή ίσο από τα επιμέρους “μεταξύ” ομάδων επίπεδα ανισότητας της μονομεταβλητής διάσπασης και μικρότερο ή ίσο με το άθροισμά τους. Όσο μικρότερη η συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται στην πολυμεταβλητή διάσπαση της ανισότητας τόσο περισσότερο το “μεταξύ” ομάδων επίπεδο της ανισότητας της πολυμεταβλητής διάσπασης θα πλησιάζει το άθροισμα των “μεταξύ” ομάδων επιπέδων της ανισότητας της μονομεταβλητής διάσπασης. Στην ακραία περίπτωση των ορθογώνιων μεταξύ τους μεταβλητών, το “μεταξύ” ομάδων επίπεδο της πολυμεταβλητής διάσπασης θα είναι ίσο με το άθροισμα των επιπέδων των “μεταξύ” ομάδων ανισοτήτων. Η ποσοστιαία συνεισφορά (στη συνολική ανισότητα) της “μεταξύ” των ομάδων συνιστώσας της πολυμεταβλητής διάσπασης είναι ανάλογη με το R^2 της πολλαπλής παλινδρόμησης. Στην ανάλυση της παλινδρόμησης το R^2 αυξάνει όταν νέες ερμηνευτικές μεταβλητές εισάγονται στην εκτιμώμενη εξίσωση. Κατά παρόμοιο τρόπο, στην πολυμεταβλητή διάσπαση της

¹⁵ Σε γενικές γραμμές, όσο περισσότερες και όσο περισσότερο ομογενείς οι ομάδες στις οποίες ταξινομείται ο πληθυσμός, τόσο υψηλότερη η συνεισφορά των ανισοτήτων “μεταξύ ομάδων” στη συνολική ανισότητα. Στην ακραία περίπτωση όπου ο πληθυσμός ταξινομείται σε τόσες ομάδες όσες και τα μέλη του πληθυσμού, τότε όλη η ανισότητα αποδίδεται σε διαφορές “μεταξύ ομάδων” ενώ, αντίθετα, όταν όλος ο πληθυσμός ανήκει σε μία ομάδα η συνολική ανισότητα ταυτίζεται με την ανισότητα “εντός ομάδων”.

¹⁶ Με βάση την εξίσωση (5.2) εάν όλες οι “μεταξύ” των ομάδων ανισότητες εξαλειφθούν ενώ οι ανισότητες “εντός” των ομάδων παραμείνουν αμετάβλητες (θέτοντας όλους τους μέσους μ_j ίσους

με μ) ο δείκτης T θα γίνει ίσος με $\sum_{j=1}^J (n_j / n) T_j$ και είναι διαφορετικός από την ανισότητα “εντός”

των ομάδων [$T_w = \sum_{j=1}^J (n_j \mu_j / n \mu) T_j$]. Όμοια, μεταβάλλοντας αναλογικά όλα τα εισοδήματα των

ατόμων της ίδιας ομάδας έτσι ώστε οι ανισότητες “εντός” των ομάδων να μην αλλάξουν, με βάση τις (5.1) και (5.3) οι δείκτες L και N μειώνονται σε $\sum_{j=1}^J (n_j / n) L_j$ και $\sum_{j=1}^J (n_j / n) N_j$ αντίστοιχα και είναι ίσοι με την ανισότητα “εντός” των ομάδων και συνεπώς “αυστηρά” αθροιστικά διαχωρίσιμοι.

ανισότητας η συνεισφορά της “μεταξύ” ομάδων συνιστώσας αυξάνει καθώς ο πληθυσμός χωρίζεται σε περισσότερες ομοιογενείς ομάδες με τη χρησιμοποίηση και άλλων κριτηρίων (μεταβλητών). Στην ανάλυση της παλινδρόμησης το R^2 τείνει στο 100% καθώς ο αριθμός των ερμηνευτικών μεταβλητών προσεγγίζει τον αριθμό των παρατηρήσεων. Στην ανάλυση της διάσπασης της ανισότητας, η συνεισφορά της “μεταξύ” ομάδων συνιστώσας στη συνολική ανισότητα, τείνει στο 100% καθώς ο αριθμός των μη κενών ομάδων του πληθυσμού προσεγγίζει τον αριθμό των μελών του.¹⁷

Όλοι οι αθροιστικά διαχωρίσιμοι δείκτες ανισότητας μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για τους σκοπούς της πολυμεταβλητής διάσπασης. Ωστόσο, αν οι χρησιμοποιούμενες κατανομές προσεγγίζουν τη λογαριθμοκανονική κατανομή, ο δείκτης L έχει ορισμένα πλεονεκτήματα έναντι των δεικτών T και N επειδή όχι μόνο επιτρέπει ελέγχους στατιστικής σημαντικότητας αλλά, επιπλέον, επιτρέπει την εκτίμηση της επίδρασης των επιμέρους μεταβλητών επί του εισοδήματος. Για παράδειγμα, με βάση το δείκτη L μπορούμε να εκτιμήσουμε πόσο μεταβάλλεται το μέσο εισόδημα μίας πληθυσμιακής ομάδας όταν απομονωθεί η επίδραση των υπολοίπων παραγόντων. Οι δείκτες T και N θα μπορούσαν για παράδειγμα να καταστήσουν σαφές ότι η περιφέρεια διαμονής συνδέεται με την ανισότητα, αλλά δεν θα μπορούσαν να μας πουν τίποτα για το μέγεθος κατά το οποίο το εισόδημα επηρεάζεται από τη διαμονή μελών του πληθυσμού σε μία συγκεκριμένη περιφέρεια. Η υπόθεση ότι οι χρησιμοποιούμενες κατανομές ακολουθούν κατά προσέγγιση τη λογαριθμοκανονική κατανομή δεν απορρίπτεται με βάση το κριτήριο X^2 .¹⁸ Για το λόγο αυτό στην πολυμεταβλητή διάσπαση της ανισότητας χρησιμοποιείται μόνο ο δείκτης L .

2.1.8. Επιλογή δεικτών μέτρησης της ανισότητας

Όπως προκύπτουν από τα προηγούμενα, δεν υπάρχει, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, ένας “ιδεώδης” και γενικά αποδεκτός δείκτης ανισότητας. Κάθε δείκτης ανισότητας αντιστοιχεί άμεσα ή έμμεσα σε μία διαφορετική συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας και, επομένως, είναι περισσότερο ή λιγότερο ευαίσθητος σε διαφορετικούς τύπους μεταβιβάσεων. Εφόσον δεν μπορεί να υπάρξει μία ομόφωνα αποδεκτή άριστη συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας, δεν μπορεί να υπάρξει και ένας ομόφωνα αποδεκτός άριστος δείκτης ανισότητας. Η μορφή και οι ιδιότητες της κάθε φορά επιλεγόμενης συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας είναι καθοριστικοί παράγοντες και οδηγούν στην κατασκευή διαφορετικών “κανονιστικών” δεικτών ανισότητας οι οποίοι δεν οδηγούν κατ' ανάγκη στο ίδιο αποτέλεσμα. Συνεπώς κάθε προσπάθεια επιλογής ενός συγκεκριμένου δείκτη ανισότητας ενσωματώνει άμεσα ή έμμεσα υποκειμενικές αξιολογικές κρίσεις.

Εφόσον δεν μπορεί να υπάρχει γενική συμφωνία ως προς την επιλογή του πλέον κατάλληλου δείκτη για τη μέτρηση και ανάλυση του μεγέθους της ανισότητας μιας κατανομής, κρίθηκε σκόπιμο για το εμπειρικό μέρος, να χρησιμοποιηθούν περισσότεροι δείκτες. Οι δείκτες αυτοί είναι: ο συντελεστής Gini (G), η διακύμανση των λογαρίθμων (L), ο δείκτης του Theil (T), η μέση λογαριθμική απόκλιση (N , γνωστή και ως δεύτερος δείκτης του Theil), και ο δείκτης του Atkinson (A) για τιμές της παραμέτρου αποστροφής της ανισότητας ε , 0.5 και 2. Η επιλογή των δεικτών αυτών έγινε με βάση τα παρακάτω κριτήρια: Πρώτον, οι δείκτες αυτοί ικανοποιούν όλα τα αξιώματα που θεωρούνται ιδιαίτερα επιθυμητά στη σχετική βιβλιογραφία (συμμετρία, ανεξαρτησία ως προς το μέσο, ανεξαρτησία ως προς το μέγεθος του πληθυσμού και αρχή των μεταβιβάσεων). Δεύτερον, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών μορφών ευαισθησίας ως προς τις μεταβολές της συνολικής ανισότητας. Πιο

¹⁷ Για μία αναλυτική παρουσίαση και εφαρμογή της πολυμεταβλητής διάσπασης βλ. Fields (1979).

¹⁸ Για τον έλεγχο της υπόθεσης ότι οι κατανομές της καταναλωτικής δαπάνης, του εισοδήματος και του “μονίμου εισοδήματος” ακολουθούν προσεγγιστικά την λογαριθμοκανονική κατανομή ο πληθυσμός των ΕΟΠ ομαδοποιήθηκε σε 32 ομάδες. Όλες οι X^2 τιμές που υπολογίστηκαν ήταν μικρότερες της κρίσιμης τιμής (49.6) της κατανομής X^2 σε επίπεδο σημαντικότητας 1% και 31 βαθμούς ελευθερίας. Συνεπώς η υπόθεση της λογαριθμοκανονικότητας δεν μπορεί να απορριφθεί.

συγκεκριμένα, η διακύμανση των λογαρίθμων, η μέση λογαριθμική απόκλιση και ο δείκτης του Atkinson ($\varepsilon=2$), είναι σχετικά πιο ευαίσθητοι σε μεταβιβάσεις στο κάτω άκρο της κατανομής, ο δείκτης του Theil και ο δείκτης του Atkinson ($\varepsilon=0.5$) στο άνω άκρο και ο συντελεστής Gini γύρω από τη διάμεσο. Έτσι η συνδυασμένη χρήση των δεικτών αυτών ικανοποιεί ένα σημαντικό εύρος προτιμήσεων αναφορικά με το βαθμό ανταπόκρισης ενός δείκτη σε διαφορετικού τύπου μεταβιβάσεις. Τρίτον, οι περισσότεροι από αυτούς έχουν ιδιαίτερα χρήσιμα χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν για την καλύτερη διερεύνηση των χαρακτηριστικών της ανισότητας. Οι δείκτες L , T και N επιτρέπουν τη λεπτομερή εξέταση της δομής της ανισότητας σ' ένα συγκεκριμένο πληθυσμό και πιο συγκεκριμένα επιτυγχάνουν τη διάσπαση της συνολικής ανισότητας σε ανισότητα "μεταξύ" πληθυσμιακών ομάδων και ανισότητα "εντός" πληθυσμιακών ομάδων. Επιπλέον ο δείκτης L ακολουθεί γνωστή κατανομή και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον έλεγχο της στατιστικής σημαντικότητας των αποτελεσμάτων της διάσπασης. Ο δείκτης G επιτρέπει την εκτίμηση της συνεισφοράς συγκεκριμένων πηγών εισοδήματος ή καταναλωτικών δαπανών στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας και τέλος ο ευρέως χρησιμοποιούμενος δείκτης A καθιστά ολοφάνερη την επίδραση των κοινωνικών προτιμήσεων ως προς την αποστροφή της ανισότητας. Στο Παράρτημα Α, συνοψίζονται τα βασικά χαρακτηριστικά, οι ιδιότητες, η ιδιαίτερη ευαισθησία και η δυνατότητα διάσπασης των έξι προηγούμενων δεικτών ανισότητας οι οποίοι επιλέχθηκαν από την παρούσα μελέτη για την εμπειρική εκτίμηση των διαστάσεων και της διαχρονικής εξέλιξης του φαινομένου των οικονομικών ανισοτήτων.

2.2. Στατιστικό υλικό και μεθοδολογικά προβλήματα

Κάθε προσπάθεια εμπειρικής διερεύνησης των φαινομένων της οικονομικής ανισότητας έχει να αντιμετωπίσει σειρά μεθοδολογικών προβλημάτων. Ένα από τα προβλήματα αυτά αφορά στην *επιλογή του επιπέδου ανάλυσης*. Δηλαδή, η ανάλυση της ανισότητας θα πρέπει να γίνεται σε επίπεδο ατόμου ή νοικοκυριού; Εφόσον, υπάρχουν σημαντικές διαφορές στο μέγεθος των πλουσίων και των φτωχών νοικοκυριών, η επιλογή του επιπέδου ανάλυσης είναι πιθανόν να επηρεάσει τα αποτελέσματα. Πάντως, είτε ως μονάδα ανάλυσης χρησιμοποιηθεί το άτομο είτε το νοικοκυριό, δύο ακόμα σημαντικά ζητήματα θα πρέπει να ληφθούν υπόψη. Το πρώτο έχει να κάνει με την ύπαρξη οικονομιών κλίμακας στην κατανάλωση των νοικοκυριών και το δεύτερο με την ύπαρξη διαφορετικών αναγκών μεταξύ ενηλίκων και ανηλίκων. Πρόκειται ουσιαστικά για την *επιλογή των λεγόμενων “οικογενειακών κλιμάκων ισοδυναμίας”*. Στην παρούσα ανάλυση ως μονάδα αναφοράς είναι το μέλος του πληθυσμού και οι κατανομές που θα χρησιμοποιηθούν θα λαμβάνουν υπόψη τους τόσο τις οικονομίες κλίμακας στην κατανάλωση όσο και τις διαφορές στις ανάγκες ανηλίκων και ενηλίκων, μέσα από τη χρήση κλιμάκων ισοδυναμίας. Συγκεκριμένα, οι χρησιμοποιούμενες κατανομές είναι κατανομές ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης και ισοδύναμου τρέχοντος (διαθέσιμου) εισοδήματος, κατά κεφαλή. Για τον υπολογισμό τους, η δαπάνη και το εισόδημα του κάθε νοικοκυριού διαιρέθηκαν με τον αριθμό των ισοδύναμων ενηλίκων του και το πηλίκο που προέκυψε αποδόθηκε σε κάθε μέλος του νοικοκυριού. Οι οικογενειακές κλίμακες ισοδυναμίας που χρησιμοποιήθηκαν για να υπολογιστεί ο αριθμός των ισοδύναμων ενηλίκων του κάθε νοικοκυριού είναι αυτές της Eurostat που δίνουν σταθμίσεις 1.0 στον αρχηγό του νοικοκυριού, 0.5 στα άλλα μέλη του νοικοκυριού ηλικίας άνω των 13 ετών και 0.3 στα παιδιά έως 13 ετών. Σε σχέση με άλλες κλίμακες ισοδυναμίας που χρησιμοποιούνται σε παρόμοιες εμπειρικές μελέτες, οι κλίμακες της Eurostat υποθέτουν μέτριες οικονομίες κλίμακας στην κατανάλωση.

2.2.1. Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών

Η έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC, European Union-Statistics on Income and Living Conditions) στις χώρες της ΕΕ είναι μία επαναλαμβανόμενη δειγματοληπτική έρευνα, με την οποία σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (“κύματα”) συλλέχθηκαν πληροφορίες από τα ίδια νοικοκυριά (περίπου 60 χιλιάδες στις 15 χώρες της ΕΕ) και άτομα του αρχικού δείγματος, ανεξάρτητα αν τα άτομα αυτά μετακινήθηκαν ή όχι σε άλλο νοικοκυριό. Τα πρώτα αποτελέσματα της τελευταίας για το 2003 και 2004 είναι ήδη διαθέσιμα για την χώρα μας από την ΕΣΥΕ. Η έρευνα καλύπτει δειγματοληπτικά όλα τα ιδιωτικά νοικοκυριά με συγχρονικό (cross sectional) και διαχρονικό (longitudinal) τρόπο, προβλέποντας την αντικατάσταση του ¼ των νοικοκυριών κάθε χρόνο. Ο κοινός σχεδιασμός και η κατάρτιση των ερωτηματολογίων του EU-SILC σύμφωνα με τις οδηγίες και την επίβλεψη της Eurostat φαίνεται να έχει εξασφαλίσει σε υψηλό βαθμό τη συγκρισιμότητα των στοιχείων μεταξύ των χωρών της ΕΕ.

Βασικός στόχος της έρευνας είναι η μελέτη, σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών σε σχέση, κυρίως, με το εισόδημα τους. Η έρευνα πρόκειται να αποτελέσει την πηγή αναφοράς των συγκριτικών στατιστικών για την κατανομή του εισοδήματος και τον κοινωνικό αποκλεισμό σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα στοιχεία που συγκεντρώνονται αφορούν το χρηματικό εισόδημα όλων των μελών των νοικοκυριών από οποιαδήποτε πηγή και αν προέρχεται (με ιδιαίτερη έμφαση στις κοινωνικές παροχές), την απασχόληση και τις συνθήκες εργασίας τους, τις συνθήκες στέγασής τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και την επαγγελματική τους κατάρτιση, την κατάσταση της υγείας τους και διάφορους άλλους κοινωνικούς δείκτες σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσής τους. Το πλούσιο αυτό στατιστικό υλικό αποτελεί την συνέχεια των πρωτογενών ερευνών του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (European Community Household Panel, βλ. Eurostat 1996a, 1996b, 1997) που κάλυψε για όλες τις χώρες της ΕΕ την περίοδο 1994-2001 (για την Ελλάδα και ορισμένες άλλες χώρες η έρευνα υλοποιήθηκε και για το 2002). Και οι δύο

προηγούμενες έρευνες υλοποιούνται για την χώρα μας από την ΕΣΥΕ.

Το προηγούμενο υλικό φαίνεται ιδιαίτερα χρήσιμο στην μελέτη θεμάτων κυρίως σχετικά με τις οικονομικές ανισότητες (διαστάσεις, δομή, εξελίξεις κ.λπ.), τη φτώχεια (χαρακτηριστικά φτωχών, προσδιοριστικοί παράγοντες, διαστάσεις κ.λπ.) και τον κοινωνικό αποκλεισμό, την κοινωνική συνοχή, τις ανισότητες στις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών, τη διάρθρωση της απασχόλησης, την εκτίμηση συναρτήσεων αμοιβών και άλλα. Επιπλέον, το πρωτογενές υλικό μπορεί να αξιοποιηθεί στην ανάλυση της αποτελεσματικότητας των επιμέρους κοινωνικών παροχών και επιδομάτων και συνεπώς στη διαμόρφωση και στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής στη χώρα μας.¹⁹

Η έρευνα είναι δειγματοληπτική, με τον σχεδιασμό *rotational integrated design*, που επιλέχτηκε ως ο πλέον κατάλληλος για ενιαία συγχρονική και διαχρονική έρευνα. Η τελική δειγματοληπτική μονάδα είναι το νοικοκυριό. Οι μονάδες ανάλυσης είναι τα νοικοκυριά και τα μέλη τους. Η διαχρονική δομή του δείγματος είναι τέσσερα εναλλασσόμενα υποδείγματα (*panels*), καθένα από τα οποία είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού και διάρκειας τεσσάρων χρόνων. Για κάθε δύο διαδοχικά χρόνια υπάρχει μερική επικάλυψη (75%) των *panels*. Κάθε χρόνο ένα *panel* εγκαταλείπει το δείγμα και ένα νέο *panel* επιλέγεται. Το σχήμα εναλλαγής έχει αρχίσει από τον πρώτο χρόνο (2003). Για να υπάρξει πλήρες δείγμα τον πρώτο χρόνο της έρευνας, τα τέσσερα *panels* άρχισαν ταυτόχρονα. Για τη διαχρονική συνιστώσα της έρευνας, τα άτομα που επιλέχθηκαν αρχικά θα ερευνηθούν για περίοδο τεσσάρων χρόνων ίση με τη διάρκεια του κάθε *panel*.

Το μέγεθος του δείγματος της έρευνας EU-SILC έχει προσδιοριστεί σε 8,000 περίπου νοικοκυριά, ώστε να επιτευχθεί το 'ελάχιστο αποτελεσματικό μέγεθος δείγματος' των 4,750 και 3,500 νοικοκυριών για τη συγχρονική και διαχρονική συνιστώσα της έρευνας, αντίστοιχα, όπως ορίζει ο κανονισμός της Eurostat. Ο προσδιορισμός αυτού του δειγματικού μεγέθους στηρίχθηκε σε πρόβλεψη ποσοστού ανταπόκρισης τουλάχιστον 75% και τιμής *design effect* ίσης περίπου με 1.3. Η έρευνα EU-SILC βασίζεται σε δισταδιακή σωματοποιημένη δειγματοληψία νοικοκυριών από πλαίσιο δειγματοληψίας, που έχει δημιουργηθεί με βάση τα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού του 2001 και καλύπτει πλήρως τον πληθυσμό αναφοράς. Ειδικότερα, το δείγμα των ιδιωτικών νοικοκυριών επιλέγεται σε δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο ένα τυχαίο δείγμα μονάδων επιφάνειας (κατοικημένων γεωγραφικών περιοχών που περικλείονται από φυσικά ή τεχνητά όρια) επιλέγεται με συστηματική δειγματοληψία από κάθε τελικό στρώμα με πιθανότητα επιλογής της κάθε μονάδας, αναλογική του αριθμού ιδιωτικών νοικοκυριών που αυτή περιέχει. Στο δεύτερο στάδιο ένα συστηματικό τυχαίο δείγμα ιδιωτικών νοικοκυριών επιλέγεται, με δεδομένο δειγματοληπτικό κλάσμα, από το σύγχρονο πληθυσμό νοικοκυριών (με βάση προμέτρηση που γίνεται στο πεδίο) κάθε επιλεγμένης μονάδας επιφάνειας.

Ο σχεδιασμός της δειγματοληψίας περιλαμβάνει δύο επίπεδα στρωμάτωσης: Το πρώτο επίπεδο είναι γεωγραφική στρωμάτωση που βασίζεται στην διαμέριση της Χώρας στις Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης (Υ.Π.Α.), που αντιστοιχούν στο Ευρωπαϊκό επίπεδο διαμέρισης NUTS II, ενώ τα δύο πολεοδομικά συγκροτήματα Αθήνας και Θεσσαλονίκης συγκροτούν χωριστά γεωγραφικά στρώματα. Το δεύτερο επίπεδο στρωμάτωσης είναι η ταξινόμηση των οικισμών, μέσα σε κάθε Υ.Π.Α., σε τέσσερις κατηγορίες αστικότητας σύμφωνα με το μέγεθος του πληθυσμού τους. Η στρωμάτωση των δύο μεγάλων πολεοδομικών συγκροτημάτων έγινε κατά απογραφικές εποπτείες.

Η επιτυχία της έρευνας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητα του ερευνητή να δημιουργήσει κλίμα εμπιστοσύνης και συνεργασίας με τα μέλη του νοικοκυριού, έτσι, ώστε να συγκεντρώσει τις πληροφορίες που απαιτούνται με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων είναι η μέθοδος PAPI, και μέθοδος CATI για όσους καταχωρούσαν τις πληροφορίες της έρευνας σε φορητούς ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Η τεχνική ήταν η *Face to Face*, δηλαδή η επικοινωνία με κάθε ερευνώμενο, ενώ σε περιπτώσεις προσωρινής απουσίας η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων γινόταν, κατ' εξαίρεση, δι' αντιπροσώπου. Ας σημειωθεί τέλος ότι κάθε

¹⁹ Για μια επισκόπηση των μελετών που αξιοποιούν το υλικό αυτό βλ. Θ. Μητράκος και Π. Τσακλόγλου (1998)

χρόνο την EU-SILC συνοδεύουν ειδικές επικεντρωμένου στόχου έρευνες (ανάπτυξη και διενέργεια modules με επικεντρωμένο στόχο). Τέτοιες είναι η έρευνα για τη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας (2005), η έρευνα για την πολιτιστική και κοινωνική συμμετοχή (2006), ενώ στο ίδιο πλαίσιο έχουν προγραμματιστεί η έρευνα για την καταλληλότητα της στέγης (2007) και η έρευνα για την υπερχρέωση και οικονομική επιβάρυνση των νοικοκυριών (2008).

2.2.2. Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (Ε.Ο.Π.)

Οι Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) αποτελούν μία από τις πλέον αξιόπιστες διαθέσιμες πηγές στατιστικών στοιχείων. Είναι οι μόνες έρευνες νοικοκυριών οι οποίες συλλέγουν ταυτόχρονα πληροφορίες σχετικά με τις πραγματικές και τεκμαρτές καταναλωτικές δαπάνες (σε ανάλυση 900 περίπου διαφορετικών κωδικών/ειδών), τα εισοδήματα (σε ανάλυση 70 περίπου διαφορετικών πηγών προέλευσης), τις ανέσεις κατοικίας (είδος κατοικίας, τετραγωνικά, αριθμός δωματίων, έτος κατασκευής κ.ά.), τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά (ύπαρξη ΙΧ αυτοκινήτου, οικιακών συσκευών, κ.λπ.) και τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των μελών τους (επαγγελματική κατάσταση, δημογραφικά χαρακτηριστικά, κ.λπ.). Ο κυριότερος λόγος που καθιστά τις ΕΟΠ ανεκτίμητη πηγή για την έρευνα του φαινομένου της ανισότητας στην Ελλάδα είναι η συλλογή στοιχείων σχετικά με τις τεκμαρτές δαπάνες των νοικοκυριών (κυρίως τεκμαρτά ενοίκια και κατανάλωση ιδίας αγροτικής παραγωγής).

Οι ΕΟΠ διενεργούνται και δημοσιεύονται σε ομαδοποιημένη μορφή από την ΕΣΥΕ. Η πρώτη ΕΟΠ πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα Απρίλιος 1957 - Μάρτιος 1958 στις αστικές περιοχές της χώρας, ενώ η δεύτερη στο διάστημα Μάιος 1963 - Απρίλιος 1964 στις αγροτικές και ημιαστικές περιοχές. Όλες οι επόμενες ΕΟΠ κάλυψαν δειγματοληπτικά το σύνολο του πληθυσμού της χώρας και πραγματοποιήθηκαν στις περιόδους: Ιανουάριος 1974 - Δεκέμβριος 1974, Νοέμβριος 1981 - Οκτώβριος 1982, Νοέμβριος 1987 - Οκτώβριος 1988, Οκτώβριος 1993 - Σεπτέμβριος 1994 και Οκτώβριος 1998 - Σεπτέμβριος 1999. Η πλέον πρόσφατη έρευνα υλοποιήθηκε στην περίοδο Φεβρουάριος 2004 έως Ιανουάριος 2005 και τα ομαδοποιημένα αποτελέσματά της δημοσιοποιήθηκαν πρόσφατα. Κάθε αναφορά στη συνέχεια της μελέτης στις ΕΟΠ θα αφορά τις έξι τελευταίες έρευνες, 1974, 1981/82, 1987/88, 1993/94, 1998/99 και 2004/05 οι οποίες γενικά ακολούθησαν την ίδια μεθοδολογία και κάλυψαν δειγματοληπτικά όλα τα νοικοκυριά της χώρας ανεξάρτητα από το μέγεθος ή άλλα χαρακτηριστικά τους.

Ο κύριος σκοπός των ΕΟΠ είναι η αναθεώρηση από την ΕΣΥΕ του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή με τον υπολογισμό νέων συντελεστών στάθμισης των διαφόρων κατηγοριών καταναλωτικής δαπάνης. Ωστόσο, το στατιστικό υλικό των ερευνών αυτών μπορεί να αξιοποιηθεί για τη μέτρηση και διερεύνηση των οικονομικών ανισοτήτων, την ανάλυση των διαχρονικών μεταβολών του επιπέδου διαβίωσης και των διαφόρων χαρακτηριστικών των νοικοκυριών, την εκτίμηση της συνολικής ιδιωτικής κατανάλωσης, κ.λπ. Οι έρευνες αυτές συλλέγουν πληροφορίες σχετικά με τις καταναλωτικές δαπάνες (πραγματικές και τεκμαρτές), τα εισοδήματα, τις ανέσεις κατοικίας, τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά και τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των μελών τους. Καλύπτουν το σύνολο του πληθυσμού της χώρας με εξαίρεση τις κάθε είδους συλλογικές συμβιώσεις (όπως οικότροφεία, νοσοκομεία, φυλακές), τα νοικοκυριά που είχαν περισσότερους από τρεις οικότροφους, και τα νοικοκυριά με μέλη ξένους υπηκόους που υπηρετούν σε ξένες διπλωματικές αποστολές.

Η συλλογή των πληροφοριών γίνεται με τη μέθοδο της προσωπικής συνέντευξης κατά την οποία οι ερευνήτριες - υπάλληλοι της ΕΣΥΕ, για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων επισκέπτονται τα επιλεγόμενα νοικοκυριά επί 7 συνεχείς ημέρες (από την ΕΟΠ 1993/94 και για όλες τις επόμενες επί 14 ημέρες). Για την επιλογή του δείγματος εφαρμόζεται η μέθοδος της πολυσταδιακής σωματοποιημένης δειγματοληψίας με ενιαίο γενικό κλάσμα δειγματοληψίας 2/1000 (για την ΕΟΠ 1974 ήταν 3/1,000) και μονάδα έρευνας και ανάλυσης το νοικοκυριό. Με βάση το σχέδιο δειγματοληψίας που υιοθετείται, η τελική μονάδα

δειγματοληψίας είναι η κατοικία. Έτσι, ερευνώνται όλα τα νοικοκυριά που κατά το χρόνο της έρευνας μένουν στις κατοικίες που έχουν επιλεγεί.²⁰ Η επιλογή των κατοικιών στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη και στις πρωτεύουσες των νομών, όπου έχει προηγηθεί κατάρτιση καταλόγων κατοικιών, γίνεται από την ΕΣΥΕ με βάση το διάστημα δειγματοληψίας και με τη βοήθεια ειδικού πίνακα επιλογής. Στις υπόλοιπες περιοχές η επιλογή των κατοικιών γίνεται από την ερευνήτρια κατά την πρώτη ημέρα της έρευνας.²¹ Για τη στρωματοποίηση του δείγματος χρησιμοποιούνται συνήθως οι γεωγραφικές περιφέρειες της χώρας (ΥΠΑ), ο βαθμός αστικότητας, και ο δήμος ή η κοινότητα ή το οικοδομικό τετράγωνο. Το δείγμα ισοκατανέμεται μέσα στο έτος, με τρόπο ώστε να επιλέγονται 4 ισοδύναμα και ανεξάρτητα μεταξύ τους δείγματα, που αντιστοιχούν στα 4 τρίμηνα της κάθε έρευνας.

Μονάδα έρευνας και ανάλυσης των ΕΟΠ αποτελεί το νοικοκυριό. Μέλη νοικοκυριού είναι τα άτομα συγγενικά ή μη τα οποία το αποτελούν, δηλαδή διαμένουν στην κατοικία και τρώνε κυρίως εκεί. Για τους σκοπούς της έρευνας, ένα από τα μέλη κάθε νοικοκυριού το οποίο αναγνωρίζεται από τα υπόλοιπα μέλη ως υπεύθυνος, με την έννοια ότι έχει την ευθύνη για τη λήψη των κυριότερων αποφάσεων που αφορούν τη διαχείριση του νοικοκυριού γενικά, θεωρείται ως υπεύθυνος αυτού.

2.2.3. Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Η έρευνα Εργατικού Δυναμικού διενεργείται δειγματοληπτικά από την ΕΣΥΕ σε τριμηνιαίο επίπεδο από το 1998 (παλαιότερα μόνο κατά το Β' τρίμηνο κάθε έτους). Βασικός σκοπός της έρευνας είναι η συγκέντρωση πολύ αναλυτικών στοιχείων απασχόλησης και ανεργίας των μελών των νοικοκυριών ηλικίας 15 ετών και άνω. Ειδικότερα επιδιώκεται: Πρώτον, η αναλυτική καταγραφή της κατάστασης απασχόλησης του πληθυσμού των μελών του νοικοκυριού ηλικίας 15 ετών και άνω σε συνδυασμό με το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης στο σύνολο της χώρας και κατά περιφέρειες. Δεύτερον, η μελέτη της διάρθρωσης του εργατικού δυναμικού (απασχολούμενοι, άνεργοι) κατά κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, ομάδες ατομικών επαγγελματιών, θέση στο επάγγελμα, ώρες εργασίας κ.λπ. Τρίτον, η παρακολούθηση της χρονικής διάρκειας της ανεργίας, σε συνδυασμό με το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, την περιοχή και ορισμένα χαρακτηριστικά της τελευταίας τους εργασίας όπως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας και ομάδες ατομικών επαγγελματιών. Τέταρτον, η μελέτη της κατάστασης απασχόλησης των μελών του νοικοκυριού ένα χρόνο πριν, η μελέτη της ύπαρξης ή μη δεύτερης εργασίας για τους απασχολούμενους κ.λπ..

Ως προς τον σχεδιασμό της έρευνας, η μονάδα επιφάνειας είναι ένα σύνολο γειτονικών κτιρίων, μέσα στα οποία βρίσκονται οι κατοικίες που θα ερευνηθούν. Μια μονάδα επιφάνειας μπορεί να είναι ένα ή περισσότερα οικοδομικά τετράγωνα και συνήθως περιλαμβάνει τουλάχιστον 80 κατοικούμενες κατοικίες. Οι κατοικίες της κάθε μονάδας επιφάνειας έχουν χωριστεί σε τρία υποσύνολα, το δείγμα δ1, το δείγμα δ2 και το δείγμα δ3. Κάθε νοικοκυριό που ανήκει στο δείγμα της έρευνας (δ1, δ2, ή δ3) ερευνάται επί έξι διαδοχικά τρίμηνα. Όταν συμπληρωθούν έξι επισκέψεις στα νοικοκυριά μιας μονάδας επιφάνειας (δηλαδή έπειτα από ενάμισι χρόνο) αλλάζει συνολικά το δείγμα για τη συγκεκριμένη μονάδα, δηλαδή, αν μέχρι στιγμής ερευνώνται οι κατοικίες του δείγματος δ1, αρχίζουν στη συνέχεια να ερευνώνται οι κατοικίες του δείγματος δ2. Όταν ερευνηθούν επί έξι φορές και οι κατοικίες του δείγματος δ3 γίνεται νέα επιλογή μονάδας επιφάνειας και καινούργιος κατάλογος.

²⁰ Αν η κατοικία που έχει επιλεγεί είναι κενή, δευτερεύουσα ή εξοχική, εγκαταλείπεται. Αν σε μια κατοικία μένει νοικοκυριό με το οποίο η επικοινωνία της ερευνήτριας δεν είναι δυνατή λόγω προσωρινής απουσίας, άρνησης συνεργασίας, κ.λπ., η ερευνήτρια αντικαθιστά την κατοικία με την αμέσως επόμενη.

²¹ Η ερευνήτρια εντοπίζει αρχικά τη μονάδα επιφάνειας και στη συνέχεια απαριθμεί όλες τις κατοικίες της μονάδας επιλέγοντας ταυτόχρονα ορισμένες από αυτές, με βάση το διάστημα δειγματοληψίας που έχει κάθε μονάδα και με τη βοήθεια ειδικού πίνακα επιλογής. Η εκτίμηση των διαστημάτων δειγματοληψίας γίνεται με βάση τον αριθμό των νοικοκυριών που έχει η κάθε μονάδα στην πλησιέστερη απογραφή πληθυσμού πριν από κάθε έρευνα, και με τρόπο ώστε η πιθανότητα επιλογής για κάθε νοικοκυριό να είναι ίση με το γενικό κλάσμα δειγματοληψίας.

Αφού η έρευνα διεξάγεται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους είναι λογικό να αναμένεται ότι ο ερευνητής θα βρει (τους θερινούς κυρίως μήνες) κατοικούμενες από νοικοκυριά κάποιες κατοικίες που είναι χαρακτηρισμένες ως κενές ή δευτερεύουσες. Σε αυτή την περίπτωση το νοικοκυριό δεν ερευνάται. Μια κατοικία θεωρείται δευτερεύουσα ακόμα και στην περίπτωση που το νοικοκυριό μένει σε αυτή και τους έξι θερινούς μήνες. Έτσι δεν συμπληρώνεται δελτίο της έρευνας για τις κατοικίες που είναι κενές, δευτερεύουσες, εξοχικές, αποτελούν επαγγελματική στέγη κλπ. καθώς και για αυτές που δεν είναι δυνατή η συνεργασία με τα νοικοκυριά που διαμένουν ή διαμένουν νοικοκυριά με μέλη ξένων διπλωματικών αποστολών. Επισημαίνουμε ότι, οι κατοικίες αυτές δεν αντικαθίστανται.

Το μέγεθος του δείγματος της τελευταίας έρευνας Εργατικού Δυναμικού υπολογίσθηκε λαμβάνοντας υπόψη τα δειγματοληπτικά σφάλματα (συντελεστής μεταβλητότητας) της ΕΕΔ από το 1998 και μετά και τα αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού του 2001. Αρχικά προσδιορίστηκαν τα τυπικά σφάλματα (συντελεστές μεταβλητότητας - CV) των εκτιμήσεων της έρευνας όπως προκύπτουν από την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της έρευνας στο διάστημα 1998-2003, για μεγέθη ίσα με το 5% του ενεργού πληθυσμού κάθε περιοχής. Ακολουθώντας με βάση την υπόθεση ότι τα αναμενόμενα τυπικά σφάλματα των εκτιμήσεων της νέας έρευνας θα ήταν ανάλογα με τα τυπικά σφάλματα της προηγούμενης, αφού διατηρήθηκε ο ίδιος σχεδιασμός με την προηγούμενη έρευνα, εκτιμήθηκαν τα μεγέθη του δείγματος σε κάθε περιφέρεια, ώστε να εξασφαλιστεί ότι τα τυπικά σφάλματα της έρευνας θα βρίσκονται μέσα στα όρια που ο κανονισμός της Eurostat (CV μικρότερο του 8%). Τέλος στον υπολογισμό του μεγέθους του δείγματος ελήφθη υπόψη και το ποσοστό αρνήσεων σε κάθε περιφέρεια αφού οι μη απαντήσεις θα μειώσουν το τελικό μέγεθος δείγματος, λόγω μη αντικαταστάσεων των νοικοκυριών σε περίπτωση άρνησης ή απουσίας τους. Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι κάθε χρόνο την ΕΕΔ συνοδεύουν ειδικές επικεντρωμένου στόχου έρευνες (ανάπτυξη και διενέργεια modules με επικεντρωμένο στόχο). Για τα επόμενα έτη οι έρευνες αυτές θα αφορούν την φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων (2005), τη μετάβαση από την απασχόληση στη σύνταξη (2006), τα εργατικά ατυχήματα και συνθήκες υγείας στο χώρο εργασίας (2007) και την απασχόληση των μεταναστών (2008).

2.2.4. Έρευνες Δανεισμού των Νοικοκυριών της Τράπεζας της Ελλάδος

Προκειμένου να διερευνηθεί ο βαθμός χρέωσης των ελληνικών νοικοκυριών, ιδίως η έκταση του δανεισμού τους σε σχέση με το εισόδημα και την περιουσία τους, καθώς και επιμέρους άλλα σημαντικά χαρακτηριστικά της δανειοληπτικής τους συμπεριφοράς, η Τράπεζα της Ελλάδος (ΤΕ) επανέλαβε το 2005 τη δειγματοληπτική έρευνα που για πρώτη φορά είχε διεξαγάγει το 2002. Η συγκέντρωση των ερωτηματολογίων και των δύο αυτών ερευνών, για λογαριασμό της ΤΕ, έγινε από την TNS-ICAP.

Η έρευνα του 2005 άρχισε τον Σεπτέμβριο και ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 2005 και κάλυψε 6.000 νοικοκυριά από αστικές και ημιαστικές περιοχές της Ελλάδος με εξαίρεση τα νησιά (η Κρήτη συμπεριελήφθη στην έρευνα). Η έρευνα που είχε διεξαγάγει η Τράπεζα της Ελλάδος το 2002 είχε καλύψει μόνο τα μέλη των νοικοκυριών που είχαν ηλικία 25 ετών και άνω (25+), ενώ στη νέα έρευνα συμμετείχαν όλα τα μέλη των νοικοκυριών ηλικίας 18 ετών και άνω.

Η δειγματοληψία ήταν τυχαία και σωματοποιημένη κατά γεωγραφικό διαμέρισμα, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος ως προς τον ερευνώμενο πληθυσμό. Το ερωτηματολόγιο της έρευνας έδωσε έμφαση στο θέμα του δανεισμού των νοικοκυριών και για κάθε είδος δανείου κατέγραφε τη διάρκεια, το αρχικό ποσό και το οφειλόμενο υπόλοιπο του δανείου καθώς και το ύψος της τελευταίας δόσης που καταβλήθηκε. Ωστόσο, συλλέχθηκαν επίσης πληροφορίες για το εισόδημα του νοικοκυριού και πιθανότατα για πρώτη φορά στην Ελλάδα για την περιουσία του καθώς και για την σύνθεση και τα δημογραφικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των μελών του. Στη έρευνα του 2005, το ερωτηματολόγιο είχε εμπλουτιστεί με ερωτήσεις σχετικά με την προσωπική αντίληψη των ερωτηθέντων ως προς το βαθμό ευκολίας αποπληρωμής των δανείων τους σε συνδυασμό με την κάλυψη άλλων συνήθων πάγιων εξόδων τους, καθώς και με ερωτήσεις που διερευνούσαν την ευκολία πρόσβασής τους στον τραπεζικό δανεισμό.

Από την πρόσφατη έρευνα ελήφθησαν ολοκληρωμένες απαντήσεις - δηλ. από όλα τα ενήλικα μέλη 18 ετών και άνω- από 3.120 νοικοκυριά, επομένως ο μέσος βαθμός ανταπόκρισης διαμορφώθηκε στο 52%, έναντι 38% στην έρευνα του 2002. Ο βαθμός ανταπόκρισης των αρχικά επιλεγμένων νοικοκυριών στις έρευνες της ΤΕ διαφέρει σημαντικά από τη μια γεωγραφική περιοχή στην άλλη. Ειδικότερα, μειώνεται ανάλογα με το βαθμό αστικότητας της γεωγραφικής περιοχής δηλ. είναι σχετικά περιορισμένος στην Αθήνα και υψηλός στις ημιαστικές περιοχές. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι γενικά ο πληθυσμός στα μεγάλα αστικά κέντρα και ιδίως στην Αθήνα είναι αρκετά επιφυλακτικός σε αυτού του είδους τις έρευνες. Σε κάθε περίπτωση όμως, η διαφοροποίηση του βαθμού ανταπόκρισης ανά γεωγραφική περιοχή έχει επιπτώσεις στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος. Για να απαλειφθεί η επίδραση του παράγοντα αυτού στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, τα στοιχεία σταθμίστηκαν έτσι ώστε να αποτυπώνουν τη διάρθρωση του πληθυσμού κατά περιφέρεια. Επίσης, προσαρμόστηκε και η κατανομή του μεγέθους των νοικοκυριών του δείγματος ώστε να είναι ανάλογη με την αντίστοιχη κατανομή στον πληθυσμό, όπως αυτή προκύπτει από τα στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού το 2001.

Ο σχετικά χαμηλός βαθμός ανταπόκρισης των νοικοκυριών στην έρευνα της ΤΕ πιθανόν να οφείλεται σε μια γενικότερη επιφύλαξη των νοικοκυριών απέναντι στις δειγματοληπτικές έρευνες, στον πολύ προσωπικό χαρακτήρα των ερωτήσεων, στην πολυπλοκότητα του ερωτηματολογίου ή και στο πλήθος των στοιχείων που ζητούνταν σχετικά με το δανεισμό των νοικοκυριών. Στο βαθμό που ισχύουν τέτοιοι λόγοι, μπορεί να θεωρηθεί ότι η συμπεριφορά των νοικοκυριών που δεν απάντησαν στο ερωτηματολόγιο είναι παρόμοια με τη συμπεριφορά αυτών που απάντησαν και συνεπώς είναι δυνατόν να συναχθούν συμπεράσματα σε σχέση με τη εν γένει συμπεριφορά του συνόλου των νοικοκυριών που έχουν δανειακές υποχρεώσεις. Στο βαθμό όμως που τα ερωτηθέντα νοικοκυριά απέφυγαν να δηλώσουν τα δάνειά τους ή να συμμετάσχουν στην έρευνα γενικά, εξαιτίας κάποιας ιδιαίτερης δανειοληπτικής ή άλλης συμπεριφοράς (π.χ. του μεγάλου αριθμού ή των υπέρογκων ποσών δανείων είτε για άλλους παρόμοιους λόγους που σχετίζονται άμεσα με τη δανειοληπτική τους συμπεριφορά), επηρεάζεται η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και τα αποτελέσματα της έρευνας θα είναι μεροληπτικά και δεν θα αντανakλούν επακριβώς τα χαρακτηριστικά του συνόλου του πληθυσμού. Ωστόσο, από τη σύγκριση στοιχείων της έρευνας με εκείνα που οι τράπεζες υποβάλλουν στην Τράπεζα της Ελλάδος ενισχύεται η αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας. Πράγματι, η σύγκριση αυτή συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η δανειοληπτική συμπεριφορά των νοικοκυριών που δεν απάντησαν στο ερωτηματολόγιο είναι γενικά παρόμοια με αυτή των νοικοκυριών που έλαβαν μέρος στην έρευνα και συνεπώς ενισχύει την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας.²²

Αξίζει να επισημανθεί ότι γενικά οι δειγματοληπτικές έρευνες (Ε.Ο.Π., Ε.Ε.Δ., EU-SILC, ΤΕ, έρευνες πεδίου που ακολουθούν) παρόλο που αποτελούν σημαντικές πηγές άντλησης στατιστικών δεδομένων παρουσιάζουν ορισμένες αδυναμίες. Η πιστότητα και η συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων των ερευνών σε μεγάλο βαθμό κρίνεται από τον ενδεδειγμένο τρόπο που θα πρέπει να σχεδιαστούν και κατάλληλα να εφαρμοστούν. Οι δειγματοληπτικές έρευνες λόγω του προσδιορισμού των αποτελεσμάτων από ένα δείγμα και όχι από το σύνολο των νοικοκυριών, υπόκεινται σε δειγματοληπτικά σφάλματα, τα οποία καταγράφονται ως η διακύμανση των εκτιμήσεων και οφείλονται στη μέθοδο και στο πλαίσιο δειγματοληψίας που εφαρμόζεται. Επίσης κατά τη διεξαγωγή της έρευνας καταγράφονται και μη δειγματοληπτικά σφάλματα τα οποία οφείλονται στη διάθεση και στις ικανότητες των ερευνητών και των ερωτηθέντων. Τα μέλη των νοικοκυριών δεν παρέχουν στο σύνολο τους πλήρεις και ακριβείς πληροφορίες διότι είτε επιθυμούν να αποκρύψουν κάποιες από αυτές (πχ. ηλικία, εισόδημα, δαπάνες για τυχερά παιχνίδια είτε παρουσιάζονται σφάλματα μνήμης (πχ. χρονολογία άφιξης, δαπάνες μικρής συχνότητας).²³ Η εξάλειψη των μη δειγματοληπτικών και η ακρίβεια των πληροφοριών καθορίζεται σημαντικά από την

²² Για μία ανάλυση των στοιχείων των ερευνών δανεισμού των νοικοκυριών βλ. Έκθεση του Διοικητή για το 2005, Αθήνα 2006, Τράπεζα της Ελλάδος, καθώς και Μητράκος κ.ά. (2005), Συμιγιάννης & Τζαμουράνη (2007).

²³ Μητράκος, Θ. – Ντούρος, Γ., 2006, σελ 3-4.

ικανότητα των ερευνητών που πραγματοποιούν τη συνέντευξη να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των ερωτηθέντων και να τους πείσουν να αποκαλύψουν τις σχετικές πληροφορίες. Η σημαντική συμμετοχή του ανθρώπινου παράγοντα – ερευνητή στην εξαγωγή των πληροφοριών ενισχύει την επιφυλακτικότητα προς τα αποτελέσματα των ερευνών.

Τέλος σε χώρες υποδοχής με μικρό αριθμό μεταναστών οι δειγματοληπτικές έρευνες αδυνατούν να εκτιμήσουν τα ακριβή χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού πληθυσμού, λόγω του δειγματοληπτικού περιορισμού.²⁴ Η επίλυση των περισσότερων αδυναμιών επιτυγχάνεται μέσω του ενδεδειγμένου σχεδιασμού και εφαρμογής της δειγματοληπτικής έρευνας. Το μεγαλύτερο μέρος των μη δειγματοληπτικών σφαλμάτων αποσοβείται μέσω ειδικής εκπαίδευσης και συστηματικής εποπτείας της εργασίας των ερευνητών της ΕΣΥΕ, περιορίζοντας ουσιαστικά τα σφάλματα στα αποδεκτά όρια. Για παράδειγμα, ο σχεδιασμός των ερωτηματολογίων της EU-SILC σύμφωνα με τις οδηγίες και την επίβλεψη της Eurostat, επιτυγχάνει την απαιτούμενη εναρμόνιση της μεθόδου συλλογής των δεδομένων και τα προσδοκώμενα υψηλά επίπεδα συγκρισιμότητας των στατιστικών στοιχείων μεταξύ των κρατών – μελών της ΕΕ.

Πίνακας 2.2.4.1 Στοιχεία δειγματοληψίας των υπάρχουσών ερευνών νοικοκυριών

Στοιχεία έρευνας	ΕΟΠ	EU-SILC	ΕΕΔ	Τράπεζα Ελλάδος	Παρατηρήσεις
Συχνότητα διεξαγωγής της έρευνας	5 - 7 έτη	Ετήσια	Τριμηνιαία συνεχής	3 έτη	Πριν το 1998 η ΕΕΔ διεξαγόταν μόνο στο Β' τρίμηνο κάθε έτους
Τελευταία διαθέσιμη περίοδος	2004/05	2004	2005 IV	Τέλος 2005	
Προηγούμενες διαθέσιμες περίοδοι (που κάλυψαν το σύνολο της χώρας)	1974, 1981/82, 1987/88, 1993/94, 1998/99	ECHP: 1994-2001 και 2002, EU-SILC: 2003	1981-97 Β' τρίμηνο, 1998-2005 όλα τα τρίμηνα	Τέλος 2002	Το EU-SILC αντικατέστησε το ECHP
Κύριος σκοπός έρευνας	Αναθεώρηση ΔΤΚ, HICP	Εισοδήματα, συνθήκες διαβίωσης	Απασχόληση, ανεργία	Δανεισμός, υπερχρέωση νοικοκυριών	Πλήθος άλλων στοιχείων
Τύπος έρευνας	Συγχρονική	Συγχρονική και διαχρονική	Συγχρονική και διαχρονική	Συγχρονική	
Τεχνική δειγματοληψίας	Τυχαία επιλογή δείγματος με ενιαίο γενικό κλάσμα δειγματοληψίας	Εναλλαγή (rotation) κάθε έτος του 1/4 του δείγματος	Εναλλαγή (rotation) κάθε τρίμηνο του 1/6 του δείγματος	Τυχαία επιλογή δείγματος 6000 νοικοκυριών	Σε όλες τις έρευνες η δειγματοληψία είναι δισταδιακή και στρωματοποιημένη
Κλάσμα δειγματοληψίας	2/1000	2/1000	Περίπου 2/100	Περίπου 2/1000	3/1000 στην ΕΟΠ του 1974. ΕΕΔ: Δεν είναι σταθερό για όλες τις περιοχές
Πλαίσιο δειγματοληψίας, απογραφή:	2001	2001	2001	2001	
Τελική μονάδα δειγματοληψίας	Κατοικία	Κατοικία	Κατοικία	Νοικοκυριό	

²⁴ Yoda, O., 2004

Στοιχεία έρευνας	ΕΟΠ	EU-SILC	ΕΕΔ	Τράπεζα Ελλάδος	Παρατηρήσεις
Στρωματοποίηση κατά:	1ο στάδιο: ΥΠΑ 2ο: Αστικότητα-Οικοδομικό τετράγωνο	1ο στάδιο: ΥΠΑ 2ο: Αστικότητα-Οικοδομικό τετράγωνο	1ο στάδιο: ΥΠΑ 2ο: Αστικότητα-Οικοδομικό τετράγωνο	1ο στάδιο: ΥΠΑ 2ο: Αστικότητα	
Μονάδα έρευνας	Ιδιωτικά νοικοκυριά	Ιδιωτικά νοικοκυριά	Ιδιωτικά νοικοκυριά	Ιδιωτικά νοικοκυριά	Εξαιρούνται οι συλλογικές συμβιώσεις και οι ξένες διπλωματικές αποστολές
Τεχνική συγκέντρωσης στοιχείων	Προσωπική συνέντευξη με ερωτηματολόγιο (PAPI)	Προσωπική συνέντευξη με ερωτηματολόγιο (PAPI), με Η/Υ (CAPI) και με τηλέφωνο (CATI)	Προσωπική συνέντευξη με ερωτηματολόγιο (PAPI) και με τηλέφωνο (CATI)	Προσωπική συνέντευξη και αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια για τα μέλη 18+ (PAPI)	ΕΟΠ: Ερευνήτριες υπάλληλοι της ΕΣΥΕ EU-SILC, ΕΕΔ: Ιδιώτες συνεργάτες και υπάλληλοι της ΕΣΥΕ
Σύνολο δείγματος κατοικιών (τελευταία διαθέσιμη έρευνα)	6,801	7,175	46,602	6,000	
Κατοικίες κατοικούμενες που ερευνήθηκαν	6,718	6,252	31,378	3,120	
Response rate (%)	61.2	88.0	90.6	52.0	
Non-response rate (%)	39.8	12.0	9.4	48.0	
Γεωγραφική κάλυψη	13 ΥΠΑ	13 ΥΠΑ (Ελλάδα), 15 χώρες ΕΕ	13 ΥΠΑ	10 ΥΠΑ	ΤΕ: εξαιρέθηκαν οι αγροτικές περιοχές καθώς και οι ΥΠΑ Ιονίων νήσων, Βορείου και Νοτίου Αιγαίου
Στοιχεία: Εισοδήματα Καταναλωτικές δαπάνες Τεκμαρτά Δημογραφικά χαρ. μελών νοικοκυριών Απασχόληση μελών Συνθήκες στέγασης και κοινωνικοί δείκτες διαβίωσης, πρόσβασης κ.λπ. Περιουσία και δανεισμός	✓ ✓ ✓ ✓ 15+ ✓ - - - -	✓ - Μερικώς ✓ 15+ ✓ - - - -	Μισθοί - ✓ ✓ 15+ - - - -	✓ - ✓ ✓ 18+ Μερικώς ✓ - - -	

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ και ΤΕ.

2.3. Αποτελέσματα

2.3.1. Αποτελέσματα μονο-μεταβλητής διάσπασης της ανισότητας

Στο τμήμα αυτό επιχειρείται διάσπαση της συνολικής ανισότητας σε ανισότητα “μεταξύ” και “εντός” των διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων. Ως μεταβλητές για τη μέτρηση και διάσπαση της ανισότητας χρησιμοποιούνται η τρέχουσα καταναλωτική δαπάνη και το τρέχον εισόδημα, όπως αυτές προκύπτουν από τα αναλυτικά στοιχεία των ΕΟΠ. Μονάδα ανάλυσης είναι το άτομο και οι χρησιμοποιούμενες κατανομές έχουν μετατραπεί σε ισοδύναμους κατά κεφαλή όρους με τη χρήση των κλιμάκων ισοδυναμίας της Eurostat [Hagenaars κ.ά. (1994)].

Για την ταξινόμηση του πληθυσμού χρησιμοποιούνται περιφερειακά (περιφέρεια και μέγεθος δήμου ή κοινότητας διαμονής του νοικοκυριού), δημογραφικά (τύπος νοικοκυριού), κοινωνικοοικονομικά (επαγγελματική ομάδα του αρχηγού του νοικοκυριού) και εκπαιδευτικά (επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού του νοικοκυριού) χαρακτηριστικά του νοικοκυριού. Στους πίνακες των αποτελεσμάτων διάσπασης παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις των δεικτών T , N και L για τις διάφορες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες, μαζί με τις πληθυσμιακές μερίδες και τη μέση σχετική ισοδύναμη καταναλωτική δαπάνη/εισόδημα των ομάδων αυτών (εθνικός μέσος: 100.0). Οι τιμές στις παρενθέσεις κάτω από τους επιμέρους δείκτες ανισότητας είναι οι ποσοστιαίες συνεισφορές της ανισότητας “εντός” των αντίστοιχων ομάδων στο συνολικό επίπεδο της ανισότητας. Οι συνεισφορές αυτές για τους δείκτες T , N και L ισούνται με $100(n_j\mu_j / n\mu)T_j / T$, $100(n_j / n)N_j / N$, και $100(n_j / n)L_j / L$, αντίστοιχα. Στην τελευταία γραμμή κάθε πίνακα δίνεται το μέγεθος της συνολικής ανισότητας, ενώ η συνολική ποσοστιαία συνεισφορά των “μεταξύ” και “εντός” των ομάδων ανισοτήτων στη συνολική ανισότητα δίνονται για κάθε επιμέρους ομαδοποίηση στις δύο προηγούμενες γραμμές του αντίστοιχου πίνακα.

Τα αναλυτικά αποτελέσματα της μονομεταβλητής διάσπασης της ανισότητας με βάση τα στοιχεία της πιο πρόσφατης ΕΟΠ δίνονται στους παρακάτω Πίνακες 2.3.1.1-2,3.1.2. Στον Πίνακα 2.3.1.1 η συνολική ανισότητα διασπάται με βάση την περιφέρεια διαμονής των μελών του πληθυσμού. Οι διαφορές στις σχετικές μέσες τιμές της ισοδύναμης δαπάνης και του εισοδήματος των διαφόρων περιφερειών φαίνεται να είναι πολύ σημαντικές. Ο λόγος της υψηλότερης (Περιφέρεια Πρωτευούσης) προς τη χαμηλότερη (Δυτική Μακεδονία) μέση ισοδύναμη δαπάνη είναι 1.65 και εκ πρώτης όψεως το αποτέλεσμα αυτό αποτελεί ένδειξη για σχετικά υψηλές περιφερειακές ανισότητες. Η συνεισφορά της ανισότητας επομένως “μεταξύ” των περιφερειών ανάλογα με την κατανομή και το δείκτη που χρησιμοποιείται στη διάσπαση της ανισότητας είναι μόνο το 7.1%-9.3% της ανισότητας.²⁵

²⁵ Και στη διεθνή βιβλιογραφία αρκετές μελέτες έχουν καταγράψει σχετικά μικρή συνεισφορά των ανισοτήτων “μεταξύ” γεωγραφικών περιοχών στη συνολική ανισότητα. Είναι βέβαια λογικό, ότι όσο μεγαλύτερη, πιο ανομοιογενής και με περισσότερες περιφέρειες είναι μία χώρα, τόσο μεγαλύτερη αναμένεται να είναι η συνεισφορά των περιφερειακών ανισοτήτων. Ιδιαίτερα μικρή είναι πάντως η συνεισφορά των περιφερειακών ανισοτήτων στην περίπτωση της Μ. Βρετανίας. Η μελέτη του Jenkins (1995) αποδίδει το 3.1%-3.7%, της συνολικής ανισότητας “μεταξύ” των 12 περιφερειών της Μ. Βρετανίας για το 1986, ενώ ανάλογα χαμηλό (1.9%-6.0%) είναι και το ποσοστό που προκύπτει από τη μελέτη του Parker (1999) για το 1994/95. Ωστόσο, τα αποτελέσματα είναι περισσότερο συγκρίσιμα με τα αντίστοιχα αποτελέσματα μελετών για την Ισπανία και Πορτογαλία. Η μελέτη των del Rio και Ruiz-Castollo (1997) αποδίδει το 9.4% και 11.3% της συνολικής ανισότητας “εντός” των 19 περιφερειών της Ισπανίας με βάση την κατανομή της ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης για τα έτη 1980/81 και 1990/91, αντίστοιχα. Το σχετικά υψηλότερο ποσοστό (17.4%) που προκύπτει από τη μελέτη της Cardosa (1997) για την Πορτογαλία (17 περιφέρειες για το 1992) πιθανόν να οφείλεται στο στατιστικό υλικό που χρησιμοποιεί η συγγραφέας (κατανομή μισθών). Γενικά πάντως, μεγαλύτερη είναι η συμβολή των περιφερειακών ανισοτήτων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας στις λιγότερο ανεπτυγμένες και περισσότερο άνισες αγροτικές οικονομίες. Πράγματι, η συνεισφορά αυτή στην περίπτωση της Κίνας ανέρχεται στο 26% ή ανάλογα με το δείκτη στο 21%-30% της συνολικής ανισότητας με βάση τις μελέτες των Tsui (1993) και Cowell (1995), αντίστοιχα. Στο 26% φθάνει η συνεισφορά των περιφερειακών ανισοτήτων και στη μελέτη του Anand (1983) για

Το προηγούμενο αποτέλεσμα είναι σημαντικό και υπονοεί ότι ακόμα και πλήρης εξάλειψη των διαπεριφερειακών ανισοτήτων θα έχει περιορισμένη επίδραση στο επίπεδο της συνολικής ανισότητας. Για παράδειγμα, ακόμα και αν η κυβέρνηση μπορούσε να αναδιανείμει τη συνολική δαπάνη (εισόδημα) με τρόπο ώστε η μέση δαπάνη (εισόδημα) κάθε περιφέρειας να ήταν ίση με τη μέση δαπάνη (εισόδημα) της χώρας, αλλά το επίπεδο της ανισότητας “εντός” των περιφερειών να μην μεταβληθεί, η συνολική ανισότητα δεν θα μειωθεί περισσότερο από 7.4% (8.3%). Σύμφωνα με τα ίδια αποτελέσματα, η ανισότητα “εντός” ορισμένων περιφερειών (όπως, της Κεντρικής Μακεδονίας, της Ηπείρου, των Ιονίων Νήσων) είναι συνήθως υψηλότερη από την ανισότητα στο σύνολο του πληθυσμού. Επίσης, δεν φαίνεται να υπάρχει μία σαφής σχέση μεταξύ της ανισότητας και του βιοτικού επιπέδου των περιφερειών. Για τις περισσότερες περιφέρειες οι ποσοστιαίες συνεισφορές των “εντός” των περιφερειών ανισοτήτων στη συνολική ανισότητα είναι σχεδόν ίδιες με βάση τους δείκτες N και L ενώ διαφέρουν και είναι μικρότερες από τις αντίστοιχες εκτιμήσεις του δείκτη T . Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι για τον υπολογισμό των “εντός” των ομάδων συνεισφορών στο μεν δείκτη T τα σταθμά είναι τα μερίδια της αντίστοιχης πληθυσμιακής ομάδας στη συνολική δαπάνη/εισόδημα ενώ στην περίπτωση των δεικτών N και L είναι οι πληθυσμιακές μερίδες. Επομένως, *ceteris paribus*, όσο υψηλότερη η μέση δαπάνη/εισόδημα μίας πληθυσμιακής ομάδας, τόσο υψηλότερη η συμμετοχή της στη διαμόρφωση του συνολικού επιπέδου ανισότητας σύμφωνα με το δείκτη T . Φυσικά, αυτό το φαινόμενο παρατηρείται σε όλους τους πίνακες του κεφαλαίου αυτού.

Στον Πίνακα 2,3.1.2, η ανισότητα διασπάται με βάση το μέγεθος του δήμου ή της κοινότητας διαμονής των μελών του πληθυσμού (δηλαδή το βαθμό αστικότητας). Ανάλογα με την κατοικία διαμονής τους τα νοικοκυριά διακρίνονται σε αστικά (με διάκριση σε δύο επιπλέον υπο-ομάδες), ημιαστικά και αγροτικά. Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα αυτά υπάρχει μία σαφής θετική συσχέτιση μεταξύ των μέσων τιμών όλων των μεταβλητών (κατανομών) και του βαθμού αστικότητας. Αντίθετα, δεν φαίνεται να υπάρχει μία σαφής σχέση μεταξύ επιπέδου ανισότητας και βαθμού αστικότητας ενώ σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις η ανισότητα “εντός” των διαφόρων ομάδων είναι μικρότερη από τη συνολική ανισότητα. Η μέση ισοδύναμη δαπάνη των μεγάλων αστικών κέντρων (δήμοι με πληθυσμό πάνω από 100.000 κατοίκους) είναι κατά 38.8% υψηλότερη από την αντίστοιχη δαπάνη των αγροτικών περιοχών.²⁶ Σε όρους μέσου ισοδύναμου εισοδήματος η απόσταση μεταξύ μεγάλων αστικών κέντρων και των αγροτικών περιοχών είναι ακόμα μεγαλύτερη και το αντίστοιχο ποσοστό φθάνει το 47.6%. Παρά τις έντονες διαφορές στις μέσες τιμές των μεταβλητών, η ανισότητα “μεταξύ” των περιοχών με διαφορετικό βαθμό αστικότητας δεν συνεισφέρει περισσότερο από 9.1% στη συνολική ανισότητα.^{27 28} Το αποτέλεσμα αυτό πάντως, σε συνδυασμό και με τα αποτελέσματα του Πίνακα 2,3.1.1, βρίσκεται σε αντίθεση με την ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι ένα μεγάλο μέρος της υπάρχουσας ανισότητας στην Ελλάδα είναι αποτέλεσμα περιφερειακών ανισοτήτων ή διαφορών μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών.

τη Μαλαισία ενώ, παραδόξως, σημαντικά μικρότερη συνεισφορά που δεν ξεπερνά το 10% της συνολικής ανισότητας καταγράφει η μελέτη των Mishra και Parikh (1992) για την Ινδία.

²⁶ Το ποσοστό αυτό είναι χαμηλότερο από τα αντίστοιχα ποσοστά προηγούμενων μελετών που χρησιμοποιούν στοιχεία παλαιότερων ΕΟΠ [Pashardes (1980), Carantinos (1981), Αθανασίου (1984), Tsakloglou (1993, 1997), Mitrakos και Tsakloglou (1997)].

²⁷ Με βάση τη διάσπαση του δείκτη T ο Carantinos (1981), εκτιμά ότι το 1974 το 25.9% της συνολικής ανισότητας μπορούσε να αποδοθεί σε διαφορές μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών. Η διαφορά αυτή οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ο Carantinos χρησιμοποιεί ομαδοποιημένα στοιχεία καταναλωτικής δαπάνης τα οποία “αποκρύπτουν” σε σημαντικό βαθμό τις διαφορές “εντός” των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων. Πράγματι, το ποσοστό αυτό δεν ξεπερνά το 10% της συνολικής ανισότητας στις μελέτες που χρησιμοποιούν τα αναλυτικά στοιχεία παλαιότερων ΕΟΠ [Tsakloglou (1993, 1997), Mitrakos και Tsakloglou (1997)].

²⁸ Το αποτέλεσμα αυτό δεν διαφέρει πολύ από τα αντίστοιχα αποτελέσματα των Field και Schultz (1980) για την Κολομβία, του Anand (1983) για τη Μαλαισία, του Glewwe (1986) για τη Σρι Λάνκα, των Mishra και Parikh (1992) για την Ινδία, των Bell κ.ά. (1994) και Jenkins (1995) για τη Μ. Βρετανία, των del Rio και Ruiz-Castillo (1997) για την Ισπανία.

Πίνακας 2.3.1.1 Μέτρηση και διάσπαση της ανισότητας κατά περιφέρεια διαμονής του νοικοκυριού με βάση την ΕΟΠ

	Κριτήριο ομαδοποίησης: Περιφέρεια διαμονής	Πληθυσμικά μερίδια	Κατανομή καταναλωτικής δαπάνης				Κατανομή εισοδήματος			
			Μέση ισοδύν. δαπάνη	Δείκτης (<i>T</i>) Theil	Δείκτης (<i>N</i>) Theil	Διακύμ. λογαριθ. (<i>L</i>)	Μέσο ισοδύν. εισόδημα	Δείκτης (<i>T</i>) Theil	Δείκτης (<i>N</i>) Theil	Διακύμ. λογαριθ. (<i>L</i>)
1	Περιφέρεια Πρωτευούσης	34.3	116.8	.136 (37.5)	.134 (31.7)	.267 (31.3)	120.1	.165 (39.8)	.151 (31.7)	.287 (30.5)
2	Π. Σ. Θεσσαλονίκης	8.0	101.7	.116 (6.5)	.122 (6.7)	.257 (7.0)	102.1	.134 (6.4)	.123 (6.0)	.237 (5.9)
3	Αν. Μακεδονία & Θράκη	6.3	87.5	.128 (4.8)	.130 (5.6)	.263 (5.6)	81.0	.136 (4.0)	.136 (5.2)	.277 (5.4)
4	Κεντρική Μακεδονία	8.3	82.7	.164 (7.8)	.162 (9.2)	.321 (9.1)	81.7	.151 (6.0)	.155 (7.9)	.317 (8.1)
5	Δυτική Μακεδονία	2.7	70.6	.112 (1.5)	.114 (2.1)	.231 (2.1)	77.3	.160 (2.0)	.167 (2.8)	.347 (2.9)
6	Ήπειρος	2.9	88.2	.175 (3.1)	.181 (3.6)	.376 (3.7)	86.9	.160 (2.4)	.164 (2.9)	.340 (3.1)
7	Θεσσαλία	6.5	83.3	.120 (4.5)	.119 (5.4)	.237 (5.3)	79.2	.125 (3.8)	.127 (5.1)	.259 (5.3)
8	Ιόνια νησιά	2.3	94.3	.141 (2.1)	.146 (2.3)	.302 (2.3)	92.5	.203 (2.5)	.185 (2.6)	.357 (2.5)
9	Δυτική Ελλάδα	5.9	85.0	.135 (4.6)	.133 (5.4)	.261 (5.2)	84.1	.185 (5.3)	.178 (6.4)	.344 (6.3)
10	Στερεά Ελλάδα	4.8	90.3	.135 (4.0)	.132 (4.3)	.261 (4.3)	88.0	.168 (4.1)	.159 (4.6)	.308 (4.6)
11	Υπόλοιπο Αττικής	3.7	107.5	.148 (4.1)	.152 (3.9)	.317 (4.0)	98.2	.147 (3.1)	.147 (3.3)	.305 (3.5)
12	Πελοπόννησος	5.3	98.3	.130 (4.7)	.130 (4.8)	.263 (4.8)	97.1	.156 (4.7)	.155 (5.0)	.311 (5.1)
13	Βόρειο Αιγαίο	2.0	86.5	.124 (1.5)	.120 (1.6)	.236 (1.6)	92.0	.190 (2.0)	.174 (2.1)	.315 (1.9)
14	Νότιο Αιγαίο	2.3	108.6	.120 (2.1)	.118 (1.9)	.232 (1.8)	98.9	.166 (2.2)	.162 (2.3)	.331 (2.4)
15	Κρήτη	4.9	97.9	.124 (4.1)	.125 (4.2)	.255 (4.2)	101.4	.129 (3.7)	.135 (4.0)	.281 (4.2)
	Ανισότητα “εντός” ομάδων			92.9%	92.8%	92.6%		92.3%	92.0%	91.7%
	Ανισότητα “μεταξύ” ομάδων			7.1%	7.2%	7.4%		7.7%	8.0%	8.3%
	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	100.0	100.0	0.145	0.145	0.292	100.0	0.170	0.163	0.322

Πίνακας 2.3.1.2 Μέτρηση και διάσπαση της ανισότητας κατά επίπεδο αστικότητας (μέγεθος δήμου ή κοινότητας διαμονής του νοικοκυριού) με βάση την ΕΟΠ

	Κριτήριο ομαδοποίησης: Βαθμός αστικότητας	Πληθυσμιακά μερίδια	Κατανομή καταναλωτικής δαπάνης				Κατανομή εισοδήματος			
			Μέση ισοδύν. δαπάνη	Δείκτης (<i>T</i>) Theil	Δείκτης (<i>N</i>) Theil	Διακύμ. λογαριθ . (<i>L</i>)	Μέσο ισοδύν. εισόδημα	Δείκτης (<i>T</i>) Theil	Δείκτης (<i>N</i>) Theil	Διακύμ. λογαριθ . (<i>L</i>)
1	Δήμοι 100000 κατοίκων και άνω	46.3	112.6	.136 (48.9)	.135 (43.3)	.272 (43.1)	115.3	.161 (50.5)	.148 (42.1)	.283 (40.7)
2	Δήμοι 10000-100000 κατοίκων	16.9	101.4	.130 (15.4)	.128 (15.0)	.256 (14.8)	97.7	.123 (11.9)	.122 (12.6)	.245 (12.9)
3	Ημιαστικές περιοχές (2000-10000)	11.9	88.5	.146 (10.6)	.143 (11.8)	.281 (11.5)	89.5	.123 (11.1)	.122 (12.1)	.245 (11.9)
4	Αγροτικές περιοχές (έως 2000)	24.9	81.1	.135 (18.7)	.137 (23.5)	.280 (23.9)	78.1	.169 (19.3)	.167 (25.4)	.333 (25.7)
	Ανισότητα “εντός” ομάδων			93.6%	93.5%	93.3%		92.7%	92.3%	91.1%
	Ανισότητα “μεταξύ” ομάδων			6.3%	6.5%	6.7%		7.2%	7.7%	8.9%
	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	100.0	100.0	0.145	0.145	0.292	100.0	0.170	0.163	0.322

2.3.2. Αποτελέσματα παλαιότερων ΕΟΠ (1987/88, 1981/82, 1974) και σύνδεση με τις νεώτερες ΕΟΠ (1999, 2004, 2008)

Είναι σκόπιμο στο σημείο αυτό, εφαρμόζοντας την ίδια ακριβώς μεθοδολογία, να εξετάσουμε την ισχύ ή διαφοροποίηση των προηγούμενων συμπερασμάτων με βάση τα αποτελέσματα των παλαιότερων ΕΟΠ. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιώντας τις ίδιες ακριβώς μεταβλητές και δείκτες έγινε η διάσπαση της συνολικής ανισότητας κατά πληθυσμιακές ομάδες και για τις ΕΟΠ 1987/88, 1981/82, και 1974. Ιδιαίτερη προσπάθεια έγινε ώστε οι επιμέρους υποομάδες με βάση τα διάφορα κριτήρια ταξινόμησης να είναι οι ίδιες σε όλες τις ΕΟΠ. Το κύριο συμπέρασμα της ανάλυσης που ακολουθεί είναι η πλήρης επαλήθευση των συμπερασμάτων που προέκυψαν από την ανάλυση της πρόσφατης ΕΟΠ και για τις προηγούμενες έρευνες. Σε όλη την περίοδο 1974-2008 τα δύο τρίτα και πλέον της συνολικής ανισότητας προσδιορίζονται από διαφορές που υπάρχουν “εντός” των διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων.

Ειδικότερα, στη διαχρονική σύγκριση των αποτελεσμάτων διάσπαση της συνολικής ανισότητας με κριτήριο την περιφέρεια διαμονής του νοικοκυριού θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο διαφορετικός ορισμός των περιφερειών της χώρας μεταξύ των ΕΟΠ και κυρίως ο διαφορετικός αριθμός τους. Όπως τονίστηκε με βάση την τεχνική διάσπασης καθώς αυξάνει ο αριθμός των οριζόμενων υποομάδων η συνεισφορά της ανισότητας “μεταξύ” των ομάδων στη συνολική ανισότητα πρέπει να αυξάνει. Παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των περιφερειών αυξάνει διαχρονικά, η ανισότητα “μεταξύ” των περιφερειών της χώρας παρουσιάζει μία σαφή τάση μείωσης. Το συμπέρασμα αυτό είναι σημαντικό και ισχύει για όλη την εξεταζόμενη περίοδο 1974-2008 ανεξάρτητα από το δείκτη και τη μεταβλητή διάσπασης της συνολικής ανισότητας (με οριακή εξαίρεση τις μεταβλητές του εισοδήματος και μόνο μεταξύ των ΕΟΠ 1987/88 και 1993/94). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η μείωση της ανισότητας “μεταξύ” των περιφερειών της χώρας στην περίοδο 1974-2008. Η συνεισφορά της ανισότητας “μεταξύ” των περιφερειών μειώνεται στην περίοδο αυτή σχεδόν στο μισό. Με άλλα λόγια, σε όρους ανισότητας, έχουμε σύγκλιση των περιφερειών της χώρας σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο 1974-2008. Το συμπέρασμα αυτό θα πρέπει να συνδυαστεί με την ιστορικά μικρή συνεισφορά των περιφερειακών ανισοτήτων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας. Σε όλη την περίοδο η συνεισφορά αυτή δεν ξεπερνά το 10% παρά τις έντονες διαφορές που διαπιστώθηκαν στις μέσες τιμές των μεταβλητών. Μόνο στην ΕΟΠ 1974 όπου η συνολική ανισότητα ήταν ιδιαίτερα υψηλή, το ποσοστό αυτό έφθασε το 17.1%.²⁹

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την προηγούμενη ανάλυση των αποτελεσμάτων ισχύουν και για τις παλαιότερες ΕΟΠ.³⁰ Συγκεκριμένα, σε όλες τις ΕΟΠ διαπιστώθηκε μία σαφής θετική συσχέτιση μεταξύ των μέσων τιμών των μεταβλητών και του βαθμού αστικότητας, ενώ ο βαθμός αστικότητας δεν φαίνεται να σχετίζεται με το επίπεδο ανισότητας “εντός” των διαφόρων ομάδων. Σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο, οι αγροτικές περιοχές βρίσκονται στη δυσμενέστερη θέση, αν και σε σχετικούς όρους η θέση των αγροτικών νοικοκυριών εμφανίζει μια σαφή τάση βελτίωσης. Ωστόσο, λιγότερο σαφής είναι η διαχρονική τάση της συνεισφορά της ανισότητας “εντός” ομάδων στη συνολική ανισότητα. Παρά το γεγονός ότι σε όλες τις περιπτώσεις οι ανισότητες “εντός” των διαφόρων ομάδων είναι μικρότερες από το επίπεδο της συνολικής ανισότητας, οι ανισότητες αυτές διαμορφώνουν

²⁹ Αυτό έως ένα βαθμό μπορεί να ερμηνευτεί από την ύπαρξη έντονων ανισοτήτων “εντός” των διαφόρων περιφερειών. Πράγματι, με εξαίρεση της ΕΟΠ 1974, περίπου στο 1/3 των περιφερειών της χώρας η ανισότητα “εντός” των περιφερειών αυτών ήταν μεγαλύτερη από τη συνολική ανισότητα. Εντύπωση προκαλεί πάντως η μεγάλη σχετικά ανισότητα που στις περισσότερες ΕΟΠ διαπιστώθηκε σε ορισμένες περιφέρειες όπως στην περιφέρεια της Ηπείρου. Το γεγονός αυτό πρέπει να οφείλεται στο μικρό πληθυσμιακό μερίδιο της Ηπείρου και πιθανόν στην ύπαρξη κάποιων ακραίων περιπτώσεων (outliers).

³⁰ Σε όλες τις ΕΟΠ ορίζονται τέσσερις υποομάδες, και επιπλέον ο διαχωρισμός μεταξύ αγροτικών, ημιαστικών και αστικών περιοχών είναι πανομοιότυπος. Μικρή σχετικά ανομοιογένεια υπάρχει στο διαχωρισμό των αστικών περιοχών σε έντονα αστικές και λιγότερο αστικές. Για το διαχωρισμό αυτό στις δύο πιο πρόσφατες ΕΟΠ χρησιμοποιείται το όριο των 100000 κατοίκων ενώ στις δύο παλαιότερες το όριο των 30000 κατοίκων.

πάντα περισσότερο από το 83.5% της συνολικής ανισότητας. Το ποσοστό αυτό αναφέρεται στην ΕΟΠ 1974 ενώ σε όλη την εικοσαετία το αντίστοιχο ποσοστό είναι μεγαλύτερο από το 89.0% της συνολικής ανισότητας. Συνδυάζοντας το συμπέρασμα αυτό με τα συμπεράσματα της προηγούμενης ενότητας προκύπτει ότι η ανισότητα, τουλάχιστον μετά τη μεταπολίτευση, στην Ελλάδα δεν είναι φαινόμενο με έντονα γεωγραφικά χαρακτηριστικά.

Συνοψίζοντας, η προηγούμενη ανάλυση ενισχύει ακόμα περισσότερο το σύνολο των συμπερασμάτων που διατυπώθηκαν με βάση τα αποτελέσματα της πλέον πρόσφατης ΕΟΠ. Η δομή της ανισότητας παραμένει σταθερή σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Το κύριο χαρακτηριστικό της δομής αυτής είναι ότι η ανισότητα υπάρχει κυρίως “εντός” των διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων και όχι “μεταξύ” αυτών.

Το συμπέρασμα αυτό επαληθεύεται από τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα όλων των ομαδοποιήσεων των Πινάκων 3.1.3 και 3.1.4 στους οποίους παρουσιάζεται η συνεισφορά στη συνολική ανισότητα ορισμένων δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των νοικοκυριών. Η διάσπαση της ανισότητας με βάση το μέγεθος του νοικοκυριού, την ομάδα ηλικίας του αρχηγού, και τα οικονομικώς ενεργά μέλη του νοικοκυριού δείχνει ότι ένα μόνο μικρό % της συνολικής ανισότητας μπορεί να αποδοθεί σε διαφορές “μεταξύ” των ομαδοποιήσεων αυτών. Τα γεωγραφικά και κυρίως τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών έχουν από μόνα τους περιορισμένα αποτελέσματα στη μείωση της ανισότητας.

Πίνακας 2.3.2.1 Ποσοστό συνολικής ανισότητας αποδιδόμενο σε διαφορές «μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων» με βάση την κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης και τη μέση λογαριθμική απόκλιση (δεύτερος δείκτης του Theil)

Κριτήριο ομαδοποίησης	Αριθμός ομάδων	1974	1982	1988	1994	1999	2004	2008
Περιφέρεια διαμονής	11	14,0	8,2	7,4	6,9	7,2	6,2	6,2
Βαθμός αστικότητας	4	13,3	9,8	10,2	6,5	10,0	6,8	7,1
Δημογραφικός τύπος νοικοκυριού	9	3,7	5,6	6,8	6,4	7,2	7,0	5,8
Επαγγελματική κατάσταση αρχηγού νοικοκυριού	9	17,0	12,5	13,5	11,5	13,8	15,8	13,9
Εκπαιδευτικό επίπεδο αρχηγού νοικοκυριού	5	25,2	17,7*	20,8	21,0	19,9	21,1	24,4
Πολυμεταβλητή διάσπαση ανισότητας	109	33,3	26,4	30,5	28,8	32,8	29,4	32,9

* Μόνο 4 εκπαιδευτικές ομάδες

Πίνακας 2.3.2.2 Ποσοστιαία συνεισφορά της ανισότητας “μεταξύ” των διαφόρων ομάδων στη μείωση της συνολικής ανισότητας στην περίοδο 1974-2008

Κριτήρια Ταξινόμησης	Αριθμός υπο-ομάδων	Κατανομή καταναλωτικής δαπάνης			Κατανομή εισοδήματος		
		Δείκτης Theil	Μέση λογαριθμική απόκλιση	Διακύμανση λογαρίθμων	Δείκτης Theil	Μέση λογαριθμική απόκλιση	Διακύμανση λογαρίθμων
Βαθμός αστικότητας	4	26,0	25,1	26,5	21,0	22,4	19,6
Δημογραφικός τύπος	9	0,6	0,3	1,4	3,1	3,4	6,0
Επαγγελματική κατάσταση	9	24,2	22,0	20,8	28,7	26,4	20,9
Εκπαιδευτικό επίπεδο	5	34,5	27,4	27,3	34,5	31,8	32,1
Απόλυτη μεταβολή συνολικής ανισότητας		-0,076	-0,079	-0,164	-0,125	-0,117	-0,232
Ποσ/τιαία μεταβολή συνολικής ανισότητας		-36,6%	-38,1%	-39,2%	-45,6%	-45,6%	-46,7%

2.3.3. Περιφερειακές ανισότητες – ιστορική αναδρομή και βιβλιογραφική επισκόπηση

Σύμφωνα με τον Θάνο (2003), το πρόβλημα της έντασης των περιφερειακών ανισοτήτων στην ελληνική οικονομία και σε επίπεδο ευρύτερων περιφερειών της χώρας εξακολουθεί να είναι οξύ, παρά τη συγκράτηση του ρυθμού αύξησης της ανισοκατανομής του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Σε γενικές γραμμές, από ειδικότερες εκτιμήσεις της τάσης ανισοκατανομής του εισοδήματος προκύπτει ότι ορισμένες περιφέρειες (π.χ., Ν. Αιγαίο, Θεσσαλία, Πρωτεύουσα και Κεντρική Μακεδονία) πλεονεκτούν έναντι άλλων (π.χ., Ιονίων Νήσων, Δυτικής Στερεάς Ελλάδας και Ηπείρου), οι οποίες εμφανίζονται λιγότερο ανεπτυγμένες.

Οι κύριοι λόγοι που θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν, σε επίπεδο χώρας, το φαινόμενο της όξυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων και κατά συνέπεια της επιδείνωσης του συντελεστή μεταβλητικότητας Gini είναι: α) η ανύπαρκτη σε ορισμένες περιοχές βιομηχανική παραγωγή και η χαμηλή τουριστική κίνηση λόγω της μορφολογίας του εδάφους και των ιδιοτελειών των περιοχών, β) ο παραδοσιακός τρόπος λειτουργίας και η εκσυγχρονιστική υστέρηση σε σημαντικό βαθμό του υφιστάμενου παραγωγικού κεφαλαίου, γ) η μη ικανοποιητική ανάκαμψη των επενδύσεων που θα οδηγούσε στην αύξηση της παραγωγικής δυναμικότητας της βιομηχανίας, στην τόνωση της ζήτησης και στην αύξηση της απασχόλησης, δ) η έλλειψη των αναγκαίων υποδομών που θα διευκόλυναν την απόφαση ανάληψης επενδυτικών πρωτοβουλιών κυρίως στην περιφέρεια και θα δημιουργούσαν μεγεθυντικές επιδράσεις στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, ε) η αντιμετώπιση της ανεργίας ως συνολικού φαινομένου σε

επίπεδο κράτους και όχι ως φαινομένου με ιδιαίτερες περιφερειακές και τοπικές επιπτώσεις, του οποίου θα έπρεπε να διερευνηθούν κατά περίπτωση και κατά περιοχή τα αίτια και οι παράγοντες που το προκαλούν, στ) η εσωτερική μετακίνηση (μετανάστευση) του πληθυσμού, λόγω διαφοροποίησης μισθών και εισοδημάτων ανάμεσα σε περιοχές της χώρας με διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης, ζ) η έλλειψη πολιτικών αξιοποίησης συγκριτικών πλεονεκτημάτων κατά περιοχή, με συνέπεια την αντιφατικότητα και αποσπασματικότητα στην επιλογή κριτηρίων ανάπτυξης κατά περίπτωση, και η) οι διάφοροι κοινωνικοί λόγοι εσωτερικής μετανάστευσης του πληθυσμού και κατά συνέπεια μαρασμού ορισμένων περιοχών, λόγω των ελαχίστων υλικοτεχνικών και οργανωτικών τους υποδομών που δεν είναι βέβαια μετρήσιμες ποσοτικά, αλλά ασφαλώς είναι ποιοτικές και επηρεάζουν σημαντικά την τελική κρίση και επιλογή μετακίνησης του πληθυσμού.

Σύμφωνα με τον Μπαλούρδο και Υφαντόπουλο (2001), προκύπτει ότι η μεγαλύτερη ανισοκατανομή στο συνολικό καθαρό εισόδημα εμφανίζεται να έχει η Ήπειρος και ακολουθούν η Κ. Μακεδονία και η Θεσσαλία. Αντίθετα, η τιμή του συντελεστή εμφανίζεται ως ελάχιστη στην 6η (Ιόνια Νησιά) και στην 7η περιφέρεια. Επισημαίνεται ότι η τιμή του συντελεστή για την Π. Πρωτεύουσας είναι χαμηλότερη από την αντίστοιχη τιμή που αφορά το σύνολο της χώρας, ενώ παρόμοια τάση εμφανίζουν ακόμη οι περιφέρειες Α. Μακεδονίας-Θράκης, Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου και Κρήτης. Αντίστοιχα, οι τιμές του συντελεστή Theil, εμφανίζονται χαμηλότερες και στην 6η και 7η περιφέρεια και οι μέγιστες στην Ήπειρο και στη 2η περιφέρεια. Σε παρόμοια αποτελέσματα καταλήγει με βάση την ανάλυση του συντελεστή μεταβλητότητας, οποίος εμφανίζει μέγιστη τιμή στην Ήπειρο και ελάχιστη στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων.

Σε γενικές γραμμές, περιφέρειες με υψηλό μέσο καθαρό εισόδημα εμφανίζουν τιμές των δεικτών ανισοκατανομής που είναι χαμηλότερες της τιμής για το σύνολο της χώρας. Παρόλα αυτά, οι τιμές των σχετικών δεικτών φαίνεται να έχουν μεγάλο εύρος και παράλληλα να διαμορφώνουν εικόνα πόλωσης. Στη μία άκρη διακρίνονται οι περιφέρειες με τιμές των δεικτών ανισοκατανομής οι οποίες είναι κοντά ή κάτω από την τιμή της Π. Πρωτεύουσας. Στην κατηγορία αυτή, εκτός της Π. Πρωτεύουσας, εντάσσονται οι περιφέρειες Κρήτης, Πελοποννήσου, Δ. Ελλάδας και Ιονίων Νήσων. Όλες οι υπόλοιπες περιφέρειες, που κυρίως καλύπτουν το κεντρικό και βόρειο τμήμα της χώρας, εμφανίζουν υψηλές τιμές των δεικτών ανισοκατανομής, παρόμοιες ή υψηλότερες τιμές του ΕΜΟ.

Από εκτιμήσεις που αφορούν το μέγεθος του μέσου καθαρού κατά κεφαλήν εισοδήματος φαίνεται η υπεροχή της περιφέρειας Ν. Αιγαίου. Ακολουθεί η περιφέρεια Θεσσαλίας, ενώ η Π. Πρωτεύουσας έρχεται τρίτη στη σειρά. Την τελευταία θέση καταλαμβάνει η περιφέρεια Ιονίων Νήσων, η οποία μόλις προηγείται της περιφέρειας Δ. Μακεδονίας. Οι υψηλές τιμές του κατά κεφαλήν εισοδήματος σε γενικές γραμμές παρέχουν κάποιες ενδείξεις για το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μιας περιφέρειας. Η τάση αυτή δεν φαίνεται ωστόσο να συμβαδίζει πάντα με τις αντίστοιχες τιμές των δεικτών ανισοκατανομής. Για παράδειγμα, στα Ιόνια Νησιά υπάρχει η χαμηλότερη τιμή του συντελεστή και η χαμηλότερη τιμή του μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος. Αντίθετα, στη Θεσσαλία και στην Κ. Μακεδονία οι τιμές του συντελεστή Gini είναι από τις υψηλότερες, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με το μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα. Επίσης, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ηπείρου, η οποία εμφανίζει υψηλό μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζει την υψηλότερη τιμή των συντελεστών Gini, Theil και μεταβλητότητας. Σε γενικές γραμμές, με βάση τις τιμές των σχετικών δεικτών, η ανισότητα είναι έντονη σε περιφέρειες με πολύ υψηλά (π.χ., Θεσσαλία, Κ. Μακεδονία) ή πολύ χαμηλά εισοδήματα (Ήπειρος, Δ. Μακεδονία). Θα μπορούσε δηλαδή να υποστηριχθεί ότι δεν φαίνεται να υπάρχει μια μονοσήμαντη ή γραμμική οικονομική εξέλιξη και ανάπτυξη σε περιφερειακό επίπεδο.

Εκτός από τους δείκτες της φτώχειας και της ανισότητας υπάρχουν μια σειρά από δείκτες που αναφέρονται στο επίπεδο της διαβίωσης, στις ανέσεις κατοικίας, στα καθημερινά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά (π.χ. οικονομικά, περιβαλλοντικά, κοινωνικά κλπ). Τα νοικοκυριά ιεραρχούν τα προβλήματα, κρίνουν το επίπεδο της ζωής τους με βάση τα προηγούμενα χρόνια και καταγράφουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητα τους όταν επισκέπτονται διάφορες κοινωνικές κρατικές υπηρεσίες. Ανάλογα που κατοικεί κάθε νοικοκυριό, τα προβλήματα και οι ανάγκες διαφέρουν σημαντικά.

Σύμφωνα με τον Μητράκο (2006), με βάση την επεξεργασία της προηγούμενης ΕΟΠ (2004/05), τα νοικοκυριά που ζούσαν στις πιο αγροτικές περιοχές ή δήλωναν αγρότες διέμεναν κυρίως σε μονοκατοικίες (89,6%, έναντι 50% στο σύνολο χώρας) με περισσότερα δωμάτια, αλλά και με λιγότερες ανέσεις και πιο συχνές ελλείψεις. Ελάχιστα σπίτια υπήρχαν πλέον ακόμα και στις αγροτικές περιοχές χωρίς εσωτερική τουαλέτα, λουτρό και άλλες βασικές ανέσεις. Αντίθετα, 30.8% των σπιτιών στην επαρχία αντιμετώπιζαν προβλήματα υγρασίας, ενώ ένα στα τρία νοικοκυριά των πόλεων αντιμετώπιζε προβλήματα θορύβου και μόλυνσης εξαιτίας των αυτοκινήτων, των βιομηχανιών και τον θόρυβο από τους γείτονες. Τα προβλήματα αυτά ήταν πιο περιορισμένα στην επαρχία.³¹

Τα νοικοκυριά που ζούσαν στις αστικές περιοχές είχαν γενικώς καλύτερη γνώμη για την περιοχή στην οποία κατοικούσαν σε σχέση με τα νοικοκυριά σε άλλες περιοχές. Πίστευαν ότι έχουν περισσότερες ή τουλάχιστον τις ίδιες δυνατότητες για εξεύρεση εργασίας, υγειονομικής περίθαλψης, πολιτιστικών εκδηλώσεων, εκπαίδευσης, διασκέδασης, και μετακίνησης. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι όταν ερωτώντο οι κάτοικοι της Πρωτεύουσας η σύγκριση που έκαναν γινόταν με τις άλλες περιοχές μέσα στον χώρο της ευρύτερης περιοχής της Πρωτεύουσας και όχι με άλλες αστικές ή αγροτικές περιοχές. Αντίθετα, οι κάτοικοι άλλων περιοχών, κυρίως, σύγκριναν τις δυνατότητες της περιοχής τους σε σχέση είτε με τις δυνατότητες που υπήρχαν στην Πρωτεύουσα, είτε με τις δυνατότητες που υπήρχαν στην Πρωτεύουσα του νομού όπου ανήκουν.

Οι ευκαιρίες στις λιγότερο πυκνοκατοικημένες περιοχές (κυρίως αγροτικές περιοχές) ήταν σημαντικά περιορισμένες καθώς ένα ποσοστό από 60% έως και 80% των κατοίκων αυτών των περιοχών θεωρούσαν ότι οι δυνατότητες της περιοχής τους ήταν λιγότερες (εκτός από τις δυνατότητες εξασφάλισης καλής στέγασης). Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο το 19% των κατοίκων της Πρωτεύουσας θεωρούσε ότι η περιοχή τους είχε περισσότερες ευκαιρίες εύρεσης εργασίας. Το ποσοστό αυτό ήταν σχεδόν διπλάσιο έναντι των άλλων αστικών περιοχών και πολλαπλάσιο των λιγότερο αραιοκατοικημένων περιοχών. Τα χαμηλά αυτά ποσοστά αναδείκνυαν την απαισιοδοξία των κατοίκων για εύρεση θέσεων απασχόλησης εφόσον θεωρούσαν ότι τέτοιες ευκαιρίες δεν παρουσιάζονται στις περιοχές τους, οπουδήποτε και αν κατοικούσαν.

Κυρίαρχα προβλήματα στις αγροτικές περιοχές ήταν η έλλειψη υγειονομικών, πολιτιστικών και εκπαιδευτικών υποδομών. Πολύ μεγάλη ήταν επίσης η διαφορά στην ιδιοκατοίκηση. Οι Έλληνες διέθεταν ιδιόκτητη κατοικία σε ποσοστό 76% (92% στις αραιοκατοικημένες – αγροτικές περιοχές και 67,8% στην Πρωτεύουσα). Το σύνολο των νοικοκυριών, εκείνης της περιόδου, (προσέγγιζε το 100%) στην Ελλάδα διέθετε πλέον τηλεόραση και τηλέφωνο. Επίσης ένα πολύ μεγάλο ποσοστό διέθετε πλυντήριο ρούχων, μεταφορικό μέσο κ.ά. Η τεχνολογική διείσδυση, όμως, ήταν ιδιαίτερα χαμηλή στην επαρχία (13.1%, έναντι 44.9% στην Αθήνα).

Στην Πρωτεύουσα το 40% σχεδόν των ελληνικών νοικοκυριών πλήρωνε κάποιο ποσό δόσης ή εξοφλούσε κάποιο ποσό δανείου. Το ποσοστό αυτό ήταν αρκετά χαμηλότερο στις άλλες περιοχές της χώρας (στις αραιοκατοικημένες περιοχές το ποσοστό ήταν 22,4% λόγω κυρίως της αυξημένης ιδιοκατοίκησης). Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, ένας μεγάλος αριθμός νοικοκυριών αντιμετώπιζε δυσκολίες στην εξόφληση οικονομικών υποχρεώσεων. Στις αραιοκατοικημένες (αγροτικές) περιοχές οι δυσκολίες εντοπίζονταν στην εξόφληση των λογαριασμών του ΟΤΕ και της ΔΕΗ. Αυτό εξηγείτο από το γεγονός ότι το ποσοστό της ιδιοκατοίκησης ήταν πολύ υψηλό. Εντούτοις τα περισσότερα από τα νοικοκυριά που δεν είχαν δικό τους σπίτι στις αγροτικές περιοχές αντιμετώπιζαν αυξημένα προβλήματα. Επίσης στις περιοχές αυτές η επέκταση των πιστωτικών καρτών ήταν αρκετά περιορισμένη σε σχέση με τις αστικές και πυκνοκατοικημένες περιοχές της χώρας.

³¹ Για μια επισκόπηση μελετών με θέμα την εξέλιξη της φτώχειας και της ανισότητας στην Ελλάδα που αξιοποιούν δειγματοληπτικές έρευνες οικογενειακών προϋπολογισμών βλ. Ζωγραφάκης (1996), Κανελλόπουλος (1986), Μητράκος (1992), Μητράκος και Τσακλόγλου (1997), Μητράκος και Τσακλόγλου (2000), Σαρρής και Ζωγραφάκης (1993), Σαρρής και Ζωγραφάκης (1999), Τσακλόγλου, Πανοπούλου και Μητράκος (2001).

Στην Πρωτεύουσα περίπου ένα στα τρία νοικοκυριά αντιμετώπιζε οικονομικές δυσκολίες στην εξόφληση των λογαριασμών της ΔΕΗ και του ΟΤΕ, ενώ επίσης ένα 15% των νοικοκυριών αντιμετώπιζε δυσκολίες στην πληρωμή του ενοικίου ή της δόσης του δανείου. Στα νοικοκυριά των αγροτικών περιοχών το εισόδημα που διέθεταν δεν ήταν αρκετό για να αντεπεξέλθουν στις καθημερινές ανάγκες τους. Το ποσοστό αυτών των νοικοκυριών προσέγγιζε το 60% και δήλωνε ότι με σημαντική οικονομική δυσκολία αντιμετώπιζαν τις ανάγκες τους. Επίσης το 45% των ελληνικών νοικοκυριών που κατοικούσαν στην Πρωτεύουσα δήλωνε ότι αντιμετώπιζε σημαντικές δυσκολίες.

Ένα σημαντικό ερώτημα που απαντήθηκε στο ερωτηματολόγιο αφορούσε στο πως αξιολογούσαν τα ίδια τα νοικοκυριά το επίπεδο της ζωής τους τα τελευταία πέντε χρόνια. Σχεδόν τα μισά νοικοκυριά σε όλες τις περιοχές της χώρας θεωρούσαν ότι το επίπεδο ζωής τους χειροτέρευε. Αντίθετα, τα νοικοκυριά που θεωρούσαν ότι το επίπεδο ζωής τους βελτιωνόταν δεν ξεπερνούσε κατά μέσο όρο το 14% στο σύνολο χώρας (στην Πρωτεύουσα το ποσοστό αυτό ήταν 17,3%).

Στη συνέχεια τα νοικοκυριά εξηγούσαν ποιοι ήταν οι σημαντικότεροι λόγοι για τους οποίους το επίπεδο της ζωής τους βελτιωνόταν ή χειροτέρευε. Όσοι είχαν απαντήσει θετικά εξηγούσαν ότι αυτό οφειλόταν κυρίως στις σημαντικές αυξήσεις των αποδοχών τους ενώ όσοι είχαν απαντήσει αρνητικά θεωρούσαν ότι είχαν αυξηθεί σημαντικά τα έξοδά τους, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό (γύρω στο 2,6% στο σύνολο της χώρας) δήλωνε ότι αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι είχαν χάσει τη δουλειά τους. Περισσότερα από τα μισά νοικοκυριά της χώρας, συγκρίνοντας το επίπεδο της ζωής τους με την υπόλοιπη ελληνική κοινωνία συμφωνούσαν ότι δεν άλλαξε, δηλαδή θεωρούσαν ότι όλοι αντιμετώπιζαν τις ίδιες δυσκολίες. Στην επαρχία το 35.8% των νοικοκυριών έκρινε ότι το επίπεδο της ζωής τους είχε χειροτερεύσει σε σχέση με την υπόλοιπη κοινωνία, ενώ μόλις ένα 7% (το μικρότερο πάντως σε σχέση με τις άλλες περιοχές) θεωρούσε ότι είχε βελτιωθεί.

Μεγαλύτερες ήταν οι νοσοκομειακές ανάγκες στην επαρχία, σύμφωνα με τις απαντήσεις, ενώ τα νοικοκυριά είχαν μικρότερες δυνατότητες πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες, ΚΑΠΗ κ.ά. (το 45% του συνολικού πληθυσμού της χώρας είχε επισκεφθεί νοσοκομεία και κέντρα υγείας). Όσα νοικοκυριά δεν απευθύνονταν σε αυτές τις υπηρεσίες, θεωρούσαν ότι αυτό οφείλετε στην έλλειψη πληροφόρησης για τις προσφερόμενες υπηρεσίες, στην υπερβολική γραφειοκρατία και στον μεγάλο χρόνο αναμονής, ενώ τα νοικοκυριά που κατοικούσαν σε αραιοκατοικημένες (κυρίως αγροτικές) περιοχές πρόσθεταν ότι αν και θα ήθελαν να κάνουν χρήση δεν υπήρχαν αυτές οι υπηρεσίες στην περιοχή τους.

Όταν τα νοικοκυριά αντιμετώπιζαν κάποιο οικονομικό πρόβλημα απευθύνονταν κυρίως σε συγγενικά πρόσωπα, στους φίλους τους και στους γείτονες σε ποσοστό μεγαλύτερο του 90%. Αντίθετα, πολύ λίγα ήταν τα νοικοκυριά που είχαν απευθυνθεί σε κάποια κοινωνική υπηρεσία. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι στην Πρωτεύουσα τα νοικοκυριά που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες απευθύνονταν στους φίλους τους αναλογικά σε μικρότερο ποσοστό σε σχέση με το σύνολο της χώρας και αυτό μπορεί να οφείλετε στην αποξένωση των κατοίκων των μεγάλων αστικών κέντρων.

Οι εργαζόμενοι στην Πρωτεύουσα εμφάνιζαν μικρότερα ποσοστά πολυαπασχόλησης σε σχέση με τους κατοίκους των άλλων περιοχών της χώρας. Στην Πρωτεύουσα εμφανίζονταν μικρότερα ποσοστά αυτοαπασχόλησης και μεγαλύτερα ποσοστά μισθωτής εργασίας. Επιπλέον, υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και μικρότερα ποσοστά μερικής απασχόλησης.

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των κατοίκων της επαρχίας ήταν κατώτερο του μέσου εκπαιδευτικού επιπέδου της χώρας και όλων των άλλων περιοχών. Από την άλλη πλευρά, τα ποσοστά φτώχειας είναι διπλάσια στις αραιοκατοικημένες ή αγροτικές περιοχές.

Στην περιοχή της Πρωτεύουσας τα ζευγάρια συγκατοικούσαν περισσότερο, χώριζαν συχνότερα και παντρεύονταν λιγότερο σε σχέση με τις άλλες περιοχές. Η παρουσία συνύπαρξης ηλικιωμένων και συνταξιούχων με νεώτερα ζευγάρια ήταν σπανιότερη στα νοικοκυριά της Πρωτεύουσας σε σχέση με τις άλλες περιοχές. Αντίθετα το ποσοστό των νοικοκυριών με ένα ή κανένα παιδί ήταν υψηλότερο στην Πρωτεύουσα.

2.3.4. Αποτύπωση δεικτών με βάση την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Πίνακας 2.3.4.1 Δείκτης γήρανσης και δείκτης εξάρτησης

	Δείκτης Γήρανσης	Δείκτης Εξάρτησης
Αν. Μακεδονία	1,39	0,61
Κεντρ. Μακεδονία	1,30	0,55
Δ. Μακεδονία	1,49	0,61
Θεσσαλία	1,49	0,59
Ήπειρος	1,80	0,58
Ιόνια Νησιά	1,53	0,55
Δ. Ελλάδα	1,40	0,52
Στ. Ελλάδα	1,65	0,58
Πελοπόννησος	1,76	0,59
Αττική	1,20	0,46
Βόρειο Αιγαίο	1,61	0,58
Νότιο Αιγαίο	0,96	0,50
Κρήτη	1,06	0,55
Σύνολο Χώρας	1,33	0,53

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΕΔ, β' τρίμηνο 2011, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Δείκτης γήρανσης: ο λόγος του αριθμού των ηλικιωμένων ατόμων άνω των 65 ετών προς τον αριθμό των παιδιών μέχρι 14 ετών

Δείκτης εξάρτησης: ο λόγος του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού (το άθροισμα των ηλικιωμένων ατόμων άνω των 65 ετών και των παιδιών μέχρι 14 ετών) προς τον ενεργό πληθυσμό (από 15 έως 65 ετών)

Πίνακας 2.3.4.2 Ποσοστό απασχολουμένων (αριθμός απασχολουμένων / συνολικός πληθυσμός ηλικίας 15+) 2003-2011

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	46,3	46,0	46,3	45,9	46,6	47,4	47,6
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	49,2	47,7	48,5	47,1	47,3	47,0	46,4
Κεντρική Μακεδονία	45,9	45,6	45,7	45,4	45,0	46,7	45,6
Δυτική Μακεδονία	43,2	43,3	42,4	42,5	42,9	41,8	41,7
Ήπειρος	41,4	42,4	44,1	41,5	43,2	43,2	43,8
Θεσσαλία	46,3	44,5	45,2	44,4	44,6	46,2	48,6
Ιόνια Νησιά	50,4	50,7	49,1	47,9	47,1	47,6	46,9
Δυτική Ελλάδα	45,9	45,7	45,8	44,1	44,5	45,4	43,8
Στερεά Ελλάδα	44,7	44,5	42,8	41,7	44,5	46,9	44,0
Αττική	45,5	45,4	45,9	46,5	48,1	48,5	50,0
Πελοπόννησος	49,0	47,9	48,1	46,7	48,6	48,4	47,2
Βόρειο Αιγαίο	39,7	39,7	40,2	40,5	40,0	40,3	42,0
Νότιο Αιγαίο	47,9	48,0	48,6	48,1	47,3	49,6	50,1
Κρήτη	53,8	54,6	54,4	53,5	51,8	52,9	52,6

<i>Συνέχεια</i>	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	48,0	48,6	49,0	49,4	48,7	47,2	44,7
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	46,1	46,5	47,2	47,2	46,7	45,5	41,6
Κεντρική Μακεδονία	46,1	47,7	47,8	47,8	46,5	45,1	42,2
Δυτική Μακεδονία	40,2	42,4	42,7	43,5	44,3	42,0	39,1
Ήπειρος	42,7	45,1	44,9	45,6	45,8	45,5	42,4
Θεσσαλία	47,9	47,6	47,8	48,1	48,0	46,6	44,1
Ιόνια Νησιά	49,3	46,6	46,5	49,6	49,5	46,4	44,3
Δυτική Ελλάδα	44,6	44,7	45,6	45,8	46,0	45,7	43,3
Στερεά Ελλάδα	46,1	47,1	47,4	46,9	45,2	45,1	43,5
Αττική	50,3	50,8	51,2	51,9	51,0	49,1	47,0
Πελοπόννησος	48,2	49,7	50,2	50,6	50,0	47,9	45,7
Βόρειο Αιγαίο	42,4	42,6	43,6	43,4	43,8	44,3	41,9
Νότιο Αιγαίο	50,6	48,7	50,3	51,2	50,7	48,5	44,7
Κρήτη	53,2	53,4	53,7	52,9	52,2	50,6	49,2

Σημ. Για το 2011 α' εξάμηνο

Πηγή: ΕΕΔ, διάφορα τρίμηνα, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.3 Ποσοστό ανεργίας (2003-2011)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	11,2	12,1	11,4	10,8	10,3	9,7	10,5
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	10,0	12,6	9,0	9,6	10,5	10,5	13,2
Κεντρική Μακεδονία	10,4	11,9	11,1	11,0	11,5	10,3	12,2
Δυτική Μακεδονία	13,0	14,6	15,1	16,5	15,0	16,6	16,6
Ήπειρος	14,0	14,1	11,7	12,8	11,4	11,8	11,2
Θεσσαλία	11,9	13,4	12,9	12,9	11,5	10,7	9,9
Ιόνια Νησιά	6,9	9,0	9,8	11,0	10,1	11,9	11,4
Δυτική Ελλάδα	11,9	11,7	10,7	10,7	10,7	9,4	12,5
Στερεά Ελλάδα	12,9	14,2	14,7	14,1	10,8	9,7	12,8
Αττική	12,3	12,7	12,0	10,4	9,3	8,8	9,1
Πελοπόννησος	8,0	8,2	9,7	9,2	8,2	8,8	9,1
Βόρειο Αιγαίο	11,2	11,6	7,4	6,8	9,8	8,0	9,3
Νότιο Αιγαίο	10,0	11,7	11,6	11,9	14,7	11,8	8,7
Κρήτη	8,6	8,5	7,4	7,2	8,7	7,4	7,7

<i>Συνέχεια</i>	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	9,9	8,9	8,3	7,7	9,5	12,5	16,1
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	11,9	11,0	9,7	8,7	10,9	14,2	19,3
Κεντρική Μακεδονία	11,1	9,3	8,9	8,3	9,9	13,5	18,1
Δυτική Μακεδονία	18,0	14,2	12,1	12,5	12,5	15,5	22,7
Ήπειρος	11,5	9,8	10,0	9,9	11,2	12,6	15,8
Θεσσαλία	9,5	8,2	7,8	8,4	9,2	12,1	14,8
Ιόνια Νησιά	8,5	11,2	9,0	8,5	9,7	14,8	17,2
Δυτική Ελλάδα	10,6	9,5	9,6	9,6	9,5	11,7	15,6
Στερεά Ελλάδα	10,9	9,2	9,4	8,5	10,5	12,5	16,5
Αττική	8,8	8,3	7,6	6,5	8,8	12,3	15,2
Πελοπόννησος	8,7	7,7	7,5	7,2	8,0	9,8	12,8
Βόρειο Αιγαίο	10,2	9,4	7,9	4,5	6,0	9,0	13,4
Νότιο Αιγαίο	9,3	8,8	9,1	8,1	12,0	14,2	18,9
Κρήτη	7,1	7,0	5,3	6,3	8,8	11,7	14,5

Σημ. Για το 2011 α' εξάμηνο

Πηγή: ΕΕΔ, διάφορα τρίμηνα, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.4 Εκατοστιαία διάρθρωση ανέργων με βάση την ηλικία

5ετείς ομάδες ηλικιών	Ήπειρος	Θεσσαλία	Ιόνια Νησιά	Δ. Ελλάδα	Στερεά Ελλάδα	Πελοπόννησος	Σύνολο Χώρας
15-19	3,5	3,4	5,5	3,1	3,8	3,1	2,6
20-24	15,9	16,5	10,6	17,7	17,3	14,1	14,1
25-29	22,3	23,3	14,4	22,8	19,2	21,8	20,8
30-34	20,0	15,1	12,9	17,7	19,2	18,7	16,0
35-39	10,8	14,5	15,0	12,1	12,3	14,1	13,0
40-44	9,6	12,3	16,1	10,5	10,9	12,4	11,2
45-49	6,3	6,9	5,2	6,1	7,4	6,0	8,9
50-54	6,9	6,2	15,7	6,5	6,1	5,3	7,6
55-59	2,5	1,5	4,5	2,7	2,5	1,8	4,2
60-64	1,9	0,3	0,0	0,8	1,1	2,5	1,5
65-69	0,2	0,0	0,0	0,0	0,3	0,3	0,2
70-74	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Επεξεργασία ΕΕΔ, β' τρίμηνο 2011, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.5 Εκατοστιαία διάρθρωση ανέργων με βάση τον χρόνο αναζήτησης εργασίας

Χρόνος αναζήτησης εργασίας	Ήπειρος	Θεσσαλία	Ιόνια Νησιά	Δ. Ελλάδα	Στερεά Ελλάδα	Πελοπόννησος	Σύνολο Χώρας
Τώρα θα αρχίσει να αναζητά εργασία	1,4	1,3	4,2	0,9	0,0	0,0	0,8
Λιγότερο από 1 μήνα	3,4	4,4	5,5	6,0	2,0	3,3	3,5
1-2 μήνες	9,2	14,5	15,8	13,6	5,1	11,9	11,3
3-5 μήνες	14,8	16,5	29,3	9,4	11,2	12,0	14,7
6-11 μήνες	13,9	16,1	17,7	16,3	16,3	17,7	18,8
12-17 μήνες	15,4	12,2	4,2	17,2	17,6	12,7	16,4
18-23 μήνες	7,3	7,6	8,4	9,3	14,0	7,0	9,3
24-47 μήνες	13,3	14,7	13,2	11,9	14,8	13,0	13,3
4 χρόνια και πάνω	21,4	12,7	1,7	15,4	19,0	22,5	11,9
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Μακροχρόνια άνεργοι	57,4	47,2	27,5	53,8	65,4	55,1	50,9

Πηγή: Επεξεργασία ΕΕΔ, β' τρίμηνο 2011, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.6 Αριθμός εργαζομένων με πλήρη και μερική απασχόληση και εκατοστιαία διάρθρωση

	ΠΛΗΡΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΛΗΡΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ %	ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ %
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	192.896	9.092	201.988	95,5	4,5
Κεντρική Μακεδονία	628.897	48.039	676.936	92,9	7,1
Δυτική Μακεδονία	84.890	10.472	95.362	89,0	11,0
Ήπειρος	116.666	11.606	128.272	91,0	9,0
Θεσσαλία	243.754	23.183	266.937	91,3	8,7
Ιόνια Νησιά	84.954	4.909	89.863	94,5	5,5
Δυτική Ελλάδα	249.171	15.783	264.954	94,0	6,0
Στερεά Ελλάδα	189.607	15.576	205.183	92,4	7,6
Αττική	1.490.644	81.106	1.571.750	94,8	5,2
Πελοπόννησος	209.896	16.339	226.235	92,8	7,2
Βόρειο Αιγαίο	65.734	2.704	68.438	96,0	4,0
Νότιο Αιγαίο	110.086	5.929	116.015	94,9	5,1
Κρήτη	221.643	22.761	244.404	90,7	9,3
Σύνολο Χώρας	3.888.838	267.499	3.256.337	93,6	6,4

Πηγή: Επεξεργασία ΕΕΔ, β' τρίμηνο 2011, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.7 % συμμετοχής των ξένων υπηκόων στον συνολικό πληθυσμό ανά περιφέρεια

	1993	2000	2006	2010
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,62	1,03	1,49	2,68
Κεντρική Μακεδονία	0,86	1,72	3,96	4,88
Δυτική Μακεδονία	0,64	0,68	1,42	3,14
Ήπειρος	0,35	1,28	3,12	4,15
Θεσσαλία	0,55	1,18	3,40	4,43
Ιόνια Νησιά	0,82	1,86	5,24	9,43
Δυτική Ελλάδα	0,39	2,16	3,09	3,74
Στερεά Ελλάδα	0,40	1,65	4,47	8,20
Αττική	1,94	5,11	7,61	11,00
Πελοπόννησος	0,85	1,96	4,20	6,64
Βόρειο Αιγαίο	0,31	0,28	2,73	4,00
Νότιο Αιγαίο	1,13	1,62	3,86	10,79
Κρήτη	0,46	2,43	5,47	9,08
Σύνολο Χώρας	1,14	2,85	5,05	7,50

Πηγή: Επεξεργασία β' τριμήνων ΕΕΔ, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.8 Εκατοστιαία συμμετοχή απασχόλησης πρωτογενή τομέα στο σύνολο της απασχόλησης

	1993	2000	2006	2010
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	46,94	34,75	26,67	25,80
Κεντρική Μακεδονία	21,96	18,41	11,80	13,21
Δυτική Μακεδονία	26,50	21,68	15,79	18,25
Ήπειρος	32,46	24,20	19,17	19,80
Θεσσαλία	38,54	32,15	22,24	24,81
Ιόνια Νησιά	27,91	24,27	19,33	15,55
Δυτική Ελλάδα	43,89	33,30	22,24	21,93
Στερεά Ελλάδα	30,40	23,78	16,48	20,95
Αττική	1,13	1,27	0,66	1,01
Πελοπόννησος	45,87	37,68	33,17	28,61
Βόρειο Αιγαίο	27,48	19,92	18,16	13,30
Νότιο Αιγαίο	10,71	8,56	4,75	8,16
Κρήτη	36,67	28,69	20,29	20,07
Σύνολο Χώρας	21,34	17,42	12,04	12,46

Πηγή: Επεξεργασία β' τριμήνων ΕΕΔ, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.9 Εκατοστιαία συμμετοχή απασχόλησης δευτερογενή τομέα στο σύνολο της απασχόλησης

	1993	2000	2006	2010
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	18,34	21,26	20,07	17,91
Κεντρική Μακεδονία	27,64	25,58	23,79	20,48
Δυτική Μακεδονία	33,77	32,38	35,12	28,75
Ήπειρος	20,11	21,00	23,39	19,76
Θεσσαλία	19,52	19,02	21,06	17,55
Ιόνια Νησιά	19,06	13,75	17,11	15,76
Δυτική Ελλάδα	15,95	18,48	19,56	18,51
Στερεά Ελλάδα	30,67	29,14	27,62	29,75
Αττική	27,93	24,15	22,33	19,78
Πελοπόννησος	16,88	17,82	18,50	18,81
Βόρειο Αιγαίο	19,19	22,70	18,37	16,14
Νότιο Αιγαίο	21,38	22,45	19,29	22,44
Κρήτη	14,60	14,47	16,93	17,59
Σύνολο Χώρας	24,19	22,59	22,03	20,02

Πηγή: Επεξεργασία β' τριμήνων ΕΕΔ, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.4.10 Εκατοστιαία συμμετοχή απασχόλησης τριτογενή τομέα στο σύνολο της απασχόλησης

	1993	2000	2006	2010
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	34,72	43,99	53,26	56,29
Κεντρική Μακεδονία	50,40	56,01	64,42	66,32
Δυτική Μακεδονία	39,73	45,94	49,09	53,01
Ήπειρος	47,43	54,80	57,44	60,44
Θεσσαλία	41,94	48,82	56,71	57,64
Ιόνια Νησιά	53,03	61,98	63,56	68,69
Δυτική Ελλάδα	40,15	48,22	58,20	59,56
Στερεά Ελλάδα	38,93	47,08	55,90	49,30
Αττική	70,94	74,58	77,01	79,21
Πελοπόννησος	37,25	44,50	48,33	52,57
Βόρειο Αιγαίο	53,32	57,38	63,47	70,56
Νότιο Αιγαίο	67,91	68,99	75,96	69,40
Κρήτη	48,73	56,84	62,78	62,34
Σύνολο Χώρας	54,47	59,98	65,93	67,52

Πηγή: Επεξεργασία β' τριμήνων ΕΕΔ, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

2.3.5. Ο περιφερειακός κίνδυνος χαμηλού εισοδήματος στη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης

Η σύνδεση μεταξύ της αγοράς εργασίας και των κοινωνικών δεικτών της ανισότητας και της φτώχειας έχει πλέον τεκμηριωθεί, καθώς όπως προκύπτει από πολλές μελέτες η ένταξη στην αγορά εργασίας και σε ποιοτικές θέσεις εργασίας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα αποτροπής από καταστάσεις φτώχειας, ανέχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Στους μηχανισμούς σύνδεσης περιλαμβάνονται τόσο η κατάσταση απασχόλησης και η ανεργία όσο και το ίδιο το ύψος της αμοιβής της εργασίας δηλαδή ο μισθός. Από την πλευρά της ανεργίας, η συνεχιζόμενη σημαντική αύξηση του αριθμού των ανέργων στην Ελλάδα κατά την τελευταία διετία δεν αποτελεί απλώς μία αρνητική εξέλιξη του συγκεκριμένου μεγέθους, αλλά φαίνεται να συνδυάζεται και με άλλες ακόμα πιο ανησυχητικές παραμέτρους στη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης.

Οι παράγοντες που συμβάλλουν στην λεγόμενη «φτώχεια των εργαζομένων» διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των χωρών. Ωστόσο, καθοριστικοί παράγοντες φαίνεται να είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, η προσωρινή ή ευέλικτη μορφή εργασίας, αλλά και το ύψος των κοινωνικών δαπανών ως ποσοστό του ΑΕΠ σε συνδυασμό με τον τρόπο που δαπανούνται ή χρηματοδοτούνται οι δαπάνες αυτές. Επιπλέον, οι χαμηλές αποδοχές σε συνδυασμό με την υποαπασχόληση (ιδιαίτερα για ορισμένες μορφές οικογενειακής δομής όπως είναι οι μονογονεακές οικογένειες) είναι παράγοντες που μπορούν να εξηγήσουν τις διαστάσεις της φτώχειας ορισμένων ομάδων εργαζομένων. Δηλαδή, η απασχόληση γενικά αμβλύνει το επίπεδο της γενικής φτώχειας αλλά παράλληλα μπορεί να οδηγήσει και σε έναν αυξανόμενο αριθμό χαμηλόμισθων, οι οποίοι είναι ευάλωτοι στην εργασιακή φτώχεια (Guillaume Allègre, 2008). Το κεφάλαιο αυτό στηρίζεται στην εργασία των Ζωγραφάκη και Μητράκου, 2011 όπου οι συγγραφείς υπολογίζουν τον κίνδυνο χαμηλού εισοδήματος στα νοικοκυριά με ανέργους κατά τη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης. Η βασική ιδέα είναι ο συνδυασμός τόσο της κατάστασης απασχόλησης των μελών των νοικοκυριών (ανεργία) όσο και του ίδιου του

ύψους της αμοιβής της εργασίας τους (μισθός) με στόχο την εκτίμηση του κινδύνου που αυτά αντιμετωπίζουν στην περίοδο της τρέχουσας κρίσης να βρεθούν σε δυσμενείς καταστάσεις οικονομικής επισφάλειας, φτώχειας ή και κοινωνικού αποκλεισμού. Η εμπειρική ανάλυση της μελέτης βασίστηκε στην αξιοποίηση των πρωτογενών δεδομένων των τριμηνιαίων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ)).

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της ΕΕΔ για το α' τρίμηνο του 2011, ο αριθμός των απασχολούμενων ανήλθε σε 4.194 χιλιάδες άτομα και των ανέργων σε 792,6 χιλιάδες. Το ποσοστό ανεργίας ήταν 15,9% το α' τρίμηνο του 2011, έναντι 14,2% του προηγούμενου τριμήνου και 11,7%, 9,3% και 8,3% του α' τριμήνου του 2010, 2009 και 2008 αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αρχή της τρέχουσας κρίσης το ποσοστό ανεργίας έλαβε την χαμηλότερη τιμή της τελευταίας εικοσαετίας (7,2% το β' και γ' τρίμηνο του 2008), αφού προηγουμένως είχε αποκλιμακωθεί σταδιακά από τη μέγιστη τιμή του την οποία είχε λάβει το 1999 (μέσος έτους: 12,1%, δ' τρίμηνο 2009: 12,7%). Ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε το α' τρίμηνο του 2011 κατά 11,3% σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο και κατά 35,1% σε σχέση με το α' τρίμηνο του 2010. Οι αντίστοιχες αυξήσεις μεταξύ το α' τριμήνου 2010 και των α' τριμήνων των ετών 2009 και 2008 ήταν 26,9% και 13,7%. Αντίθετα, η απασχόληση μειώθηκε το α' τρίμηνο 2011 κατά 2,4% σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο και κατά 5,2% σε σχέση με το α' τρίμηνο του 2010. Κατά 1,3% και 0,6% μειώθηκε η απασχόληση σε ετήσια βάση το α' τρίμηνο του 2010 και 2009.

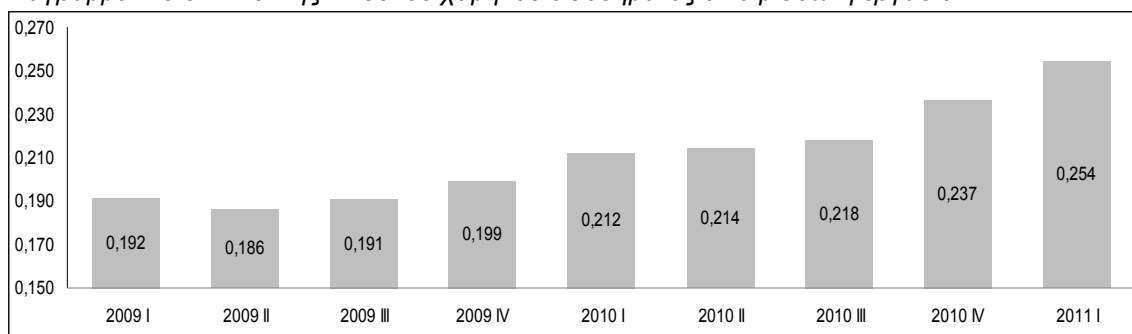
Το α' τρίμηνο του 2011, βρήκαν απασχόληση 84,2 χιλιάδες άτομα, τα οποία ήταν άνεργα πριν από ένα έτος, ενώ στο ίδιο χρονικό διάστημα 47,7 χιλιάδες άτομα μετακινήθηκαν από τον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό σε θέσεις απασχόλησης. Αντίθετα, 195,2 χιλιάδες άτομα, τα οποία ένα χρόνο πριν ήταν απασχολούμενα, ήταν άνεργα το α' τρίμηνο του 2011 και άλλα 101,6 άτομα που ήταν απασχολούμενα έγιναν πλέον οικονομικά μη ενεργά. Επιπλέον, 102,3 άτομα, που πριν ένα έτος ανήκαν στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό, εισήλθαν στην αγορά εργασίας αναζητώντας απασχόληση, αλλά είναι άνεργα. Εξετάζοντας την εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων, ανά τομέα της οικονομίας, σε όλους τους τομείς παρατηρείται μείωση στον αριθμό των απασχολούμενων σε σχέση με το αντίστοιχο περσινό τρίμηνο. Στον πρωτογενή τομέα η μείωση ανέρχεται σε 7,7%, στο δευτερογενή 13,8% και στο τριτογενή 2,2%, ενώ το αντίστοιχο μερίδιο των τομέων αυτών στη συνολική απασχόληση διαμορφώθηκε σε 12,4%, 18,4% και 69,2% το α' τρίμηνο του 2011.

Σε επίπεδο περιφέρειας διαμονής το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας παρατηρείται το α' τρίμηνο του 2011 στο Νότιο Αιγαίο (24,3%) και τη Δυτική Μακεδονία (22,3%), ενώ αντίθετα το μικρότερο ποσοστό ανεργίας παρατηρείται στην Πελοπόννησο (12,4%) και στο Βόρειο Αιγαίο (12,6%). Η περιγραφή της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας στη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης δημιουργεί έντονες ανησυχίες. Η ανεργία αυξάνεται δραματικά, τα ονομαστικά και κυρίως τα πραγματικά εισοδήματα συρρικνώνονται, το κοινωνικό κράτος πλήττεται εξαιτίας των δημοσιονομικών προσαρμογών, ενώ οι κοινωνικοί δείκτες της ανισότητας και της φτώχειας φαίνεται να επιδεινώνονται (Λεβέντη και Ματσαγγάνης, 2011).

Οι αρνητικές αυτές εξελίξεις ποσοτικοποιούνται με την εκτίμηση του δείκτη κινδύνου χαμηλού εισοδήματος για την ομάδα των νοικοκυριών με μέλη μισθωτούς ή άνεργα άτομα. Ο περιορισμός της ανάλυσης στην εν λόγω ομάδα νοικοκυριών επιβάλλεται κυρίως από τα δεδομένα της ΕΕΔ καθώς το ερώτημα σε σχέση με τις συνολικές μηνιαίες αποδοχές των μελών του νοικοκυριού υποβάλλεται μόνο στους μισθωτούς, ενώ επιπλέον για τους άνεργους γνωρίζουμε αν λαμβάνουν επίδομα ανεργίας ή όχι.

Με βάση τον ορισμό της τιμής του δείκτη για το νοικοκυριό, αυτός κυμαίνεται από το μηδέν, όταν όλα τα ενεργά μέλη του νοικοκυριού εργάζονται ως μισθωτοί και αμείβονται πάνω από 1,000€ μηνιαίως, έως και την μονάδα, όταν όλα τα μέλη του νοικοκυριού είναι άνεργα και δεν λαμβάνουν επίδομα ανεργίας. Στο Διάγραμμα 4.1 απεικονίζονται οι τιμές του δείκτη κινδύνου χαμηλού εισοδήματος στην περίοδο 2009 - 2011 Ι κατά την οποία η τρέχουσα κρίση βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη. Η τιμή του δείκτη από 0,192 στο α' τρίμηνο του 2009 αυξήθηκε σε 0,212 και 0,254 το α' τρίμηνο του 2010 και 2011 αντίστοιχα. Στην διάρκεια του τελευταίου έτους η αύξηση αυτή ήταν πιο σημαντική και έφτασε το 19,8% καθώς η κρίση «βάθυνε» ακόμα περισσότερο, έναντι 10,4% στο προηγούμενο έτος.

Διάγραμμα 2.3.5.1. Δείκτης κινδύνου χαμηλού εισοδήματος από μισθωτή εργασία

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία ΕΕΔ, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Από την απλή συσχέτιση του δείκτη κινδύνου χαμηλού εισοδήματος με τα περιφερειακά χαρακτηριστικά των μελών του νοικοκυριού προκύπτουν ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα με βάση τα αναλυτικά στοιχεία του Πίνακα 2.3.5.1

Πίνακας 2.3.5.1 Δείκτης κινδύνου χαμηλού εισοδήματος από μισθωτή εργασία

Χαρακτηριστικά	2009 I	2009 II	2009 III	2009 IV	2010 I	2010 II	2010 III	2010 IV	2011 I	Μεταβολή (%)
Περιφέρεια										
Αν. Μακεδ. & Θράκη	0,251	0,230	0,233	0,242	0,273	0,271	0,261	0,292	0,318	26,7%
Κεντ. Μακεδονία (εκτός Θεσ/νίκης)	0,228	0,218	0,217	0,220	0,248	0,235	0,237	0,253	0,268	17,3%
Δυτική Μακεδονία	0,245	0,213	0,195	0,208	0,260	0,240	0,244	0,266	0,318	29,8%
Ήπειρος	0,222	0,209	0,200	0,192	0,204	0,227	0,237	0,233	0,264	18,9%
Θεσσαλία	0,202	0,201	0,224	0,230	0,240	0,259	0,267	0,278	0,302	49,5%
Ιόνιοι Νήσοι	0,284	0,201	0,159	0,215	0,297	0,223	0,160	0,272	0,294	3,6%
Δυτική Ελλάδα	0,216	0,209	0,197	0,202	0,206	0,229	0,228	0,233	0,240	10,9%
Στερεά Ελλάδα	0,195	0,192	0,195	0,202	0,222	0,222	0,228	0,254	0,271	38,9%
Υπόλοιπο Αττικής	0,173	0,181	0,196	0,213	0,230	0,231	0,237	0,251	0,252	45,6%
Πελοπόννησος	0,211	0,198	0,186	0,200	0,199	0,203	0,208	0,213	0,248	17,1%
Βόρειο Αιγαίο	0,129	0,117	0,119	0,122	0,149	0,142	0,135	0,152	0,157	22,0%
Νότιο Αιγαίο	0,241	0,195	0,171	0,235	0,267	0,181	0,149	0,234	0,293	21,7%
Κρήτη	0,219	0,184	0,172	0,207	0,245	0,228	0,221	0,265	0,291	32,5%
Π.Σ. Πρωτευούσης	0,156	0,162	0,173	0,177	0,179	0,187	0,196	0,209	0,219	40,6%
Π.Σ. Θεσσαλονίκης	0,221	0,216	0,233	0,223	0,232	0,245	0,262	0,274	0,301	36,7%
Βαθμ. Αστικότητας										
Αστικές περιοχές	0,184	0,183	0,190	0,194	0,202	0,208	0,217	0,231	0,246	33,7%
Ημιαστικές περιοχές	0,212	0,194	0,193	0,216	0,240	0,230	0,219	0,260	0,287	35,4%
Αγροτικές περιοχές	0,245	0,205	0,198	0,224	0,267	0,241	0,230	0,257	0,293	19,6%
ΣΥΝΟΛΟ	0,192	0,186	0,191	0,199	0,212	0,214	0,218	0,237	0,254	32,5%

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία ΕΕΔ, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Ο δείκτης κινδύνου χαμηλού εισοδήματος κατά περιφέρεια διαμονής των νοικοκυριών για το α' τρίμηνο του 2009 και 2011, προκύπτει ότι σχετικά υψηλότερη τιμή λαμβάνει ο δείκτης το α' τρίμηνο του 2011 για την Δυτική και Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (0,318), για τη Θεσσαλία (0,302) και το πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης (0,301). Αντίθετα

μικρότερη τιμή λαμβάνει για τις περιφέρειες του Βορείου Αιγαίου (0,157), της Πρωτεύουσας (0,219) και της Δυτικής Ελλάδας (0,240). Από την διαχρονική ανάλυση των στοιχείων αυτών προκύπτει ότι τη μεγαλύτερη αύξηση έλαβε ο δείκτης του κινδύνου χαμηλού εισοδήματος στην εξεταζόμενη περίοδο στην περιφέρεια της Θεσσαλίας (49,5%), της Πρωτεύουσας (40,6%), το Υπόλοιπο Αττικής (45,6%) καθώς και της Στερεάς Ελλάδας (38,9%). Επιπλέον, σημαντικό είναι ότι η αύξηση του δείκτη ήταν σημαντικά μικρότερη στις αγροτικές περιοχές της χώρας σε σχέση με τις αστικές και ημιαστικές περιοχές, αν και σε απόλυτο μέγεθος ο δείκτης παραμένει μεγαλύτερος στις αγροτικές περιοχές καθ' όλη την διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης.

Πίνακας 2.3.5.2 Δείκτης κινδύνου χαμηλού εισοδήματος στα νοικοκυριά των μισθωτών και ανέργων

	2009 II	2011 II	Μεταβολή (%)
Αν. Μακεδονία Θράκη	2,30	3,38	47,0
Κεντρ. Μακεδονία (εκτός ΠΣ Θεσ/νίκης)	2,18	2,70	23,8
Δ. Μακεδονία	2,13	2,96	39,3
Ήπειρος	2,09	2,81	34,4
Θεσσαλία	2,01	3,01	50,0
Ιόνια Νησιά	2,01	2,48	23,5
Δ. Ελλάδα	2,09	2,39	14,7
Στερεά Ελλάδα	1,92	2,86	49,0
Υπόλοιπο Αττικής	1,81	2,54	40,3
Πελοπόννησος	1,98	2,48	25,3
Β. Αιγαίο	1,17	1,88	60,1
Ν. Αιγαίο	1,95	2,05	5,2
Κρήτη	1,84	2,59	40,5
Περ. Πρωτεύουσας	1,62	2,25	39,0
ΠΣ Θεσσαλονίκης	2,16	3,14	45,4
Σύνολο Χώρας	1,86	2,56	37,4

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΕΔ, διάφορα τρίμηνα, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

2.3.6. Αποτύπωση κοινωνικών δεικτών με βάση την ΕΟΠ 2008

2.3.6.1. Ομάδα Α. Ανέσεις κατοικίας

Πίνακας 2.3.6.1 Εκατοστιαία διάρθρωση παλαιότητας κατασκευής των κατοικιών των νοικοκυριών

	έτος κατασκευής μέχρι το 1960	έτος κατασκευής 1961-80	έτος κατασκευής 1981-00	έτος κατασκευής 2001-σήμερα
Αν. Μακεδονία	23,7	29,3	30,5	16,6
Κεντρ. Μακεδονία	13,1	44,7	35,3	6,8
Δ. Μακεδονία	14,5	47,6	30,6	7,3
Θεσσαλία	15,8	39,1	35,8	9,3
Ήπειρος	19,0	34,0	32,8	14,2
Ιόνια Νησιά	48,3	28,6	20,5	2,5
Δ. Ελλάδα	13,4	34,9	38,7	13,0
Στ. Ελλάδα	24,2	37,4	35,6	2,8
Πελοπόννησος	23,9	26,3	36,3	13,5
Αττική	9,0	48,8	33,5	8,8
Βόρειο Αιγαίο	33,9	31,5	26,0	8,6
Νότιο Αιγαίο	30,6	29,1	37,3	3,1
Κρήτη	20,2	32,8	34,6	12,4
Σύνολο Χώρας	15,5	41,3	34,0	9,2

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.2 Αριθμός δωματίων και εμβαδόν κατοικιών των νοικοκυριών

	Αριθμός δωματίων	Εμβαδόν κατοικιών
Αν. Μακεδονία	3,2	90,4
Κεντρ. Μακεδονία	3,3	90,3
Δ. Μακεδονία	3,4	89,2
Θεσσαλία	3,4	92,4
Ήπειρος	3,3	87,2
Ιόνια Νησιά	3,3	82,3
Δ. Ελλάδα	3,2	86,5
Στ. Ελλάδα	3,3	86,7
Πελοπόννησος	3,6	94,3
Αττική	3,1	89,5
Βόρειο Αιγαίο	3,6	96,9
Νότιο Αιγαίο	3,2	92,4
Κρήτη	3,2	91,1
Σύνολο Χώρας	3,2	89,9

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.3 Εκατοστιαία διάρθρωση κατοικιών με κουζίνα εντός ή εκτός της κύριας κατοικίας

	Κουζίνα μέσα στην κατοικία	Κουζίνα έξω από την κατοικία
Αν. Μακεδονία	97,0	3,0
Κεντρ. Μακεδονία	98,4	1,6
Δ. Μακεδονία	97,2	2,8
Θεσσαλία	98,2	1,8
Ήπειρος	95,3	4,7
Ιόνια Νησιά	98,9	1,1
Δ. Ελλάδα	98,3	1,7
Στ. Ελλάδα	98,0	2,0
Πελοπόννησος	99,7	0,3
Αττική	99,7	0,3
Βόρειο Αιγαίο	100,0	0,0
Νότιο Αιγαίο	96,6	3,4
Κρήτη	97,2	2,8
Σύνολο Χώρας	98,6	1,4

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.4 Εκατοστιαία διάρθρωση κατοικιών με τουαλέτα εντός ή εκτός της κύριας κατοικίας

	Τουαλέτα μέσα στην κατοικία	Τουαλέτα έξω από την κατοικία
Αν. Μακεδονία	88,7	11,3
Κεντρ. Μακεδονία	97,1	2,9
Δ. Μακεδονία	96,2	3,8
Θεσσαλία	96,2	3,8
Ήπειρος	92,8	7,2
Ιόνια Νησιά	100,0	0,0
Δ. Ελλάδα	94,4	5,6
Στ. Ελλάδα	94,3	5,7
Πελοπόννησος	95,8	4,2
Αττική	99,3	0,7
Βόρειο Αιγαίο	94,7	5,3
Νότιο Αιγαίο	93,8	6,2
Κρήτη	93,9	6,1
Σύνολο Χώρας	96,6	3,4

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.5 Εκατοστιαία διάρθρωση κατοικιών με αποχέτευση σε δίκτυο ή σε βόθρο

	Αποχέτευση σε δίκτυο	Αποχέτευση σε βόθρο
Αν. Μακεδονία	56,8	43,2
Κεντρ. Μακεδονία	77,5	22,5
Δ. Μακεδονία	80,4	19,6
Θεσσαλία	49,9	50,1
Ήπειρος	41,7	58,3
Ιόνια Νησιά	41,5	58,5
Δ. Ελλάδα	59,0	41,0
Στ. Ελλάδα	25,3	74,7
Πελοπόννησος	46,5	53,5
Αττική	90,2	9,8
Βόρειο Αιγαίο	95,3	4,7
Νότιο Αιγαίο	63,0	37,0
Κρήτη	77,4	22,6
Σύνολο Χώρας	72,4	27,6

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.6 Ποσοστό (%) κατοικιών που διαθέτουν: ζεστό νερό, λουτρό ή ντους, ηλεκτρικό ρεύμα και τηλέφωνο (σταθερό)

	Ζεστό νερό	Λουτρό ή ντους	Ηλεκτρικό	Τηλέφωνο σταθερό
Αν. Μακεδονία	54,6	98,5	100,0	82,8
Κεντρ. Μακεδονία	41,1	98,8	99,8	88,8
Δ. Μακεδονία	57,5	98,9	100,0	80,7
Θεσσαλία	47,1	98,4	100,0	90,4
Ήπειρος	50,1	97,7	100,0	87,9
Ιόνια Νησιά	27,4	99,4	100,0	83,4
Δ. Ελλάδα	45,1	97,8	100,0	90,3
Στ. Ελλάδα	40,3	98,9	99,6	92,2
Πελοπόννησος	51,4	98,6	100,0	91,3
Αττική	43,9	99,9	100,0	86,8
Βόρειο Αιγαίο	61,6	96,2	100,0	94,3
Νότιο Αιγαίο	41,6	97,8	100,0	90,3
Κρήτη	70,6	97,3	100,0	82,6
Σύνολο Χώρας	46,4	98,9	100,0	87,7

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.7 Τρόποι μαγειρέματος στις κατοικίες των νοικοκυριών (εκατοστιαία διάρθρωση)

	με ηλεκτρική κουζίνα	με συσκευή υγραερίου	με άλλο είδος
Αν. Μακεδονία	75,8	17,2	7,1
Κεντρ. Μακεδονία	92,3	6,0	1,8
Δ. Μακεδονία	83,8	11,0	5,2
Θεσσαλία	83,8	14,9	1,4
Ήπειρος	85,1	11,0	4,0
Ιόνια Νησιά	80,5	18,1	1,4
Δ. Ελλάδα	91,1	7,7	1,1
Στ. Ελλάδα	87,7	11,5	0,8
Πελοπόννησος	80,6	18,6	0,9
Αττική	96,6	2,5	0,9
Βόρειο Αιγαίο	82,9	14,4	2,8
Νότιο Αιγαίο	90,0	9,1	0,9
Κρήτη	87,8	12,2	0,0
Σύνολο Χώρας	90,4	7,9	1,6

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.8 Τρόποι θέρμανσης των κατοικιών των νοικοκυριών (εκατοστιαία διάρθρωση)

	με καλοριφέρ (πετρελαίου, φυσικού αερίου)	με σόμπα (πετρελαίου, υγραερίου, ηλεκτρική)	με σόμπα καυσο- ξύλων	με ηλεκτρικό ρεύμα (θερμο- συσσωρευτές, κλιματισμός)	Με άλλο είδος	Δεν θερμαίνεται
Αν. Μακεδονία	61,9	11,4	21,7	4,1	0,8	0,0
Κεντρ. Μακεδονία	70,4	12,1	5,7	9,2	2,1	0,5
Δ. Μακεδονία	50,8	5,8	15,9	0,9	26,5	0,0
Θεσσαλία	72,5	13,1	11,4	2,5	0,5	0,0
Ήπειρος	81,1	1,1	16,0	0,8	1,0	0,0
Ιόνια Νησιά	38,9	20,4	11,3	17,3	11,1	1,1
Δ. Ελλάδα	70,8	9,7	5,4	2,6	10,6	0,9
Στ. Ελλάδα	74,3	15,9	8,0	0,8	1,0	0,0
Πελοπόννησος	55,9	11,4	9,2	13,3	9,5	0,7
Αττική	86,0	5,8	0,7	6,6	0,6	0,3
Βόρειο Αιγαίο	62,4	16,4	6,0	9,9	4,6	0,6
Νότιο Αιγαίο	39,2	36,3	4,1	15,9	1,6	2,8
Κρήτη	63,1	15,6	8,1	8,5	4,2	0,6
Σύνολο Χώρας	73,2	10,3	6,1	6,8	3,2	0,4

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.9 Ποσοστό (%) νοικοκυριών που διαθέτουν ΙΧ, κλειστό γκαράζ και μοτοσυκλέτα ή μοτοποδήλατο

	επιβατικό ΙΧ	Κλειστό ιδιόκτητο γκαράζ	Μοτοσυκλέτα, μοτοποδήλατο
Αν. Μακεδονία	65,2	5,8	25,1
Κεντρ. Μακεδονία	66,8	7,9	16,1
Δ. Μακεδονία	57,6	16,9	9,1
Θεσσαλία	63,5	27,3	16,2
Ήπειρος	62,0	12,8	17,6
Ιόνια Νησιά	56,2	10,5	28,8
Δ. Ελλάδα	65,7	6,0	18,5
Στ. Ελλάδα	58,3	8,7	13,4
Πελοπόννησος	67,5	13,7	25,4
Αττική	70,8	14,9	14,9
Βόρειο Αιγαίο	72,4	23,0	47,8
Νότιο Αιγαίο	71,8	11,4	30,9
Κρήτη	61,8	6,9	25,7
Σύνολο Χώρας	66,9	12,6	18,3

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.10 Ποσοστό (%) νοικοκυριών που διαθέτουν ένα ή περισσότερα από ένα ΙΧ

	Κανένα ΙΧ	Ένα ΙΧ	Δύο ΙΧ	Τρία ή περισσότερα ΙΧ
Αν. Μακεδονία	34,8	45,6	16,6	3,0
Κεντρ. Μακεδονία	33,2	47,4	17,2	2,2
Δ. Μακεδονία	42,4	43,4	12,6	1,5
Θεσσαλία	36,5	44,6	15,0	4,0
Ήπειρος	38,0	41,3	20,6	0,0
Ιόνια Νησιά	43,8	39,0	13,8	3,5
Δ. Ελλάδα	34,3	51,4	13,4	0,9
Στ. Ελλάδα	41,7	43,0	13,0	2,3
Πελοπόννησος	32,5	43,1	20,6	3,8
Αττική	29,2	49,6	17,2	4,1
Βόρειο Αιγαίο	27,6	46,7	24,0	1,7
Νότιο Αιγαίο	28,2	51,9	18,1	1,7
Κρήτη	38,2	41,5	16,2	4,1
Σύνολο Χώρας	33,1	47,1	16,8	3,1

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.11 Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά αγαθών αναψυχής

	TV, έγχρωμη	Home Cinema	DVD	Βίντεο	Βιντεοκάμερα	Στερεοφωνικό
Αν. Μακεδονία	98,9	3,8	54,4	15,8	17,5	37,3
Κεντρ. Μακεδονία	99,0	7,1	65,4	38,2	26,8	51,0
Δ. Μακεδονία	99,4	6,9	46,4	24,3	11,9	30,0
Θεσσαλία	98,0	3,2	56,8	26,9	17,0	39,3
Ήπειρος	98,7	4,6	46,4	29,5	17,0	54,8
Ιόνια Νησιά	100,0	0,0	26,5	13,6	9,9	16,5
Δ. Ελλάδα	98,2	9,2	48,0	25,3	15,0	40,8
Στ. Ελλάδα	97,8	3,6	55,5	29,2	9,2	49,1
Πελοπόννησος	99,2	5,5	59,6	32,6	19,2	39,3
Αττική	99,2	12,0	65,0	31,2	29,5	62,5
Βόρειο Αιγαίο	95,3	4,0	71,6	39,0	26,7	53,3
Νότιο Αιγαίο	96,9	1,7	60,2	36,3	27,7	41,5
Κρήτη	96,6	7,0	54,6	27,5	19,8	51,1
Σύνολο Χώρας	98,7	8,0	59,8	30,4	23,4	51,2

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.12 Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά λευκών οικιακών συσκευών

	Ηλεκτρικό ψυγείο	Καταψύκτης	Πλυντήριο ρούχων	Πλυντήριο πίπτων
Αν. Μακεδονία	100,0	39,2	93,4	32,8
Κεντρ. Μακεδονία	99,2	33,6	94,2	38,8
Δ. Μακεδονία	100,0	40,7	94,3	26,6
Θεσσαλία	99,8	31,9	92,8	28,8
Ήπειρος	99,0	28,0	89,7	28,8
Ιόνια Νησιά	99,3	27,3	95,5	8,0
Δ. Ελλάδα	100,0	29,0	91,1	28,6
Στ. Ελλάδα	99,6	41,9	93,9	24,7
Πελοπόννησος	99,3	37,2	97,4	30,7
Αττική	98,6	14,8	97,5	46,7
Βόρειο Αιγαίο	99,1	37,2	96,0	35,6
Νότιο Αιγαίο	98,4	31,4	91,0	21,9
Κρήτη	99,5	41,4	89,3	31,8
Σύνολο Χώρας	99,1	27,4	94,8	37,0

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.13 Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά φούρνων μικροκυμάτων, ηλιακού θερμοσίφωνα, Η/Υ και ηλεκτρικής κονσόλας παιχνιδιών

	Φούρνος μικροκυμάτων	Ηλιακός θερμοσίφωνα	Η/Υ	Κονσόλα παιχνιδιών
Αν. Μακεδονία	41,9	37,9	32,0	14,3
Κεντρ. Μακεδονία	44,9	27,7	43,1	17,2
Δ. Μακεδονία	33,9	25,5	29,9	6,9
Θεσσαλία	36,2	32,4	29,2	8,0
Ήπειρος	31,2	36,3	27,0	8,8
Ιόνια Νησιά	28,3	6,5	18,5	1,5
Δ. Ελλάδα	29,5	38,0	36,9	12,4
Στ. Ελλάδα	29,7	33,3	23,7	9,7
Πελοπόννησος	37,2	50,2	31,0	12,0
Αττική	54,9	40,6	53,4	21,9
Βόρειο Αιγαίο	64,8	37,8	46,9	18,8
Νότιο Αιγαίο	54,0	53,3	43,2	14,8
Κρήτη	38,6	62,7	38,1	10,6
Σύνολο Χώρας	45,1	37,9	42,0	16,1

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.14 Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά αριθμού κινητών τηλεφώνων

	Κανένα κινητό τηλ.	Ένα	Δύο	Τρία	> Τρία Κινητά τηλ.
Αν. Μακεδονία	20,4	19,1	38,7	10,4	11,4
Κεντρ. Μακεδονία	13,7	18,8	35,6	18,4	13,4
Δ. Μακεδονία	16,9	23,7	30,7	19,3	9,3
Θεσσαλία	21,6	18,6	34,8	18,6	6,4
Ήπειρος	22,4	15,9	29,7	21,3	10,7
Ιόνια Νησιά	22,3	21,4	34,3	15,3	6,7
Δ. Ελλάδα	15,0	19,0	37,1	19,4	9,5
Στ. Ελλάδα	20,7	20,7	34,2	18,0	6,4
Πελοπόννησος	19,5	15,5	31,3	21,7	12,0
Αττική	10,9	17,7	36,7	22,4	12,4
Βόρειο Αιγαίο	19,2	16,6	39,7	14,8	9,6
Νότιο Αιγαίο	16,8	13,1	36,6	26,6	6,9
Κρήτη	16,0	22,8	36,0	12,6	12,6
Σύνολο Χώρας	15,0	18,4	35,7	19,6	11,2

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

2.3.6.2. Αποτελέσματα % φτώχειας

Πίνακας 2.3.6.2.1 Ποσοστό (%) φτώχειας με βάση την χρηματική δαπάνη (γραμμές φτώχειας στο 40%, 50%, 60% και 70% της διάμεσης χρηματικής δαπάνης)

	% φτώχειας με βάση την χρηματική δαπάνη (δεν περιλαμβάνει τις τεκμαρτές δαπάνες)			
	40%	50%	60%	70%
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	17,40	24,37	33,25	41,79
Κεντρική Μακεδονία	7,84	12,42	18,87	27,86
Δυτική Μακεδονία	14,09	20,10	32,67	44,92
Θεσσαλία	12,80	20,69	27,78	35,06
Ήπειρος	12,46	23,66	29,50	37,80
Ιόνια Νησιά	11,05	28,06	39,61	51,58
Δυτική Ελλάδα	9,07	18,14	27,91	34,00
Στερεά Ελλάδα	14,32	22,68	28,88	37,57
Πελοπόννησος	10,45	19,44	25,81	35,48
Αττική	4,30	9,17	14,92	22,25
Βόρειο Αιγαίο	6,28	15,32	22,53	32,54
Νότιο Αιγαίο	8,39	13,80	16,49	24,51
Κρήτη	10,78	16,93	20,52	31,51
Σύνολο Χώρας	8,37	14,76	21,32	29,62

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.2.2 Ποσοστό (%) φτώχειας με βάση το χρηματικό εισόδημα (γραμμές φτώχειας στο 40%, 50%, 60% και 70% του διάμεσου χρηματικού εισοδήματος)

	% φτώχειας με βάση το χρηματικό εισόδημα (δεν περιλαμβάνει το τεκμαρτό εισόδημα)			
	40%	50%	60%	70%
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	12,16	21,19	32,78	43,32
Κεντρική Μακεδονία	6,89	12,84	20,74	29,31
Δυτική Μακεδονία	11,30	23,93	32,07	37,21
Θεσσαλία	7,08	14,51	22,29	32,44
Ήπειρος	4,33	9,89	24,67	33,28
Ιόνια Νησιά	10,02	15,15	28,06	41,98
Δυτική Ελλάδα	12,44	18,67	28,19	38,28
Στερεά Ελλάδα	3,19	10,71	22,08	29,59
Πελοπόννησος	4,99	8,02	13,13	25,01
Αττική	3,84	7,69	12,44	18,51
Βόρειο Αιγαίο	4,26	7,57	12,16	25,03
Νότιο Αιγαίο	3,45	4,97	13,19	22,49
Κρήτη	5,08	10,60	20,20	26,35
Σύνολο Χώρας	6,00	11,32	18,72	26,78

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.2.3 Ποσοστό (%) φτώχειας με βάση την συνολική δαπάνη (γραμμές φτώχειας στο 40%, 50%, 60% και 70% της διάμεσης συνολικής δαπάνης)

	% φτώχειας με βάση την συνολική δαπάνη (περιλαμβάνει και τις τεκμαρτές δαπάνες)			
	40%	50%	60%	70%
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	14,03	21,20	29,17	42,41
Κεντρική Μακεδονία	4,56	9,95	15,26	24,43
Δυτική Μακεδονία	10,03	17,18	30,52	42,36
Θεσσαλία	9,01	15,21	23,73	31,06
Ήπειρος	2,51	16,10	24,79	32,68
Ιόνια Νησιά	2,87	9,72	33,85	45,30
Δυτική Ελλάδα	4,39	8,90	17,38	29,04
Στερεά Ελλάδα	8,60	18,78	27,11	33,04
Πελοπόννησος	5,04	13,54	20,50	32,90
Αττική	1,15	5,08	11,47	18,49
Βόρειο Αιγαίο	4,50	11,30	18,17	27,43
Νότιο Αιγαίο	5,36	10,39	15,61	21,66
Κρήτη	4,62	10,74	16,62	23,97
Σύνολο Χώρας	4,34	10,05	17,27	25,82

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.2.4 Ποσοστό (%) φτώχειας με βάση το συνολικό εισόδημα (γραμμές φτώχειας στο 40%, 50%, 60% και 70% του διάμεσου συνολικού εισοδήματος)

	% φτώχειας με βάση το συνολικό εισόδημα (περιλαμβάνει και το τεκμαρτό εισόδημα)			
	40%	50%	60%	70%
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	9,86	18,48	33,34	43,65
Κεντρική Μακεδονία	3,77	10,77	18,66	25,97
Δυτική Μακεδονία	7,48	18,84	27,20	35,87
Θεσσαλία	5,27	10,47	21,50	31,37
Ήπειρος	0,00	2,75	14,75	24,66
Ιόνια Νησιά	0,00	14,73	24,46	38,44
Δυτική Ελλάδα	2,10	10,31	21,83	35,79
Στερεά Ελλάδα	2,03	8,08	17,30	30,49
Πελοπόννησος	2,49	5,64	10,38	21,03
Αττική	2,81	6,04	10,56	16,75
Βόρειο Αιγαίο	4,26	5,94	10,19	22,35
Νότιο Αιγαίο	1,78	4,59	10,65	21,70
Κρήτη	3,31	8,54	16,62	25,77
Σύνολο Χώρας	3,42	8,66	16,07	24,68

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της ΕΟΠ2008, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Ο δείκτης Foster σύμφωνα με την βιβλιογραφία ορίζεται ως δείκτης φτώχειας που εντάσσεται στους αθροιστικούς, αποσυνθετικούς δείκτες ανισότητας διότι μπορεί να εκφράσει τη συνολική ανισότητα ως άθροισμα της ανισότητας μεταξύ πληθυσμιακών υποσυνόλων και των σταθμικών ανισοτήτων εντός των πληθυσμιακών υποσυνόλων. Για τιμές $\varepsilon=1$ η τιμή του δείκτη αντιπροσωπεύει το χάσμα φτώχειας. Ως χάσμα φτώχειας ορίζεται η μέση απόσταση όλων των φτωχών από τη γραμμή φτώχειας ως ποσοστό της γραμμής αυτής. Καθώς αυξάνεται η τιμή της παραμέτρου (π.χ. $\varepsilon=2$), ο δείκτης δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στις σχετικά μεγαλύτερες αποστάσεις φτωχών από τη γραμμή φτώχειας και με τον τρόπο αυτό ενσωματώνει σχετικά μεγαλύτερη κοινωνική αποστροφή προς τις ακραίες καταστάσεις ένδειας και φτώχειας.

Πίνακας 2.3.6.2.5 Δείκτης Foster $\varepsilon=1$ με βάση την δαπάνη και το εισόδημα (με τεκμαρτά και χωρίς τεκμαρτά)

	Δείκτης Foster ($\varepsilon=1$, Ισοδ. Δαπάνη, 60% της διαμέσου)	Δείκτης Foster ($\varepsilon=1$, Ισοδ. Εισόδημα, 60% της διαμέσου)	Δείκτης Foster ($\varepsilon=1$, Ισοδ. χρημ. Δαπάνη, 60% της διαμέσου)	Δείκτης Foster ($\varepsilon=1$, Ισοδ. χρημ. Εισόδημα, 60% της διαμέσου)
Αν. Μακεδονία & Θράκη	9,33	7,65	11,47	8,79
Κεντρική Μακεδονία	3,79	4,23	5,39	5,45
Δυτική Μακεδονία	6,84	6,88	8,72	8,32
Θεσσαλία	6,36	4,74	9,08	6,55
Ήπειρος	5,06	1,34	8,96	4,33
Ιόνια Νησιά	4,46	3,84	10,18	6,78
Δυτική Ελλάδα	3,70	4,06	7,52	8,26
Στερεά Ελλάδα	6,98	3,12	9,6	4,28
Πελοπόννησος	4,97	2,24	8,03	3,4
Αττική	1,96	2,44	3,59	3,3
Βόρειο Αιγαίο	3,99	2,59	5,56	3,29
Νότιο Αιγαίο	4,70	1,9	5,94	2,94
Κρήτη	4,24	3,36	7,33	4,67
Σύνολο Χώρας	3,95	3,45	6,16	4,84

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία ΕΟΠ 2008, ΕΛΣΤΑΤ.

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα το χάσμα φτώχειας για το σύνολο του πληθυσμού είναι 3,95% με βάση την συνολική δαπάνη, ενώ χωρίς τις τεκμαρτές δαπάνες το χάσμα φτώχειας είναι σημαντικά αυξημένο (6,16%). Με βάση το εισόδημα, τα παραπάνω μεγέθη είναι ελαφρώς μικρότερα. Σημαντικές διαφορές καταγράφονται στα νοικοκυριά ανάλογα με την διαμονή τους. Στα νοικοκυριά που διαμένουν π.χ. στη Θεσσαλία, ή στην Στ. Ελλάδα το χάσμα φτώχεια είναι σημαντικά μεγαλύτερο έναντι των νοικοκυριών που διαμένουν π.χ. στην Αττική. Με βάση τις ακραίες καταστάσεις φτώχειας (τιμή παραμέτρου του δείκτη $\varepsilon=2$, πίνακας 2.3.6.2.6) οι τιμές του δείκτη Foster που καταγράφονται στα νοικοκυριά που διαμένουν στις εξεταζόμενες περιοχές της συγκεκριμένης έρευνας είναι ιδιαίτερα υψηλές, έναντι των υπολοίπων νοικοκυριών της χώρας.

Πίνακας 2.3.6.2.6 Δείκτης Foster $\varepsilon=2$ με βάση την δαπάνη και το εισόδημα (με τεκμαρτά και χωρίς τεκμαρτά)

			Δείκτης Foster ($\varepsilon=2$, Ισοδ. Δαπάνη, 60% της διαμέσου, αρχικά στοιχεία)	Δείκτης Foster ($\varepsilon=2$, Ισοδ. Εισόδημα, 60% της διαμέσου, αρχικά στοιχεία)	Δείκτης Foster ($\varepsilon=2$, Ισοδ. χρημ. Δαπάνη, 60% της διαμέσου, αρχικά στοιχεία)	Δείκτης Foster ($\varepsilon=2$, Ισοδ. χρημ. Εισόδημα, 60% της διαμέσου, αρχικά στοιχεία)
Αν.	Μακεδονία	&				
	Θράκη		4,02	2,64	5,6	3,49
	Κεντρική Μακεδονία		1,34	1,44	2,31	2,14
	Δυτική Μακεδονία		2,31	2,17	3,51	2,8
	Θεσσαλία		2,49	1,71	4,2	3,22
	Ήπειρος		1,33	0,24	3,59	1,29
	Ιόνια Νησιά		1,18	0,79	3,66	2,54
	Δυτική Ελλάδα		1,22	1,19	2,89	3,48
	Στερεά Ελλάδα		2,55	0,9	4,12	1,25
	Πελοπόννησος		1,73	0,82	3,39	1,28
	Αττική		0,51	0,83	1,26	1,36
	Βόρειο Αιγαίο		1,19	1,03	1,98	1,44
	Νότιο Αιγαίο		1,98	0,49	2,92	1,08
	Κρήτη		1,43	1,25	3,44	1,58
	Σύνολο Χώρας		1,36	1,15	2,56	1,92

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία ΕΟΠ 2008, ΕΛΣΤΑΤ.

2.3.6.3. Περιφερειακά στοιχεία από Εθνικούς Λογαριασμούς

Πίνακας 2.3.6.3.1 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά τομέα παραγωγής, σε εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές

	Πρωτογενής Τομέας		Δευτερογενής Τομέας		Τριτογενής Τομέας		Σύνολο	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Αν. Μακεδονία, Θράκη	501	504	1,760	1,714	5,752	5,907	8,013	8,125
Κεντρ. Μακεδονία	1,365	1,377	6,232	6,136	23,782	24,151	31,379	31,664
Δ. Μακεδονία	254	256	1,625	1,558	3,045	3,085	4,924	4,899
Θεσσαλία	846	858	2,551	2,549	8,024	8,157	11,421	11,564
Ήπειρος	271	271	844	808	4,042	4,116	5,157	5,195
Ιόνια Νησιά	99	99	479	451	3,534	3,578	4,112	4,128
Δυτ. Ελλάδα	762	770	1,880	1,882	8,085	8,176	10,727	10,828
Στ. Ελλάδα	635	637	4,438	4,425	6,015	6,133	11,088	11,195
Πελοπόννησος	627	628	2,733	2,677	6,578	6,698	9,938	10,003
Αττική	301	300	12,568	12,502	78,578	78,604	91,447	91,406
Β. Αιγαίο	126	126	423	406	2,617	2,660	3,166	3,192
Ν. Αιγαίο	161	162	883	837	5,872	5,980	6,916	6,979
Κρήτη	626	632	1,574	1,512	9,175	9,284	11,375	11,428
Σύνολο Χώρας	6,574	6,620	37,990	37,457	165,099	166,529	209,662	210,605

Πηγή: Περιφερειακοί Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.3.2 Εκατοστιαία διάρθρωση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά τομέα παραγωγής

	Πρωτογενής Τομέας		Δευτερογενής Τομέας		Τριτογενής Τομέας		Σύνολο	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Αν. Μακεδονία, Θράκη	6.3	6.2	22.0	21.1	71.8	72.7	100.0	100.0
Κεντρ. Μακεδονία	4.4	4.3	19.9	19.4	75.8	76.3	100.0	100.0
Δ. Μακεδονία	5.2	5.2	33.0	31.8	61.8	63.0	100.0	100.0
Θεσσαλία	7.4	7.4	22.3	22.0	70.3	70.5	100.0	100.0
Ήπειρος	5.3	5.2	16.4	15.6	78.4	79.2	100.0	100.0
Ιόνια Νησιά	2.4	2.4	11.6	10.9	85.9	86.7	100.0	100.0
Δυτ. Ελλάδα	7.1	7.1	17.5	17.4	75.4	75.5	100.0	100.0
Στ. Ελλάδα	5.7	5.7	40.0	39.5	54.2	54.8	100.0	100.0
Πελοπόννησος	6.3	6.3	27.5	26.8	66.2	67.0	100.0	100.0
Αττική	0.3	0.3	13.7	13.7	85.9	86.0	100.0	100.0
Β. Αιγαίο	4.0	3.9	13.4	12.7	82.7	83.3	100.0	100.0
Ν. Αιγαίο	2.3	2.3	12.8	12.0	84.9	85.7	100.0	100.0
Κρήτη	5.5	5.5	13.8	13.2	80.7	81.2	100.0	100.0
Σύνολο Χώρας	3.1	3.1	18.1	17.8	78.7	79.1	100.0	100.0

Πηγή: Περιφερειακοί Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.3.3 Δείκτης κατά κεφαλή ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (Σύνολο Χώρας=100).

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Σύνολο Ελλάδος	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Καρδίτσα	64.1	64.8	68.9	67.5	68.2	69.3	67.7	63.5	65.1
Τρίκαλα	68.2	67.1	72.1	71.0	78.6	76.2	74.0	73.3	74.6
Άρτα	65.7	67.7	65.9	68.5	62.6	66.2	62.1	62.7	60.5
Πρέβεζα	93.2	89.5	87.8	84.9	85.2	79.2	79.9	77.9	77.9
Ζάκυνθος	113.8	117.1	116.5	112.1	119.9	122.3	117.8	125.9	121.1
Κέρκυρα	96.2	94.2	96.9	98.9	95.0	97.4	95.3	90.0	90.0
Κεφαλληνία	91.1	98.3	94.6	95.8	88.5	88.2	90.2	93.5	92.8
Λευκάδα	81.5	85.4	81.6	83.5	87.8	89.1	85.4	88.1	88.4
Αιτωλοακαρνανία	73.3	73.1	68.7	66.6	71.0	70.6	73.2	73.5	70.1
Αχαΐα	91.4	93.2	94.6	95.3	91.8	91.2	90.3	91.7	92.1
Ηλεία	61.8	60.1	60.2	64.9	63.2	58.6	58.3	58.3	59.2
Ευρυτανία	79.5	77.3	73.9	68.2	69.5	67.7	67.8	70.4	64.9
Φθιώτιδα	100.5	95.2	88.9	86.2	88.2	95.6	90.8	102.6	99.2
Φωκίδα	90.0	81.5	80.7	80.5	83.6	86.5	87.3	83.4	85.3
Αργολίδα	90.3	85.7	89.6	87.7	87.3	91.0	89.3	92.5	90.1
Αρκαδία	108.9	106.1	104.3	100.5	100.9	104.8	107.0	108.0	106.9
Κορινθία	146.3	130.7	115.6	108.8	106.1	113.1	112.8	107.2	106.5
Λακωνία	70.3	75.9	74.7	70.9	74.7	70.3	71.3	68.7	68.7
Μεσσηνία	72.3	67.6	69.6	75.9	76.8	74.6	78.7	78.8	77.7

Πηγή: Περιφερειακοί Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Πίνακας 2.3.6.3.4 Κατά κεφαλή ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (Σύνολο Χώρας=100).

	2008	2009	Μεταβολή
Αν. Μακεδονία, Θράκη	14,925	14,945	0.13
Κεντρ. Μακεδονία	18,275	18,123	-0.83
Δ. Μακεδονία	18,967	18,651	-1.67
Θεσσαλία	17,535	17,534	-0.01
Ήπειρος	16,484	16,232	-1.53
Ιόνια Νησιά	20,196	19,773	-2.09
Δυτ. Ελλάδα	16,370	16,247	-0.75
Στ. Ελλάδα	22,587	22,534	-0.23
Πελοπόννησος	18,948	18,867	-0.43
Αττική	25,359	24,884	-1.87
Β. Αιγαίο	17,859	17,799	-0.34
Ν. Αιγαίο	25,491	25,290	-0.79
Κρήτη	21,157	20,896	-1.23
Σύνολο Χώρας	21,084	20,830	-1.20

Πηγή: Περιφερειακοί Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Βιβλιογραφία Κεφαλαίου

- Anand S. (1983) *Inequality and poverty in Malaysia: Measurement and decomposition*, Oxford University Press, New York.
- Atkinson A. (1970) "On the measurement of inequality", *Journal of Economic Theory* 2, σελ. 244-263.
- Atkinson A. (1993) "What is happening to the distribution of income in the UK?", Suntory-Toyota International Centre for Economics and Related Disciplines, Welfare State Programme 87, London School of Economics, London.
- Atkinson A., Rainwater L. και Smeeding T. (1995) *Income distribution in OECD countries: The evidence from the Luxembourg income study (LIS)*, OECD, Paris.
- Beach C. και Davidson R. (1983) "Distribution-free statistical inference with Lorenz curves and income shares", *Review of Economic Studies* L, σελ. 723-735.
- Bentzel R. (1970) "The Social Significance of Income Distribution Statistics" *Review of Income and Wealth* 16, σελ. 253-264.
- Bishop J., Chakraborti S. και Thistle P. (1989) "Asymptotically distribution-free statistical inference for generalised Lorenz curves", *The Review of Economics and Statistics* 71, σελ. 725-727.
- Bishop J., Formby J. και Smith J. (1991α) "International comparisons of income inequality: Tests for Lorenz dominance across nine countries", *Economica* 58, σελ. 461-477.
- Bishop J., Formby J. και Smith J. (1991β) "Lorenz dominance and welfare: Changes in the U.S. distribution of income, 1967-1986", *The Review of Economics and Statistics* 82, σελ. 134-139.
- Bishop J., Formby J. και Thistle P. (1992) "Convergence of the South and non-South income distributions, 1969-1979", *American Economy Review* 82, σελ. 262-272.
- Blackburn M. και Bloom D. (1991) "The distribution of family income: Measuring and explaining changes in the 1980s for Canada and United States", Working Paper 3659, National Bureau of Economics Research.
- Blackburn M. και Bloom D. (1994) "Changes in the structure of family income inequality in the US and other industrialized nations during the 1980s", Working Paper 4754, National Bureau of Economics Research.
- Chanmpernowne D. (1974) "A comparison of Measures of Inequality of Income Distribution" *The Economic Journal* 84 787-816.
- Cowell F. (1980) "On the structure of additive inequality measures", *Review of Economic Studies* 47, σελ. 521-531.
- Cowell F. (1995), *Measuring inequality*, (2nd ed.), Prentice Hall / Harvester Wheatsheaf.
- Creedy J. (1977) "The principle of transfers and the variance of the logarithms", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 39, σελ. 152-158.
- Dalton H. (1920) "The measurement of inequality of incomes", *Economic Journal* 30, σελ. 348-361.
- Dasgupta P., Sen A. και Starrett D. (1973) "Notes on the measurement of inequality", *Journal of Economic Theory* 6, σελ. 180-187.
- Davies J. και Hoy M. (1991) "Making inequality comparisons when Lorenz curves intersect", *Economics Discussion Paper No. 1991/12*, University of Guelph, Canada.
- Davies J. και Hoy M. (1995) "Making inequality comparisons when Lorenz curves intersect", *American Economic Review* 85, σελ. 980-986.

- Donaldson D. και Weymark J. (1983), "Ethically flexible Gini indices for income distributions in the continuum", *Journal of Economic Theory* 29, σελ. 353-358.
- Efron B. (1979) "Bootstrap methods: another look at the jackknife", *Annals of Statistics* 7, σελ. 1-26.
- Efron B. και Tibshirani R. (1986) "Bootstrap methods for standard errors, confidence intervals, and other measures of statistical accuracy", *Statistical Science* 1, σελ. 54-77.
- Elteto O. και Frigyes E. (1968) "New income inequality measures as efficient tools for causal analysis", *Econometrica* 36, σελ. 383-396.
- Ferreira F. και Litchfield J. (1996) "Growing apart: Inequality and poverty trends in Brazil in the 1980s", *Economic & Social Research Council, Working Paper No 23, LSE, London.*
- Florence P. (1953), *The Logic of British and American Industry*, Routledge and Kegan.
- Florence P., Fritz W., Gilles R. (1943), *Measures of Industrial Distribution, Industrial location and National Resources*, U.S. Natural Resources Planning Board, Washington D.C.
- Förster M., Jesuit D., Smeeding T., 2003, «Regional Poverty and Income Inequality in Central and Eastern Europe: Evidence from the Luxembourg Income Study». <http://www.lisproject.org/publications/LISwps/324.pdf>
- Foster J. (1985) "Inequality measurement", στο H. P. Young (επιμ.) *Fair allocation, American Mathematical Society, Proceedings of Symposia in Applied Mathematics* 33.
- Gottschalk P. και Smeeding T. (1997) "Cross-National comparisons of earnings and income inequality", *Journal of Economic Literature* XXXV, σελ. 633-687.
- Hagenaars A., de Vos K. και Zaidi M. (1994) *Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro-data, Theme 3, Series C, Eurostat, Luxembourg.*
- Isard W. (1960), *Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science*, MIT Press.
- Jantti M. (1997) "Inequality in five countries in the 1980s: The role of demographic shifts, markets and government policies", *Economica* 64, σελ. 415-440.
- Jenkins S. (1991) "Income inequality and living standards: Changes in the 1970s and 1980s", *Fiscal Studies* 5, σελ. 1-28.
- Jenkins S. (1995) "Accounting for inequality trends: Decomposition analyses for the UK, 1971-86", *Economica* 62, σελ. 29-63.
- Jesuit D., L. Rainwater T. Smeeding, 2002, «Regional poverty within the rich countries», στο J.A Bishop, Y. Amiel (eds), *Inequality, poverty and the redistribution of income (Research on Economic Inequality Vol. 9)*, Elsevier Science, New York.
- Kakwani N. (1980) *Income inequality and poverty*, Oxford University Press, New York etc.
- Kakwani N. (1989) "Large sample distribution of several inequality measures: With application to Cote d'Ivoire", *LSMS Working paper Number 61, The World Bank, Washington, USA.*
- Kanbur S. (1984) "The measurement and decomposition of inequality and poverty", στο F. van der Ploeg (ed) *Mathematical methods in Economics*, Wiley, New York.
- Karoly L. (1992) "Changes in the distribution of individual earnings in the United States: 1967-1986", *The Review of Economics and Statistics* 74, σελ. 107-115.
- Kolm S. (1976) "Unequal inequalities I", *Journal of Economic Theory* 12, σελ. 416-442.
- Kondor Y. (1971) "An old-new measure of inequality" *Econometrica* 39, σελ. 1041-42.

- Kuznets S. (1957) "Quantitative aspects of the economic growth of nations II: Industrial distribution of national product and labour force", *Economic Development and Cultural Change* 5 (Supplement), σελ. 1-80.
- Lambert P. (1993) *The distribution and redistribution of income: A mathematical analysis*, 2nd edition, Manchester University Press, Manchester.
- Mitrakos T. και Tsakloglou P. (1997) "An anatomy of inequality: Greece 1988", *Bulletin of the International Statistical Institute*, Tome LVII, Book 3, pp. 595-599
- Mitrakos T. και Tsakloglou P. (1998) "Decomposing inequality under alternative concepts of resources: Greece 1988", *Journal of Income Distribution* 8 σελ. 241-253.
- Muellbauer, J. (1975) "Inequality measures, prices and household composition", *Review of Economic Studies* 41, σελ. 493-504.
- Nicol C. (1997) "Estimating inequality in the distribution of welfare using demand models", *Empirical Economics* 22, σελ. 365-392.
- Parker S. (1999) "The inequality of employment and self-employment incomes: A decomposition analysis for the U.K.", *The Review of Income and Wealth* 45, σελ. 263-274.
- Pendakur (1998) "Changes in Canadian family income and family consumption inequality between 1978 and 1992", *Review of Income and Wealth* 44, σελ. 259-283.
- Petrakos G., Psycharis Y. και Kallioras D. (2005) "Regional inequality in the EU Enlargement countries: Evolution and challenges" στο J. Bradley, G. Petrakos και J. Traistaru (επ.) *Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union*, Kluwer, 45-64.
- Richardson D. (1997) "Changes in the distribution of wages in Canada, 1981-1992", *Canadian Journal of Economics* XXX, σελ. 622-643.
- Sen A. (1973) *On economic inequality*, Clarendon Press, Oxford.
- Sen A. (1979) "Personal utilities and public judgments: or what's wrong with welfare economics", *Economic Journal* 89, σελ. 537-558.
- Sen A. (1992) *Inequality reexamined*, Clarendon Press, Oxford.
- Sheshinski E. (1972) "Relation between a social welfare function and the Gini index of income inequality", *Journal of Economic Theory* 4, σελ. 98-100.
- Shorrocks A. και Foster J. (1987) "Transfer sensitive inequality measures", *Review of Economic Studies* 54, σελ. 485-497.
- Shutz R. (1951) "On the Measurement of Income Inequality", *American Economic Review* 41: 107-122.
- Smeeding T. M., Rainwater L. Burtless G., 2002, «United States Poverty in a Cross-National Context», στο Sheldon H. Danziger and Robert H. Haveman, *Understanding Poverty*. New York and Cambridge, MA, Russell Sage Foundation and Harvard University Press, σ. 162-189.
- Stewart K., 2002, *Measuring Well-Being and Exclusion in Europe's Regions*, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, CASEpaper 53.
- Theil H. (1967) *Economics and information theory*, North Holland Publishing Company, Amsterdam.
- Tiebout C. (1962), *The Community Economic Base Study*, New York, Committee for Economic Development, Supplementary Paper, No. 16.
- Tsakloglou P. (1993) "Aspects of inequality in Greece: Measurement, decomposition and inter-temporal change: 1974, 1982", *Journal of Development Economics* 40, σελ. 53-74.
- Tsakloglou P. (1997) "Changes in inequality in Greece in the 1970s and the 1980s", στο Gottschalk P., Gustafsson B. και Palmer E. (επιμ.) *Changing patterns in the distribution of*

economic welfare: An international perspective, σελ. 154-183, Cambridge University Press, Cambridge.

- Yitzhaki S. (1983) "On an extension of the Gini inequality index", *International Economic Review* 24, σελ. 617-628.
- Ζωγραφάκης (1996) Οικονομική πολιτική και επιπτώσεις στην εξέλιξη διανομής εισοδήματος στην Ελλάδα: Αναλυτική προσέγγιση με χρήση υπολογιστικού υποδείγματος γενικής ισορροπίας, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Αθήνα.
- Θάνος Γ. (2003), "Τάσεις ανισοκατανομής πλούτου στην Ελλάδα: Οι κατά κεφαλήν τραπεζικές καταθέσεις", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 111-112, 359-379.
- Κανελλόπουλος Κ. (1986) Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες, *Επιστημονικές Μελέτες* 22, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.
- Μητράκος Θ. (1992) , "Η Φτώχεια στην Ελλάδα", *Στατιστικός*, Τεύχος 1-4, Φεβρουάριος 1992, Αθήνα.
- Μητράκος Θ. (2006), "Αποτύπωση και καταγραφή των οικονομικών , δημογραφικών και κοινωνικών δεικτών στις αγροτικές περιοχές της χώρας ", *ΙΣΤΑΜΕ: Ομάδα εργασίας για την ανάπτυξη της υπαίθρου*, Κείμενο εργασίας, Αθήνα.
- Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (1997) "Η δομή της ανισότητας στην Ελλάδα: Ανάλυση και συμπεράσματα πολιτικής", στον τόμο *ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ*, Τόμος Β', σελ. 421-448, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, επιμέλεια Α. Κιντής, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Μπαλούρδος Δ., 1997, *Δημογραφικές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (2000) "Μεταβολές στη συνολική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα μετά την μεταπολίτευση", *Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής*, Τεύχος 5ο με θέμα *Ο Αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους στην Ελλάδα*, σελ. 1-52, Εργαστήριο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής (ΕΜΟΠ), Αθήνα, Νοέμβριος 2000.
- Μπαλούρδος Δ., και Γιάννης Υφαντόπουλος (2001), "Περιφερειακές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας στην Ελλάδα", *Επιθ. Κοιν. Ερευνών*, 104 - 105, 155-195.
- Μπαλούρδος Δ., Υφαντόπουλος Γ., 2001α, «Περιφερειακές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας στην Ελλάδα: Α' ενότητα: Διανομή του εισοδήματος», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 104-105.
- Μπαλούρδος Δ., Υφαντόπουλος Γ., 2001β, «Περιφερειακές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας στην Ελλάδα: Β' ενότητα: Διαστάσεις φτώχειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 106.
- Μπαλούρδος Δ., Υφαντόπουλος Γ., 2007, «Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: Ορισμένα αποτελέσματα από την έρευνα SILC», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 122, σελ. 53-92.
- Παπαδασκαλόπουλος Δ. Αθανάσιος, Χριστοφάκης Σ. Μανώλης (2002), *Περιφερειακός Προγραμματισμός*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Παπαδασκαλόπουλος Δ. Αθανάσιος, Χριστοφάκης Σ. Μανώλης (2004), *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 6, σελ. 65-88.
- Πετράκος Γ. και Rondriguez-Pose A. (2003) "Οι Περιφερειακές Ανισότητες στην Ευρώπη", *Τόπος*, 20/21: 51-76.

- Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ. (1993) “Αλλαγές στη δομή και κατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα σε περίοδο διαρθρωτικών μεταβολών”, στο Τ. Γιαννίτσης (επιμ) *Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή*, Gutenberg, Αθήνα.
- Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ. (1999) “Φτώχεια και ανισοκατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα μετά τη μεταπολίτευση”, *Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Discussion Paper No 1999/8*.
- Τσακλόγλου Π., Πανοπούλου Γ. και Μητράκος Θ. (2001) “Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος”, στον τόμο *ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ 2/3*, σελ. 255-278, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, επιμέλεια Θ. Πάκος, Αθήνα 2001.

3. Πλαίσιο πολιτικής για τον κοινωνικό αποκλεισμό στην Ευρώπη

(την ευθύνη συγγραφής του κεφαλαίου αυτού έχει η Κυβέλου Στέλλα)

Η καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού συγκαταλέγεται μεταξύ των κύριων στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας (Μάρτιος 2000) οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων ανέλαβαν την υποχρέωση να κάνουν ένα αποφασιστικό βήμα προς την εξάλειψη της φτώχειας μέχρι το έτος 2010: *“Παρά τις προσπάθειες που έχουν αναπτυχθεί, ένα σημαντικό ποσοστό του ευρωπαϊκού πληθυσμού εξακολουθεί να ζει σε συνθήκες στέρησης και δεν έχει πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες όπως η υγειονομική περίθαλψη”* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010, σ. 1).

Προκειμένου να αυξηθεί η ευαισθητοποίηση για τα προβλήματα που σχετίζονται με τη φτώχεια και τις πολλαπλές κοινωνικές αλλά και οικονομικές συνέπειες που αυτή συνεπάγεται, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κήρυξε το 2010 Ευρωπαϊκό Έτος για την Καταπολέμηση της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού. Σύμφωνα με το καταστατικό που συμφωνήθηκε από την ΕΕ και τα κράτη μέλη της, οι άνθρωποι που πλήττονται από τη φτώχεια αντεπεξέρχονται με λιγότερο από το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος των νοικοκυριών (<http://www.2010againstopoverty.eu/news/news/news8.html?langid=en>).

Όσον αφορά τον κοινωνικό αποκλεισμό, όμως, δεν φαίνεται μόνο να λείπει ένας σαφής ορισμός αλλά επίσης μια συστηματική εφαρμογή της έννοιας στον τομέα της έρευνας. *«Ως αποτέλεσμα υπάρχει μια τάση να χρησιμοποιείται η φτώχεια ως υποκατάστατο για τον κοινωνικό αποκλεισμό, υπονομεύοντας έτσι την πολυδιάστατη φύση του αποκλεισμού, και ιδίως την έμφαση που δίνει στις κοινωνικές και πολιτιστικές σχέσεις»* (Atkinson, R. and Davoudi, S., 2000, p. 428).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνωρίζει ότι η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού *«... Είναι μια δυναμική έννοια η οποία αναφέρεται τόσο στις διαδικασίες όσο και στις επακόλουθες καταστάσεις.... Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν σημαίνει μόνο ανεπαρκές εισόδημα. Πηγαίνει ακόμα παραπέρα από τη συμμετοχή στην επαγγελματική ζωή : είναι προφανής σε τομείς όπως η στέγαση, η εκπαίδευση, η υγεία και η πρόσβαση στις υπηρεσίες. Επηρεάζει όχι μόνο τα άτομα που έχουν υποστεί σοβαρά εμπόδια στη ζωή τους αλλά και τις κοινωνικές ομάδες, ιδίως στις αστικές και αγροτικές περιοχές, οι οποίοι υπόκεινται σε διακρίσεις, διαχωρισμό ή αποδυνάμωση των παραδοσιακών μορφών των κοινωνικών σχέσεων ... »* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1992, σ. 8, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1993, σ. 20).

Η πρόσφατη οικονομική κρίση είχε μια τεράστια επίδραση σε εκατομμύρια ευρωπαίους πολίτες με πολλούς ανθρώπους να χάνουν τις δουλειές τους, τα εισοδήματα των νοικοκυριών να μειώνονται και κατά συνέπεια ο κίνδυνος να πλήττονται από τη φτώχεια να αυξάνεται. Όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνωρίζει στην Στρατηγική Ευρώπη 2020 *«... η κρίση εξουδετέρωσε πολλά χρόνια οικονομικής και κοινωνικής προόδου και εξέθεσε διαρθρωτικές αδυναμίες στην οικονομία της Ευρώπης ...»* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010, σ. 3).

Προκειμένου να αποφευχθεί η περαιτέρω οικονομική και κοινωνική παρακμή της Ευρώπης, έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στον κοινωνικό αποκλεισμό και τη φτώχεια στο πλαίσιο της προαναφερόμενης στρατηγικής ανάκαμψης που περιγράφει την πορεία προς την έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη. Ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς, σύμφωνα με την Στρατηγική Ευρώπη 2020 είναι *«... Προώθηση μιας οικονομίας με υψηλή απασχόληση που θα επιτυγχάνει κοινωνική και εδαφική συνοχή»* (idem). Η προτεραιότητα αυτή οφείλει να μεταφραστεί σε μια πληθώρα ενεργειών σε διαφορετικές κλίμακες που μπορούν να συμβάλουν στη μείωση του ποσοστού των ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο, να βελτιώσει τα επίπεδα εκπαίδευσης και της απασχολησιμότητας, να ενσωματώσει τις γυναίκες γυναικών, τους ηλικιωμένους εργαζόμενους και τους μετανάστες καλύτερα στην αγορά εργασίας και τελικά, να δημιουργήσει ανάπτυξη και να μειώσει τη φτώχεια.

Δύο εμβληματικές πρωτοβουλίες τέθηκαν από την Επιτροπή στην Στρατηγική Ευρώπη 2020 που προωθεί την επίτευξη ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς, «Μια ατζέντα για νέες δεξιότητες και θέσεις εργασίας» και η «Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για τη καταπολέμηση της φτώχειας».

Η πρώτη απευθύνεται στον εκσυγχρονισμό των αγορών εργασίας και στην ενδυνάμωση των ανθρώπων με τη δια βίου ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους για την αύξηση της συμμετοχής και τη καλύτερη αντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης εργασίας.

Η δεύτερη πρωτοβουλία, που συσχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την πρώτη, πρέπει να χρησιμεύσει για να εξασφαλισθεί η κοινωνική και εδαφική συνοχή *"... έτσι ώστε τα οφέλη της ανάπτυξης και της απασχόλησης να κατανέμονται ευρέως και οι άνθρωποι που βιώνουν τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό να έχουν τη δυνατότητα να ζουν με αξιοπρέπεια και να έχουν ενεργή συμμετοχή στην κοινωνία"*.

Ένας νέος δείκτης Ευρώπη 2020 προτείνεται να χρησιμεύσει για την παρακολούθηση της προόδου στην προσπάθεια για την έξοδο τουλάχιστον 20 εκατομμυρίων ανθρώπων από τον κίνδυνο της φτώχειας και του αποκλεισμού. Ο δείκτης αυτός είναι ένας συνδυασμός του αριθμού των ατόμων που διατρέχουν τον κίνδυνο της φτώχειας και / ή πάσχουν από σοβαρές υλικές στερήσεις και / ή ζουν σε ένα νοικοκυριό με χαμηλή ένταση εργασίας.

Στην πρώτη Συνθετική έκθεση ESPON 2013 εντοπίζονται εδαφικές διαφορές στον πλούτο, όχι μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο και στις χώρες γειτνίασης με την Ευρώπη, όπου είναι περισσότερο διακριτές, αλλά και εντός του χώρου του ESPON (31 χώρες). Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία σε εθνικό επίπεδο υπάρχουν σημαντικές ασυνέχειες μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ήτοι «... Εκείνες οι χώρες που προσχώρησαν στην ΕΕ κατά τη διάρκεια του τελευταίου γύρου ένταξης έχουν χαμηλότερα επίπεδα πλούτου από τα μεγαλύτερα κράτη μέλη της ΕΕ, αν και τείνουν επίσης να έχουν υψηλότερα επίπεδα πλούτου από τις γειτονικές χώρες που βρίσκονται εκτός της ΕΕ" (ESPON 2013, 2010, p 0,56).

Με βάση δεδομένα σε περιφερειακό επίπεδο, ωστόσο, σημαντικές διαφορές στον πλούτο παρατηρούνται και στο εσωτερικό των χωρών. Ενώ οι κοινωνικές ανισότητες φαίνεται να είναι λιγότερο έντονες για παράδειγμα στις σκανδιναβικές χώρες, υπάρχουν υψηλότερα επίπεδα ανισοτήτων στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιρλανδία, την Ισπανία, την Ιταλία, την Ελλάδα και την Πορτογαλία. Όσο για την ΕΕ των 10 και ορισμένες υποψήφιες χώρες, το επίπεδο του πλούτου είναι γενικά χαμηλότερο από εκείνο των χωρών της ΕΕ των 15. Ακόμα, μέσα σε αυτή την ομάδα, ορισμένες χώρες δείχνουν χαμηλότερα επίπεδα ανισοτήτων, ενώ άλλες επηρεάζονται περισσότερο από κοινωνικές ανισότητες.

Παρά το γεγονός ότι *«... ο αποκλεισμός από το κοινωνικο-οικονομικό κύκλο έχει ασφαλώς ισχυρό εδαφικό χαρακτήρα ...»*, η ύπαρξη αυτών των χωρικών ενοτήτων μπορεί να αποκρυφτεί μέσα στις επίσημες στατιστικές, εάν αυτές είναι μέρος μεγαλύτερων διοικητικών μονάδων (Εδαφική Ατζέντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2020, 2011). Πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη ότι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν περιορίζονται αποκλειστικά σε αστικές περιοχές, όπου οι ευάλωτες ομάδες και οι εθνικές μειονότητες συχνά επικεντρώνονται σε συγκεκριμένες γειτονίες. Σε υπανάπτυκτες απομακρυσμένες αγροτικές και αραιοκατοικημένες περιοχές μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες συχνά υποφέρουν από το διαχωρισμό. Για το λόγο αυτό είναι ζωτικής σημασίας η δίκαιη και οικονομικά προσιτή πρόσβαση σε υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος, στην γνώση και στην κινητικότητα στις περιοχές αυτές προκειμένου να επιτευχθεί κοινωνική και εδαφική συνοχή.

Μια άλλη πτυχή που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι η ενσωμάτωση μεταναστών από χώρες εκτός ΕΕ φαινόμενο που έχει γίνει πρόσφατα η κύρια πηγή αύξησης του πληθυσμού στις περιφέρειες της ΕΕ. Όπως αναφέρει η Επιτροπή στην πέμπτη έκθεσή της για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή, *«... η επιτυχής ένταξη των αφορώμενων ατόμων παραμένει ανομοιογενής και έχουν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης από το μέσο όρο σε πολλά κράτη μέλη"* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010, σελ. xxvii) .

Το πλαίσιο πολιτικής που περιγράφεται παραπάνω αποκαλύπτει την ανάγκη να κατανοήσουμε καλύτερα το εδαφικό μοτίβο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στις ευρωπαϊκές περιφέρειες καθώς και την εξέλιξή του διαχρονικά. Χωρική γνώση και τεκμηρίωση στον τομέα αυτό μπορεί να βοηθήσει τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής στην

ανάπτυξη κατάλληλων μέτρων για τις αντίστοιχες περιφέρειες και πόλεις, σύμφωνα με μια τοπικά προσανατολισμένη προσέγγιση (place-based approach) και λαμβάνοντας υπόψη τις υπάρχουσες ευκαιρίες ανάπτυξης και τα σχετικά εν δυνάμει εμπόδια.

Από το ESPON, έχουν τεθεί βασικά ερωτήματα-κλειδιά που σχετίζονται με τις πολιτικές και τα οποία αναμένεται να υποστηριχθούν με γνώση και τεκμηρίωση :

- *Ποιες χωρικές ενότητες βρίσκονται αντιμέτωπες με υψηλό βαθμό φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ;*
- *Ποιες συστάσεις πολιτικής μπορούν να προκύψουν από μια ανάλυση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού ;*
- *Πώς μπορεί η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός να παρακολουθείται σε εδαφικό επίπεδο;*

Τα αποτελέσματα πρέπει να προμηθεύουν τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και τους επαγγελματίες στα διαφορετικά χωρικά επίπεδα, με τεκμηρίωση και οδηγίες για τη βελτίωση των στρατηγικών τους.

3.1. Το Πλαίσιο Ανάλυσης

Έχει καταβληθεί προσπάθεια ώστε η μεθοδολογία και τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται στην παρούσα έρευνα να εναρμονίζονται με Έργα που έχουν ήδη εκπονηθεί για ευρωπαϊκές περιφέρειες, έτσι ώστε τα πορίσματα του έργου να είναι συγκρίσιμα και χρήσιμα σε σχέση με ζητήματα ευρωπαϊκής πολιτικής, όπως πχ. οι διαπραγματεύσεις για τη χρηματοδότηση των ελληνικών περιφερειών κατά την περίοδο 2014-2020 στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής.

Στην κατεύθυνση αυτή σημαντικά έργα που έχουν εκπονηθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο και τα πορίσματά τους είναι χρήσιμα για το παρόν έργο, ως σημεία αναφοράς, είναι:

- 1.** Το έργο SAMPLE2 για την ανάπτυξη νέων δεικτών φτώχειας και ανισότητας, καθώς και στατιστικά μοντέλα για την εκτίμηση αυτών των δεικτών σε τοπικό επίπεδο.
- 2.** Οι σχετικές εργασίες της "Ομάδας Αναπτυξιακής Έρευνας για τη Φτώχεια και τις Ανισότητες" της Παγκόσμιας Τράπεζας οι οποίες εμπεριέχουν ενδιαφέρουσες μεθοδολογίες για τον υπολογισμό δεικτών ευημερίας για τις μικρές περιοχές που έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία σε ορισμένες χώρες (βλέπετε «χρήσιμες πηγές» στη συνέχεια του παρόντος).
- 3.** Στοιχεία, δείκτες και χάρτες του ESPON 2006 και 2013 και ειδικότερα τα ακόλουθα έργα:
 - - *ESPON 2006 «Κοινωνικές πιυχές της εδαφικής ανάπτυξης της ΕΕ» που επικεντρώνεται στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της κοινωνικής και εδαφικής ανάπτυξης, προκειμένου να ενσωματωθεί η κοινωνική διάσταση όσον αφορά την εδαφική ανάλυση.*
 - - *ESPON 2013 Υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος (SeGi). Με την έννοια αυτή εννοούνται παραδοσιακά οι ηλεκτρονικές επικοινωνίες, οι ταχυδρομικές υπηρεσίες, η ηλεκτρική ενέργεια, το φυσικό αέριο, το νερό και οι μεταφορές. Πρόσφατα έγγραφα πολιτικής, τείνουν να είναι πιο περιεκτικά και εξετάζουν υπηρεσίες που συνδέονται με την αγορά εργασίας, την εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη, τη φροντίδα των παιδιών, την κοινωνικής μέριμνα, τον πολιτισμό ή την (κοινωνική) κατοικία.*
 - - *ESPON 2013 «Μελλοντικός Προσανατολισμός για της Πόλεις (FOCI)». Το έργο αυτό ανέλυσε την τρέχουσα κατάσταση, τις τάσεις και τις προοπτικές ανάπτυξης για τις μεγαλύτερες πόλεις και τα αστικά συγκροτήματα εντός της ευρωπαϊκής επικράτειας. Προσδιόρισε τις κινητήριες δυνάμεις της αστικής ανάπτυξης ως παράγοντα για την κατανόηση των αστικών εξελίξεων.*
 - - *ESPON 2013 «Δημογραφικές και μεταναστευτικές ροές που επηρεάζουν τις ευρωπαϊκές περιφέρειες και τις πόλεις (DEMIFER)». Το έργο αξιολόγησε τις επιπτώσεις των δημογραφικών τάσεων και των μεταναστευτικών ροών στις*

ευρωπαϊκές περιφέρειες και πόλεις και εξέτασε τις επιπτώσεις για την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα και συνοχή. Οι ειδικοί στόχοι του προγράμματος ήταν να εκτιμήσει τις μελλοντικές αλλαγές στην αύξηση του πληθυσμού, το μέγεθος του εργατικού δυναμικού και τη γήρανση του πληθυσμού και να διερευνηθούν επιλογές πολιτικής με στόχο την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα και την κοινωνική συνοχή.

- - ESPON 2013 Καλύτερες συνθήκες ανάπτυξης στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις: Παρίσι, Βερολίνο και Βαρσοβία (BEST-METROPOLISES). Αυτό το Έργο στοχευμένης ανάλυσης του ESPON, εξετάζει, μεταξύ άλλων, τις κοινωνικές πτυχές της μητροπολιτικής ανάπτυξης, ιδίως τις συνθήκες στέγασης και ποιότητας ζωής, των κοινωνικο-χωρικών ανισοτήτων που χαρακτηρίζουν τις ευρωπαϊκές μητροπολιτικές περιοχές και τους παράγοντες που τις καθορίζουν.

Με βάση όλα τα παραπάνω έχει καταβληθεί προσπάθεια ώστε το παρόν έργο να συμβάλει στην Ευρωπαϊκή αντίστοιχη έρευνα και να εναρμονισθεί με αυτήν και κατά συνέπεια αναπτύσσει (ή/και πρόκειται να) ευρήματα που σχετίζονται τόσο με τη χαρτογράφηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, όσο και με την παρακολούθηση του φαινομένου αλλά και με την παραγωγή οδηγιών πολιτικής. Συνεπώς, και στο παρόν πλαίσιο, έχουν τεθεί ως στόχοι στο έργο τα επόμενα:

I. Χαρτογράφηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού

- Η ανάπτυξη μιας ισχυρής αλλά και ευέλικτης μεθοδολογίας εκτίμησης μικρής περιοχής (βασισμένη στην εμπειρία της Παγκόσμιας Τράπεζας και του έργου SAMPLE για την χαρτογράφηση της φτώχειας και του αποκλεισμού σε επίπεδο NUTS 3 ή χαμηλότερο (παραδείγματος χάριν LAU1) βασισμένη μεταξύ άλλων σε πηγές όπως στη SILC, σε διοικητικά στοιχεία και στην απογραφή)
- Η ανάπτυξη χαρτών χωρικής απεικόνισης της φτώχειας συμβατοί με τους χάρτες που εκπονούνται από το ESPON για χώρες και περιφέρειες όπου υπάρχει διαθέσιμος ικανοποιητικός αριθμός δεδομένων και που δεν καλύπτονται από το Έργο Ευρωπαϊκής Επιτροπής - Παγκόσμιας Τράπεζας³².
- Ο προσδιορισμός του βαθμού στον οποίο οι περιοχές αυτές έχουν αλλάξει με την πάροδο του χρόνου και πού υπάρχουν στενώσεις και εμπόδια μέσω της σύγκρισης μεταξύ των απογραφών διαφορετικών ετών ή των αλλαγών, με την πάροδο του χρόνου, των διαγραμμάτων στατιστικών στοιχείων σε σχέση με το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης (SILC) κατά βαθμό αστικοποίησης, κα.

II. Κατευθύνσεις Πολιτικής (Policy recommendations)

- Ο προσδιορισμός περιοχών στις οποίες η πολιτική και ειδικότερα η πολιτική συνοχής, πρέπει να εστιάσει ώστε να μειωθεί η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός και περιοχών όπου υπάρχουν ευκαιρίες για την υποστήριξη της έξυπνης, βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξης.
- Η ανάλυση του σε ποια έκταση οι περιοχές που μαστίζονται περισσότερο από τη φτώχεια και τον αποκλεισμό έχουν κοινά χαρακτηριστικά. Παραδείγματος χάρη είναι αυτές οι περιοχές περισσότερο αστικές ή περισσότερο αγροτικές, οι περιοχές αυτές παρουσιάζουν υψηλότερα μερίδια απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα (γεωργία) ή στο δευτερογενή τομέα (βιομηχανία); Υπάρχει έλλειψη ιδρυμάτων εκπαίδευσης; η δημογραφική τους κατάσταση είναι αντίστοιχη;
- Ο προσδιορισμός ενός ολοκληρωμένου πακέτο πολιτικών για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του αποκλεισμού στις εν λόγω υποβαθμισμένες περιοχές.

³² Το έργο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής-Παγκόσμιας Τράπεζας θα δημιουργήσει χάρτες απεικόνισης της φτώχειας για τα 10 κράτη -μέλη της ΕΕ (Εσθονία, Λιθουανία, Λάτβια, Πολωνία, Τσεχική Δημοκρατία, Σλοβακία, Ουγγαρία, Σλοβενία, Ρουμανία και Βουλγαρία) κατά τη διάρκεια του 2012 και στις αρχές του 2013.

III. Εδαφική παρακολούθηση της φτώχειας (Territorial poverty monitoring)

- Δημιουργία τυπολογιών περιφερειών σε σχέση με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό και διερεύνησή τους με τις τυποολογίες περιφερειών του ESPON.
- Ανάλυση της αξιοπιστίας και της καταλληλότητας των επιλεγμένων δεικτών για την άσκηση και όπου είναι δυνατό να παραχθούν συστάσεις για βελτιώσεις, ιδίως προσβλέποντας στην αναθεώρηση, το 2015, των στόχων που σχετίζονται με τη μείωση της φτώχειας, μέσα στα πλαίσια της στρατηγικής «Ευρώπη 2020».

Χρήσιμες πηγές (για τα θέματα του κεφαλαίου αυτού)

Οι ιστοσελίδες που απαριθμούνται παρακάτω μπορούν να εξυπηρετήσουν τον σκοπό της παροχής χρήσιμων πληροφοριών για τη χωρική διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εννοηθεί ότι η λίστα αυτή είναι ολοκληρωμένη, αλλά πρέπει να ειδωθεί σαν μία πηγή χρήσιμων πληροφοριών για περαιτέρω έρευνα :

- Η ιστοσελίδα του ESPON (www.espon.eu) παρέχει πρόσβαση σε όλα τα διαθέσιμα αποτελέσματα των έργων του ESPON 2013 και του 2006.
- Η ιστοσελίδα του ΟΟΣΑ (www.oecd.org) παρέχει πρόσβαση στις OECD Territorial Reviews.
- Η ιστοσελίδα της Πλατφόρμας Συνεργασίας για την Εδαφική Συνοχή (COPTA) (www.eu-territorial-agenda.eu) παρέχει πρόσβαση στα πλέον σχετικά έγγραφα για την εδαφική συνοχή.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010): Επενδύοντας στο μέλλον της Ευρώπης. 5η έκθεση για την οικονομική, κοινωνική κι εδαφική συνοχή. Βρυξέλλες http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/index_en.cfm
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010): Ευρώπη 2020. Μια στρατηγική για έξυπνη, βιώσιμη και Α strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Βρυξέλλες.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1992): Προς την Ευρώπη της αλληλεγγύης (Towards a Europe of Solidarity): Εντείνοντας τη μάχη ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό, ενθαρρύνοντας την ολοκλήρωση. (Intensifying the Fight Against Social Exclusion, Fostering Integration).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1993): Πράσινη Βίβλος (Green Paper). Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική. Οι επιλογές της Ένωσης (Options for the Union).
- Eurostat (2010) Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης στην Ευρώπη, Λουξεμβούργο. (Income and living conditions in Europe. Luxembourg) http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-31-10-555
- Atkinson, R. and Davoudi, S. (2000): «Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού στην ΕΕ: Έννοια, Ανάπτυξη και Δυνατότητες», στο περιοδικό των μελετών της Κοινής Αγοράς, τεύχος 38, αρ. 3, σελ. 427-48. (The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities. In: Journal of Common Market Studies, vol. 38, No. 3, pp. 427-48).
- Bedi, T., Coudouel, A., Simler, K.. (2007): Κάτι παραπάνω από μια όμορφη εικόνα: χρησιμοποιώντας τους χάρτες απεικόνισης της φτώχειας για τη χάραξη καλύτερων πολιτικών και εισηγήσεων. Διεθνής Τράπεζα για την ανακατασκευή και ανάπτυξη/ Παγκόσμια Τράπεζα, Ουάσινγκτον. (More than a pretty picture: Using Poverty maps to design better policies and interventions. International Bank for Reconstruction and Development/World Bank, Washington DC).

- Μέθοδοι μικρών περιοχών για την εκτίμηση της φτώχειας και των συνθηκών διαβίωσης , έργο SAMPLE (Small Area Methods for Poverty and Living Condition Estimates) project: <http://www.sample-project.eu/>
- Το έργο συσχέτισης στατιστικών δεδομένων της EUROSTAT , μέσα στα πλαίσια εκσυγχρονισμού των κοινωνικών στατιστικών. (EUROSTAT Statistical Data matching project in the framework of the modernization of social statistics.) http://circa.europa.eu/Public/irc/dsis/ssd/library?l=/modernisation_statistic/2011-01-28/statistical_26jan2011/_EN_1.0_&a=d
- Η ιστοσελίδα του ESSnet (Small Area Estimation – εκτίμηση μικρών περιοχών) http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/essnet/small_area
- Dr. Melinda Horváth. 2010 Discussion paper για τους εδαφικούς παράγοντες της απόλυτης φτώχειας. Σχεδιάζοντας τον Ευρωπαϊκό χάρτη της ακραίας φτώχειας. (on the territorial aspects of extreme poverty: Drawing up a European extreme poverty map.) http://romaplatform.net/files/DISCUSSION%20PAPER%20ON%20THE%20TERRITORIAL_ASPECTS_EXTREME_POVERTY_DRAWING_EUROPEAN_EXTRME_POVERTY_MAP.pdf
- Η συντομευμένη έκδοση του Ουγγρικού Εγχειριδίου Αστικής Ανάπτυξης (Κρατική Γραμματεία για την Περιφερειακή Ανάπτυξη και τις Κατασκευές, Υπουργείο Εθνικής Ανάπτυξης και Οικονομίας, 2009) βλ. Επίσης: http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=38,566914&_dad=portal&_schema=PORTAL (abridged Version of the Hungarian Urban Development Manual (State Secretariat for Regional Development and Construction Ministry For National Development and Economy March, 2009)
- Το έργο της Eurostat σχετικά με τη χαρτογράφηση της φτώχειας και του αποκλεισμού, σαν συνέχεια της Ανακοίνωσης COM(2011)173 για ένα Πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις Εθνικές Στρατηγικές ένταξης των Ρομά ως το 2020. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011DC0173:EN:NOT>
- Παγκόσμια Τράπεζα – χαρτογράφηση της φτώχειας (World Bank poverty mapping) <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/EXTPA/0,,contentMDK:20219777~menuPK:462078~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:430367,00.html>
- Η μέτρηση της ακραίας φτώχειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2011. (The measurement of extreme poverty in the European Union. 2011) <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=982&furtherNews=yes>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Α. Ιδιότητες, Όρια τιμών και σχετική ευαισθησία των δεικτών ανισότητας

Παράρτημα Β. Διαγραμματική παρουσίαση δεικτών δευτερογενών πηγών

Παράρτημα Γ. Γενική Βιβλιογραφία

Παράρτημα Α. Ιδιότητες, Όρια τιμών και σχετική ευαισθησία των δεικτών ανισότητας

Πίνακας Α1 Τιμές, ιδιότητες και σχετική ευαισθησία των δεικτών ανισότητας

ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ	Ι Δ Ι Ο Τ Η Τ Ε Σ				ΟΡΙΑ ΤΙΜΩΝ	ΣΧΕΤΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ	ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΔΙΑΣΠΑΣΗΣ
		Συμ- μετρία	Ανεξαρτησία ως προς το μέσο	Αρχή των Pigou- Dalton	Ανεξαρτησία μεγέθους δείγματος	$min - max$		
Συντελεστής Gini (G)	$\frac{1}{2n^2\mu} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n y_i - y_j $	ισχύει	ισχύει	ασθενής	ισχύει	0 έως 1	γύρω από τη διάμεσο	κατά πηγή προέλευσης
Διακύμανση των λογαρίθμων (L)	$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\log y_i - \log \mu^*)^2$	ισχύει	ισχύει	δεν ισχύει σπάνια (1)	ισχύει	0 έως άπειρο	στο κατώτερο άκρο	αυστηρά κατά ομάδες
Δείκτης Theil (T)	$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{\mu} \right) \log \left(\frac{y_i}{\mu} \right)$	ισχύει	ισχύει	ισχυρή	ισχύει	0 έως $\log n$	στο άνω άκρο	ασθενώς κατά ομάδες
Μέση λογαριθμική απόκλιση (N)	$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log \left(\frac{\mu}{y_i} \right)$	ισχύει	ισχύει	ισχυρή	ισχύει	0 έως άπειρο	στο κάτω άκρο	αυστηρά κατά ομάδες
Δείκτης Atkinson (A , $\varepsilon \neq 1$, $\varepsilon > 0$)	$1 - \frac{1}{\mu} \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i^{1-\varepsilon} \right]^{\frac{1}{1-\varepsilon}}$	ισχύει	ισχύει	ασθενής	ισχύει	0 έως $1 - n^{-\frac{\varepsilon}{1-\varepsilon}}$ (2)	στο κάτω άκρο (καθώς αυξάνει η παράμετρος αποστροφής, ε)	όχι

(1) Παραβιάζει την αρχή της μεταβίβασης μόνο για τα πολύ υψηλά εισοδηματικά κλιμάκια και συγκεκριμένα για εισοδήματα μεγαλύτερα από $\mu^* e$, όπου μ^* ο γεωμετρικός μέσος και e η βάση των φυσικών λογαρίθμων.

(2) Η μέγιστη αυτή τιμή για μη συνεχή κατανομή ισχύει μόνο για $\varepsilon \neq 1$. Για $\varepsilon = 1$, η μέγιστη δυνατή τιμή είναι μονάδα.

Παράρτημα Β. Διαγραμματική παρουσίαση δεικτών δευτερογενών πηγών

Στατιστικό υλικό

- Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛ.ΣΤΑΤ.
 - Σε τριμηνιαία βάση (μέγεθος δείγματος περισσότερα από 30 χιλ. νοικοκυριά)
 - Τελευταία διαθέσιμη δειγματοληψία: β' τρίμηνο 2011
 - Συλλέγει κυρίως στοιχεία που αφορούν την αγορά εργασίας με έμφαση στο ανθρώπινο κεφάλαιο (εκπαίδευση, κατάρτιση, δεξιότητες)
- Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ), ΕΛ.ΣΤΑΤ.
 - Από το 2008 σε ετήσια βάση (στο παρελθόν: 1974, 1981/82, 1987/88, 1993/94, 1998/99, 2004/05)
 - Μέγεθος δείγματος από το 2008: 3.460 νοικοκυριά
 - Συλλέγει κυρίως πληροφορίες που αφορούν τις δαπάνες, τα εισοδήματα και τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών. Βασικός σκοπός είναι η κατάρτιση του ΔΤΚ (κατάθλι της νοικοκυριάς)
- Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης Νοικοκυριών, EU SILC, ΕΛ.ΣΤΑΤ.
 - Ευρωπαϊκή έρευνα
 - Τελευταία διαθέσιμη δειγματοληψία: 2009 (αφορά τα εισοδήματα του 2008)
 - Συλλέγει κυρίως στοιχεία που αφορούν τα εισοδήματα των μελών του νοικοκυριού καθώς και πληροφορίες για τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών
 - Μέγεθος δείγματος για την Ελλάδα: 8 χιλ περίπου νοικοκυριά
- Περιφερειακοί Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛ.ΣΤΑΤ.
 - Παρέχουν πληροφορίες για το ΑΕΠ, το κατά κεφαλή ΑΕΠ, τις επενδύσεις, την κατανάλωση ανά Νομό και Περιφέρεια
 - Τελευταίο διαθέσιμο έτος: 2008 και σε ορισμένες σειρές 2009 (προσωρινά στοιχεία)
- Απογραφή πληθυσμού
 - Δεν είναι διαθέσιμη ακόμα η έρευνα της απογραφής πληθυσμού του 2011. Όλες οι δειγματοληπτικές έρευνες της ΕΛ.ΣΤΑΤ. βασίζονται στην απογραφή πληθυσμού του 2001.

2

Η περιφερειακή διάσταση της αγοράς εργασίας με βάση την επεξεργασία της ΕΕΔ

- Δείκτης μεγέθυνσης και εξάρτησης
- Βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας
 - Απασχόληση
 - Ανεργία
 - Μακροχρόνια ανεργία
- Δείκτης κινδύνου χαμηλού εισοδήματος στα νοικοκυριά των μισθωτών και ανέργων την περίοδο της οικονομικής κρίσης

3

Δημογραφικοί δείκτες

- **Δείκτης γήρανσης:** ο λόγος του αριθμού των ηλικιωμένων ατόμων άνω των 65 ετών προς τον αριθμό των παιδιών μέχρι 14 ετών
- **Δείκτης εξάρτησης:** ο λόγος του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού (το άθροισμα των ηλικιωμένων ατόμων άνω των 65 ετών και των παιδιών μέχρι 14 ετών) προς τον ενεργό πληθυσμό (από 15 έως 65 ετών)

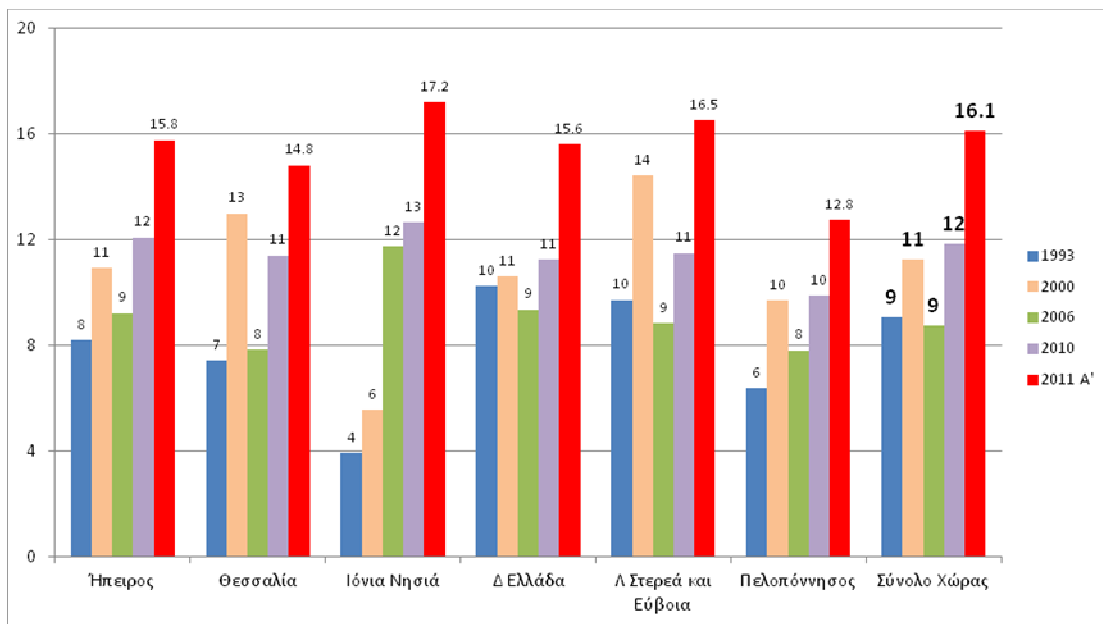
.3

Πληθυσμιακοί δείκτες γήρανσης και εξάρτησης

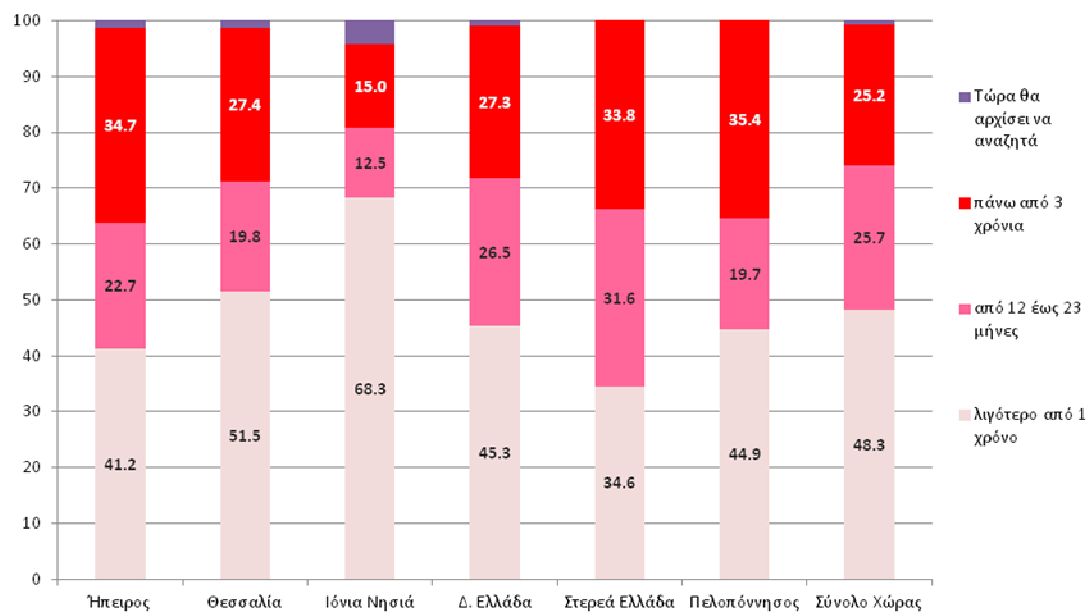
5

Ποσοστό (%) ανεργίας
(αριθμός ανέργων / εργατικό δυναμικό)

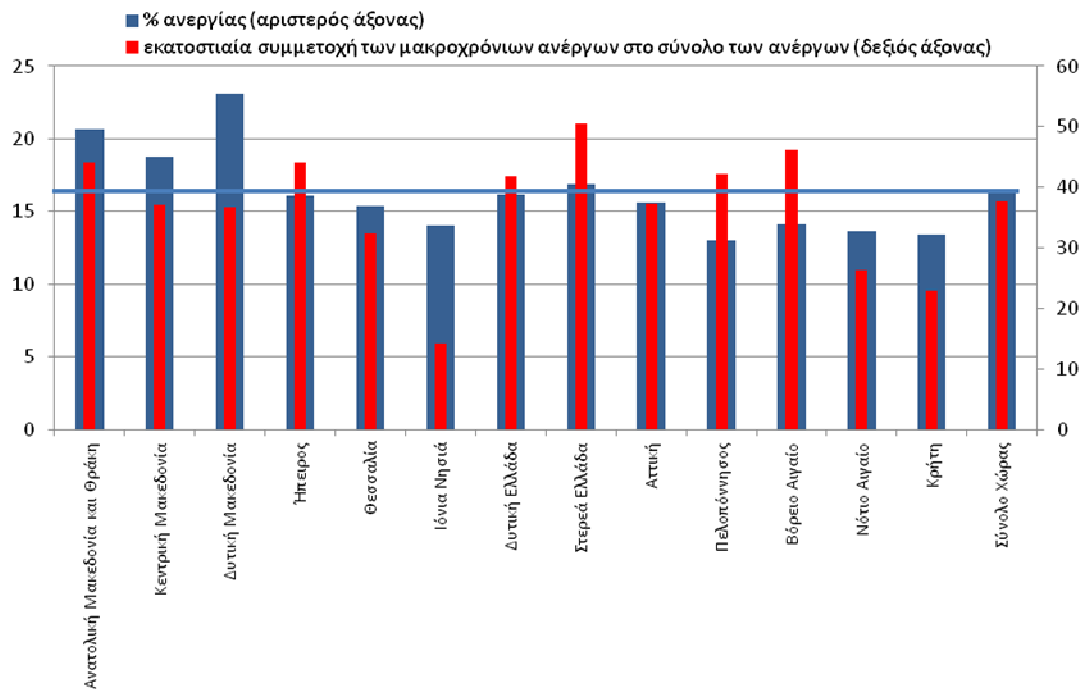
6

Εκατοστιαία διάρθρωση κατανομής των ανέργων ως προς τον χρόνο αναζήτησης εργασίας

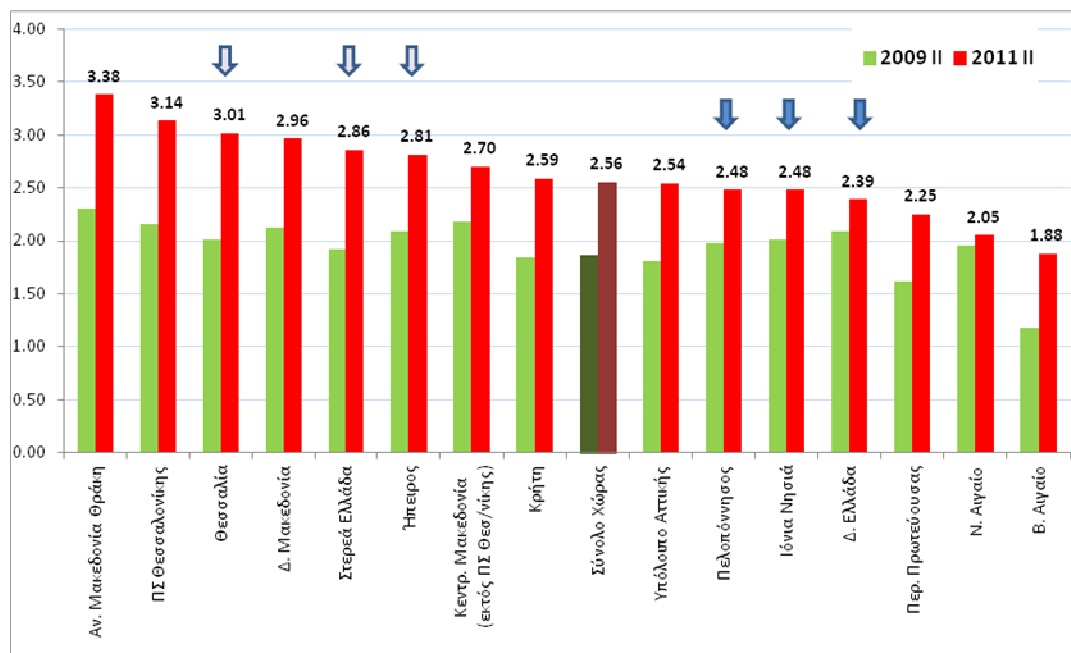

7

Ποσοστό ανεργίας και μακροχρόνιοι άνεργοι, β' τρίμηνο 2011

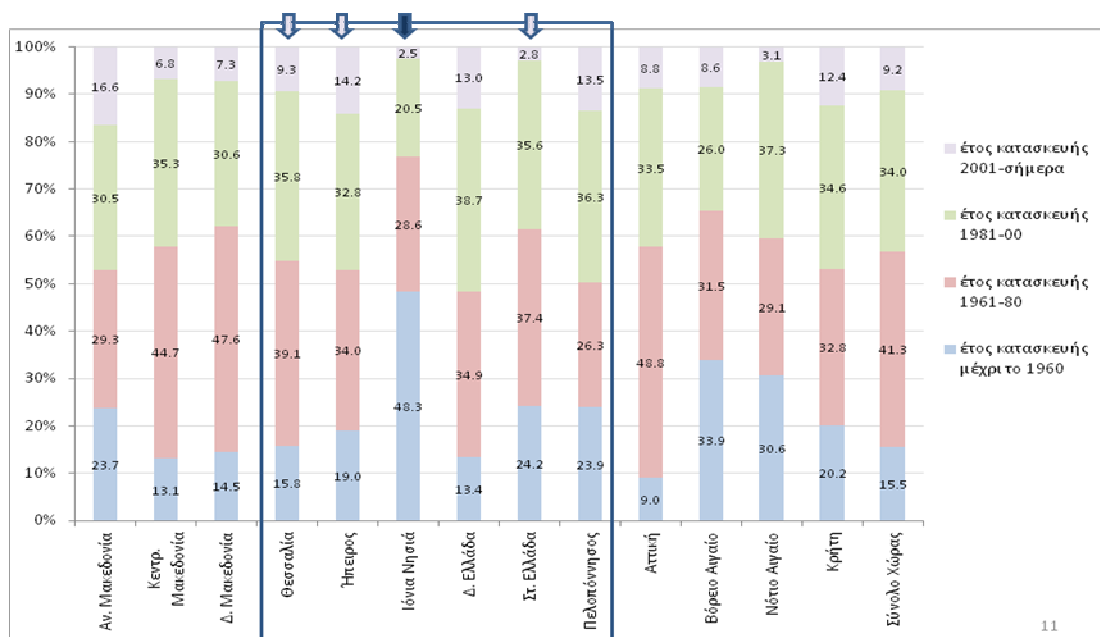
Δείκτης κινδύνου χαμηλού εισοδήματος στα νοικοκυριά των μισθωτών και των ανέργων:
(όρια του δείκτη: 10 όλα τα μέλη των νοικοκυριών των μισθωτών είναι άνεργα και δεν λαμβάνουν επίδομα ανεργίας,
0 όλα τα ενεργά μέλη των νοικοκυριών εργάζονται και αμείβονται με περισσότερα από 1,000 ευρώ έκαστος)

Η περιφερειακή διάσταση της φτώχειας και των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών με βάση την επεξεργασία της ΕΟΠ2008

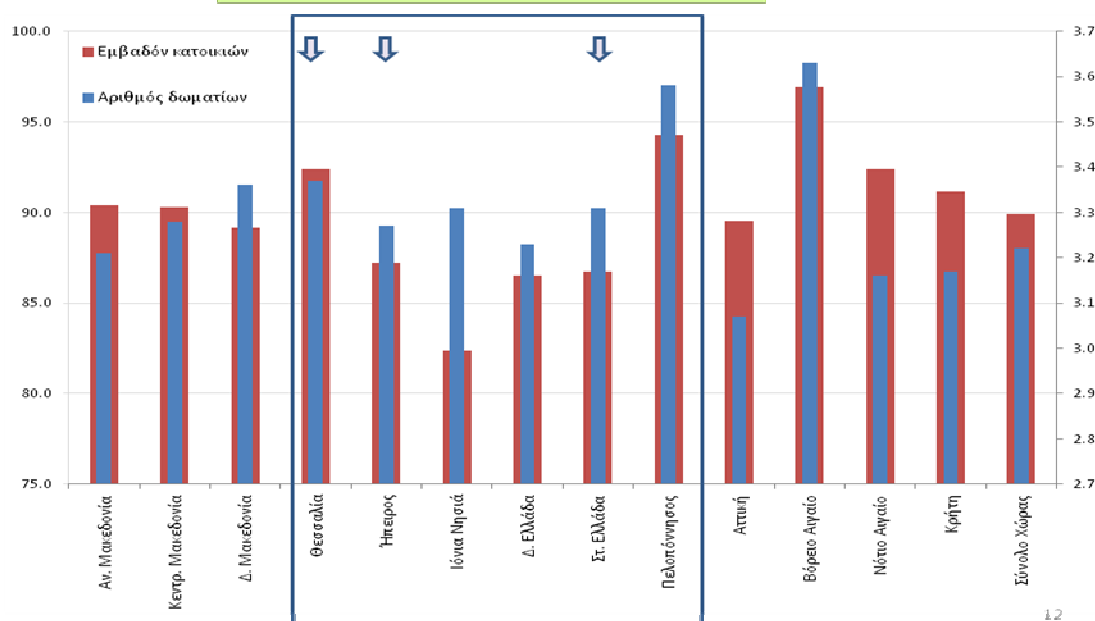
- Συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών
- Ποσοστά φτώχειας στις περιφέρειες της χώρας
- Ανισότητα στις περιφέρειες της χώρας

Εκατοστιαία διάρθρωση παλαιότητας κατασκευής κατοικιών των νοικοκυριών

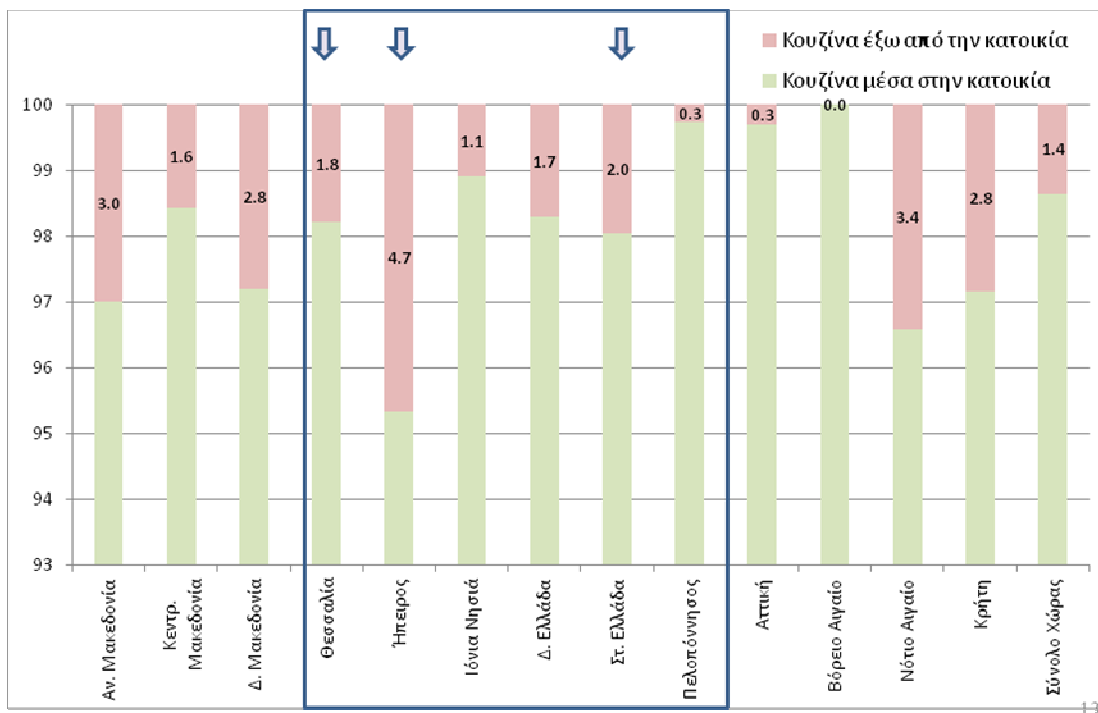
11

Αριθμός δωματίων και εμβαδόν κατοικιών

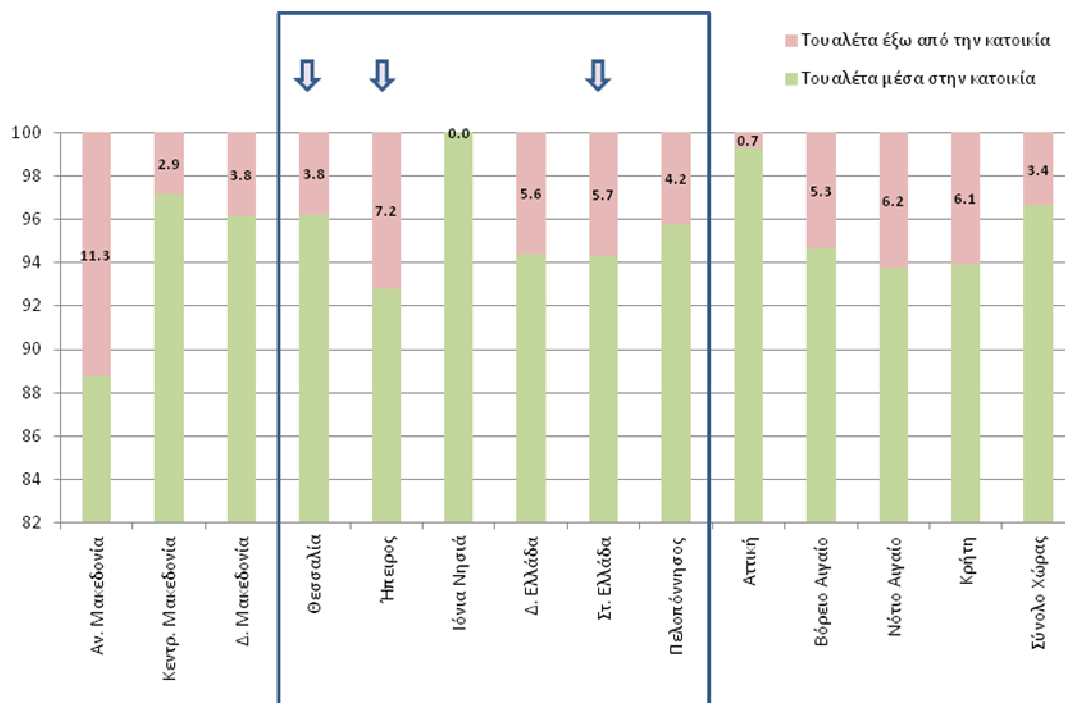

12

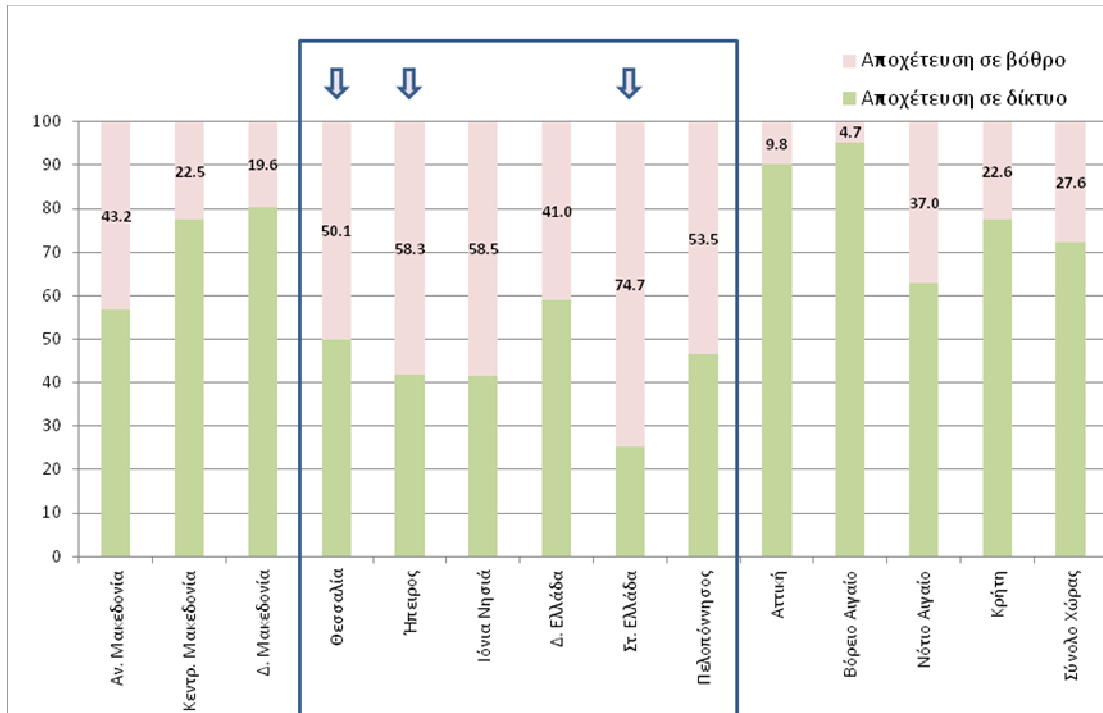
Εκατοστιαία διάρθρωση σπιτιών με κουζίνα εντός ή εκτός της κύριας κατοικίας

Εκατοστιαία διάρθρωση σπιτιών με τουαλέτα εντός ή εκτός της κύριας κατοικίας

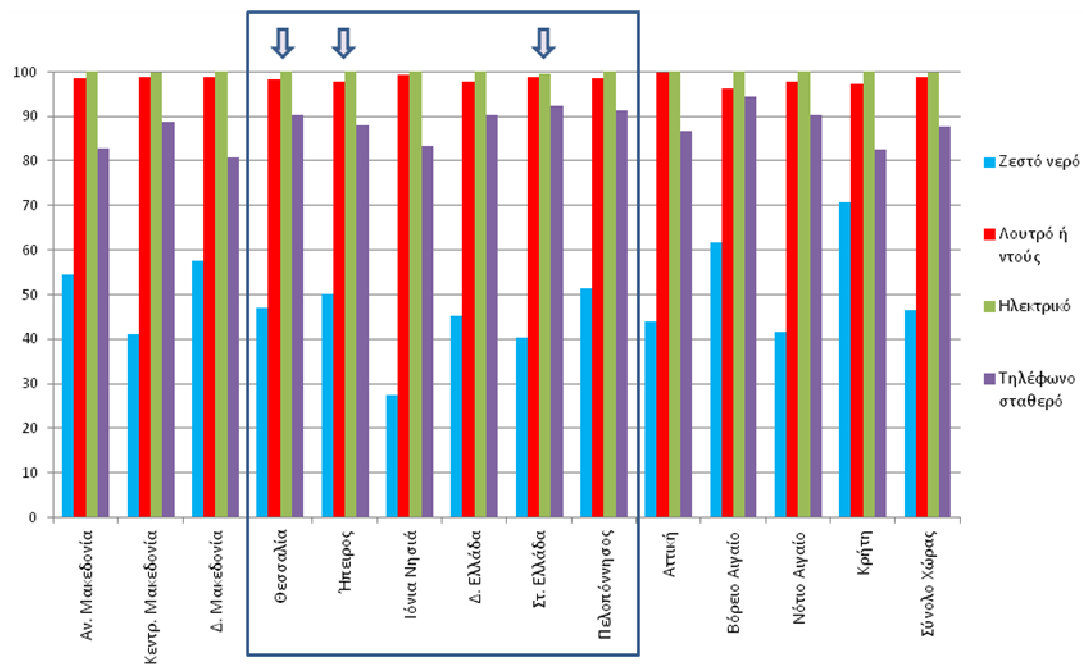

Εκατοστιαία διάρθρωση σπιτιών με αποχέτευση σε δίκτυο ή σε βόθρο

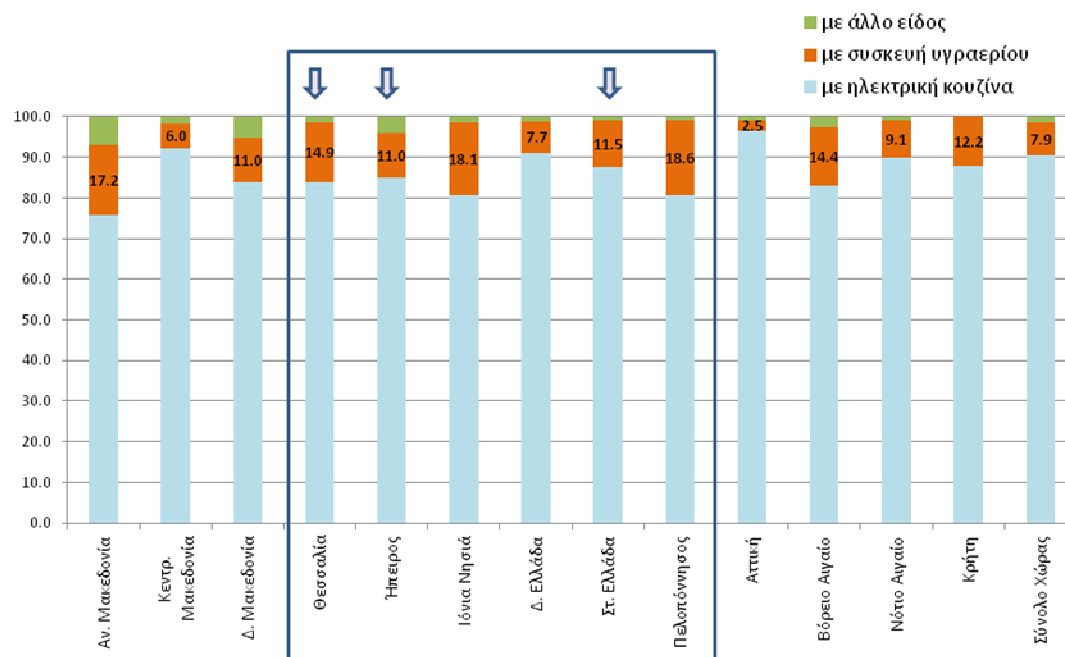
15

Ποσοστό (%) κατοικιών που διαθέτουν: ζεστό νερό, λουτρό/ντους, ηλεκτρικό, σταθ. τηλέφωνο

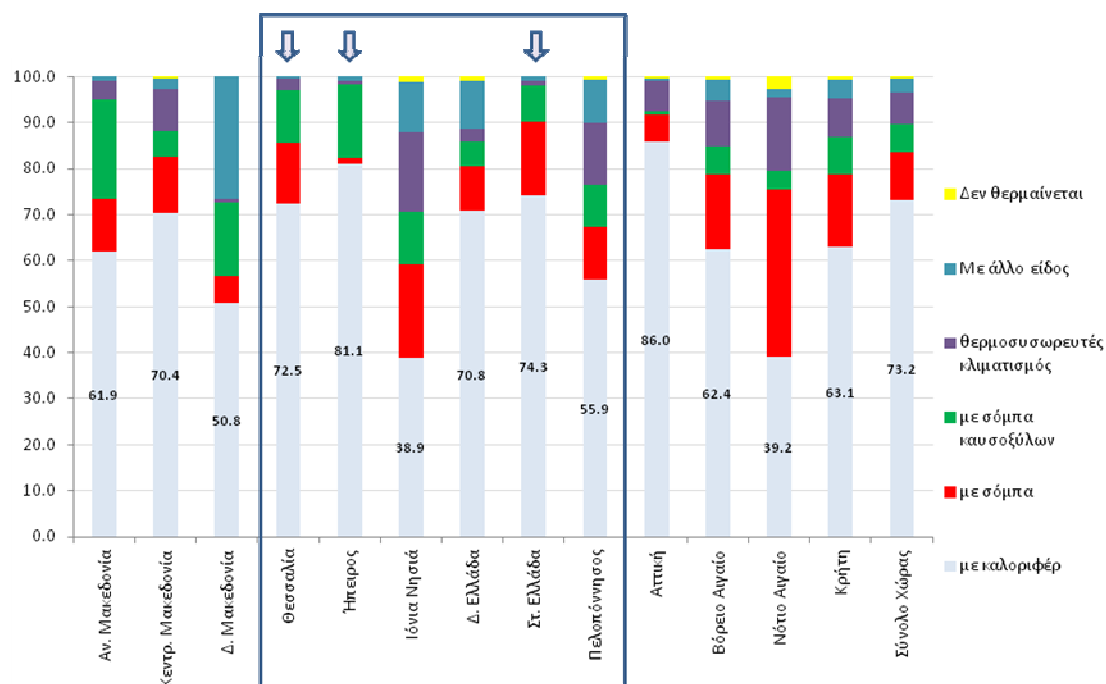
16

Τρόποι μαγειρέματος (εκατοστιαία διάρθρωση)

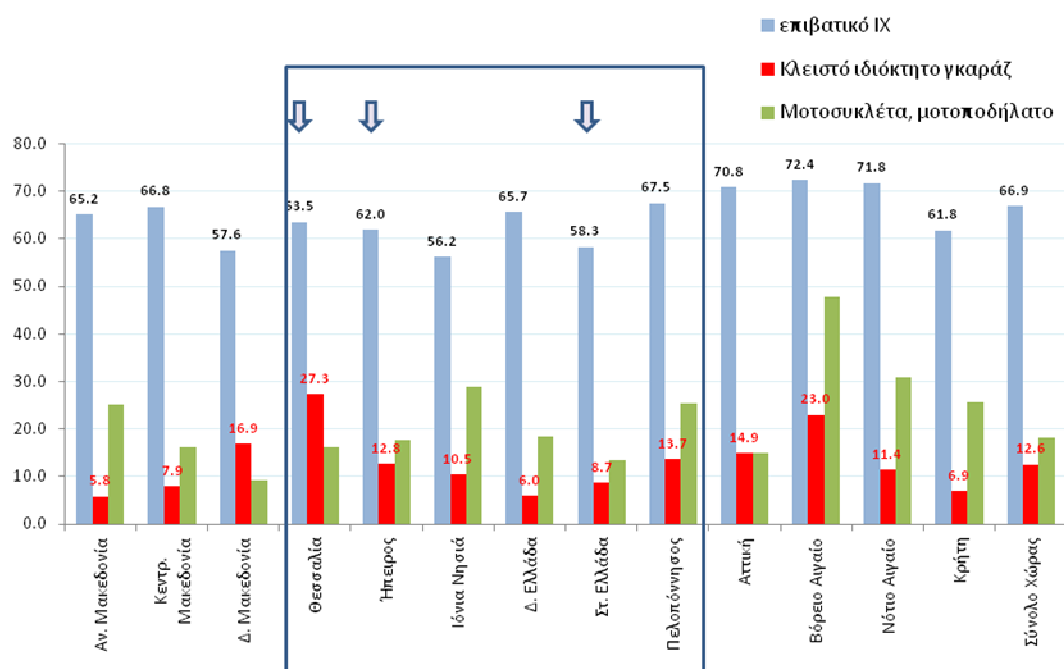
17

Τρόποι θέρμανσης των κατοικιών (εκατοστιαία διάρθρωση)

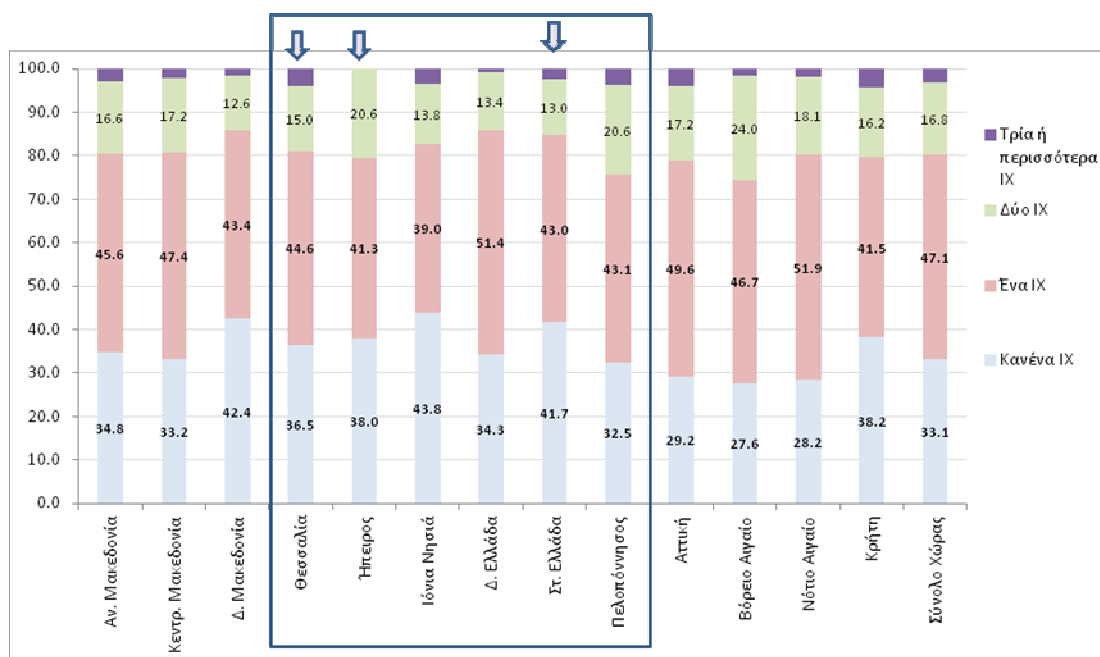
18

Ποσοστό (%) νοικοκυριών που διαθέτουν: ΙΧ, γκαράζ και μοτοσυκλέτα ή μοτοποδήλατο

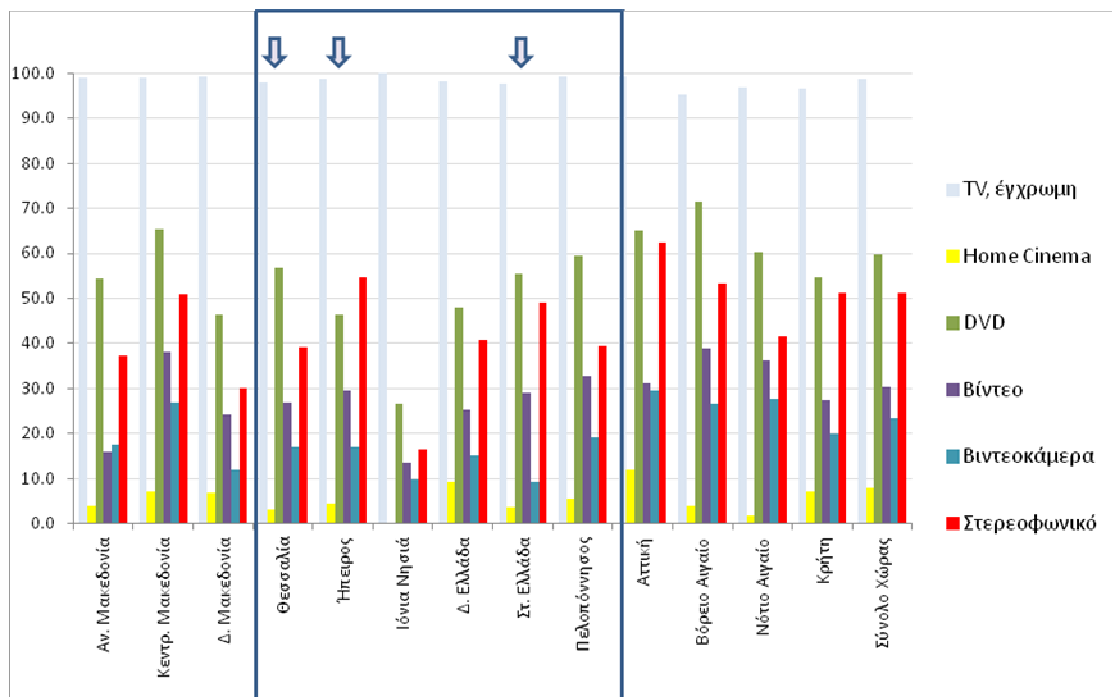
19

Ποσοστό (%) νοικοκυριών που διαθέτουν ένα ή παραπάνω από ένα ΙΧ

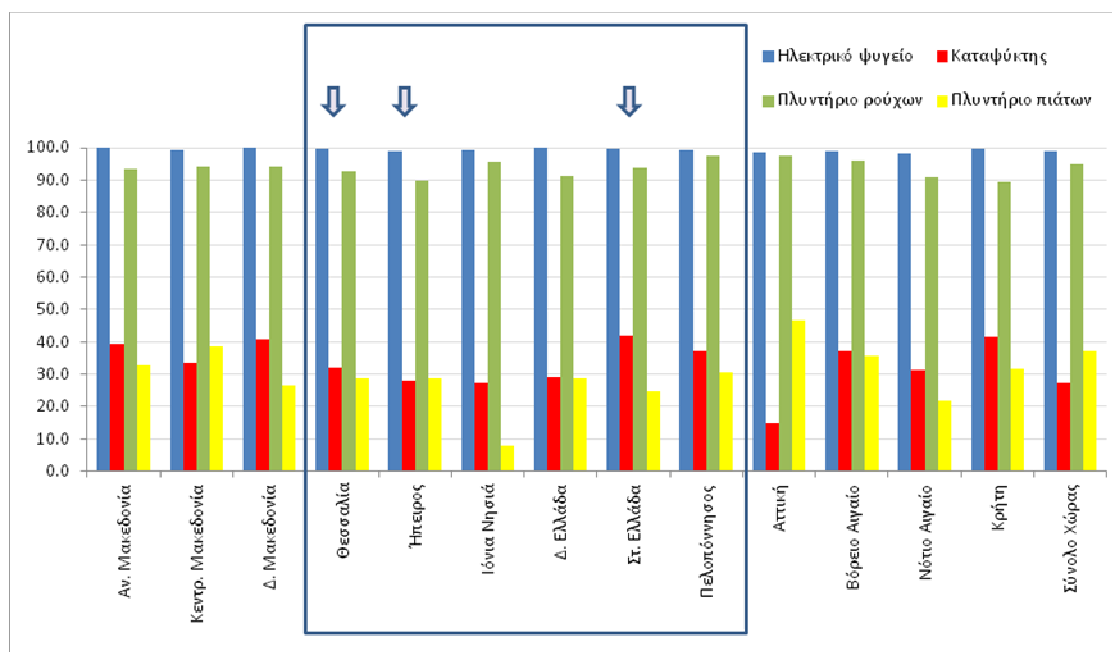
20

Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά αγαθών αναψυχής

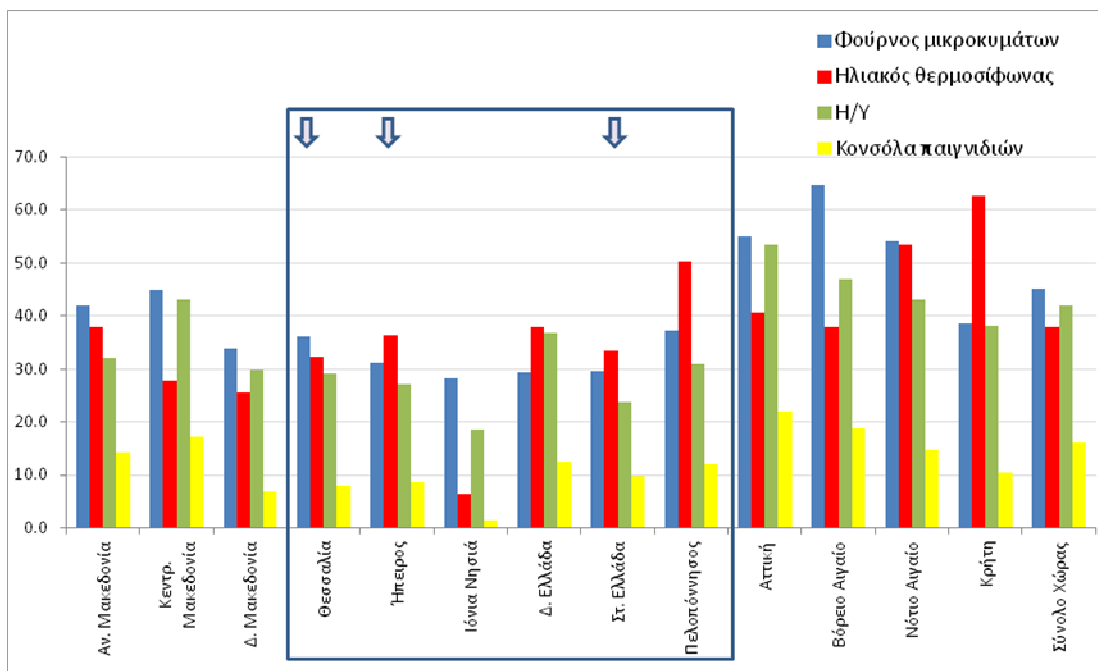
21

Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά λευκών οικιακών συσκευών

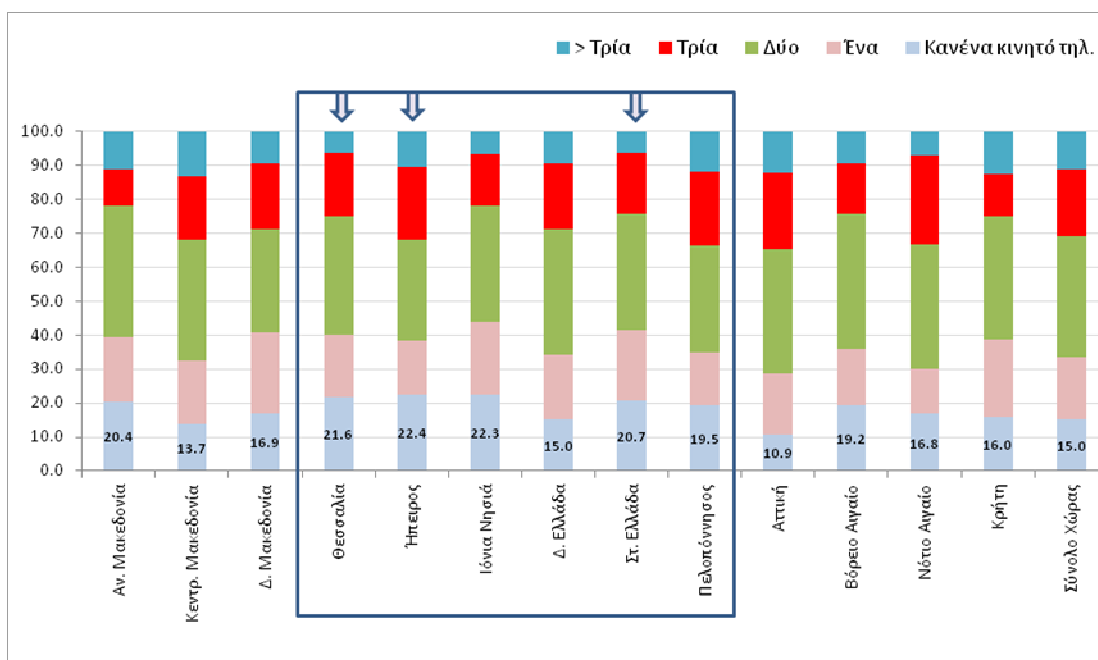
22

Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά διαφόρων πάγιων αγαθών

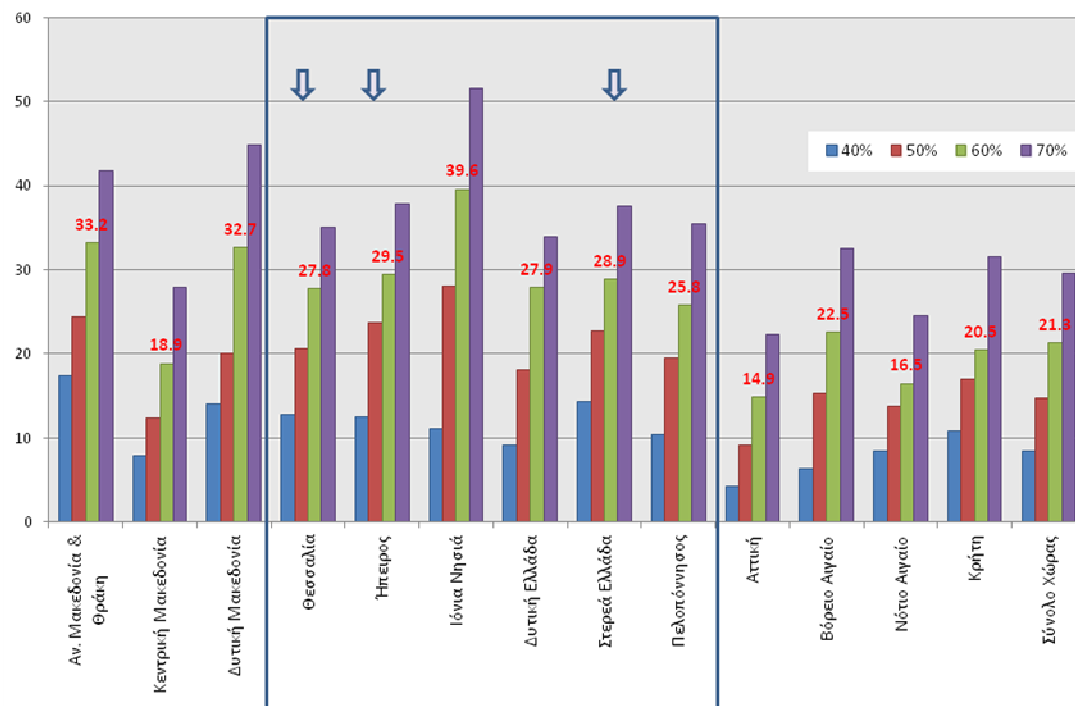
23

Ποσοστό (%) κατοχής από τα νοικοκυριά αριθμού κινητών τηλεφώνων

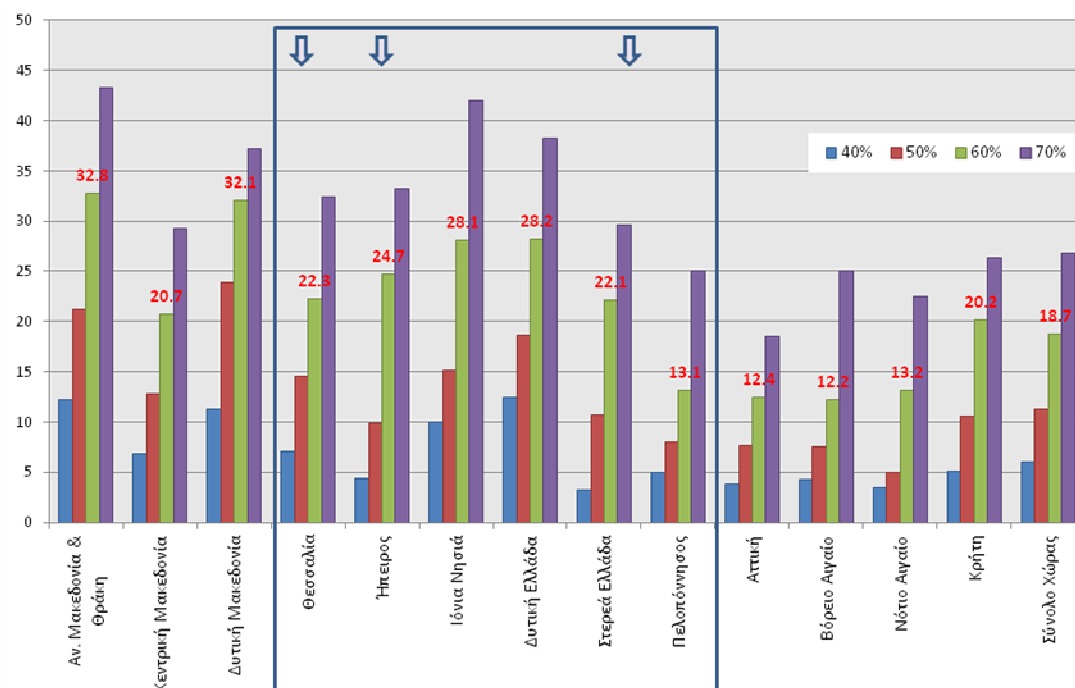
24

% φτώχειας με βάση την χρηματική δαπάνη (δεν περιλαμβάνει τις τεκμαρτές δαπάνες)

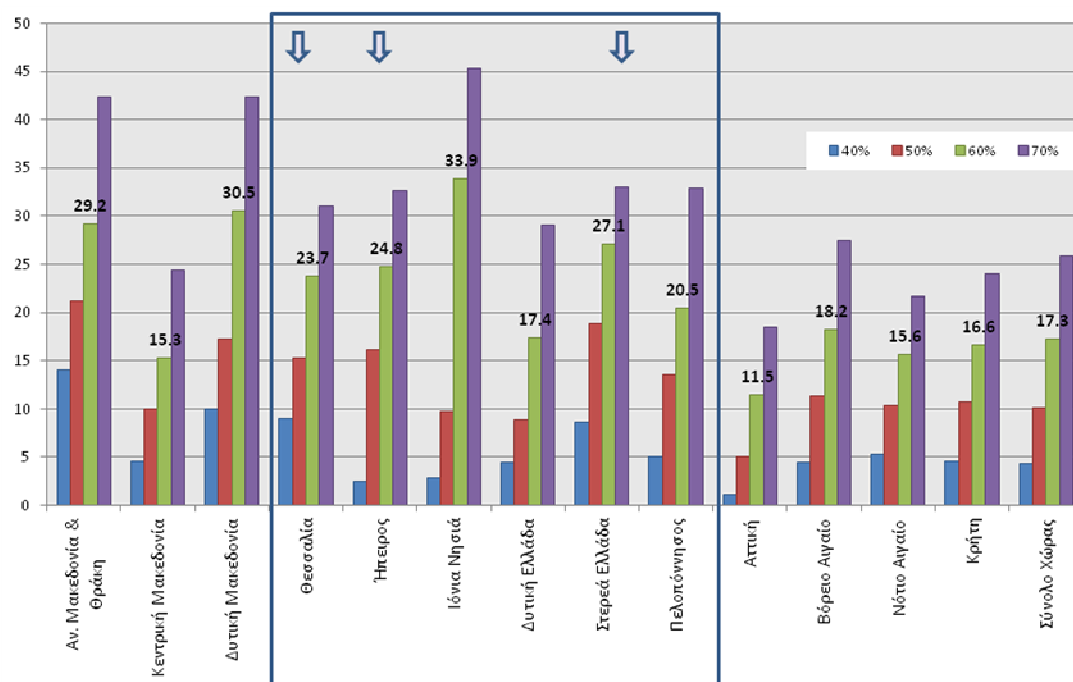
25

% φτώχειας με βάση το χρηματικό εισόδημα (δεν περιλαμβάνει το τεκμαρτό εισόδημα)

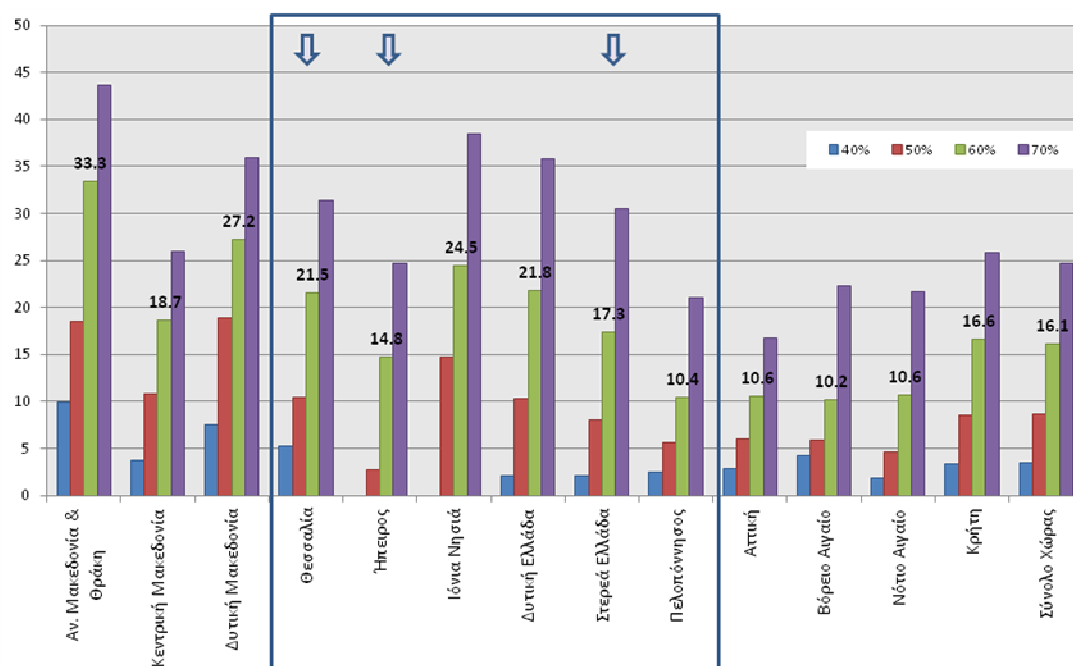
26

% φτώχειας με βάση την συνολική δαπάνη (περιλαμβάνει και τις τεκμαρτές δαπάνες)

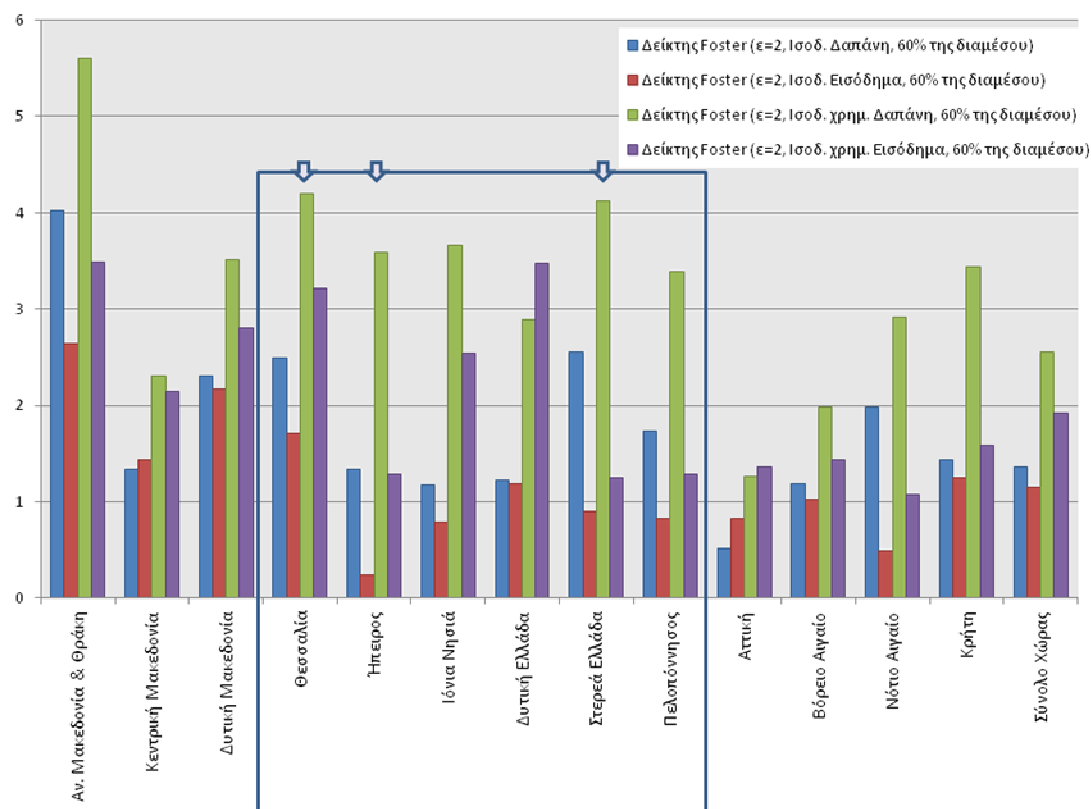
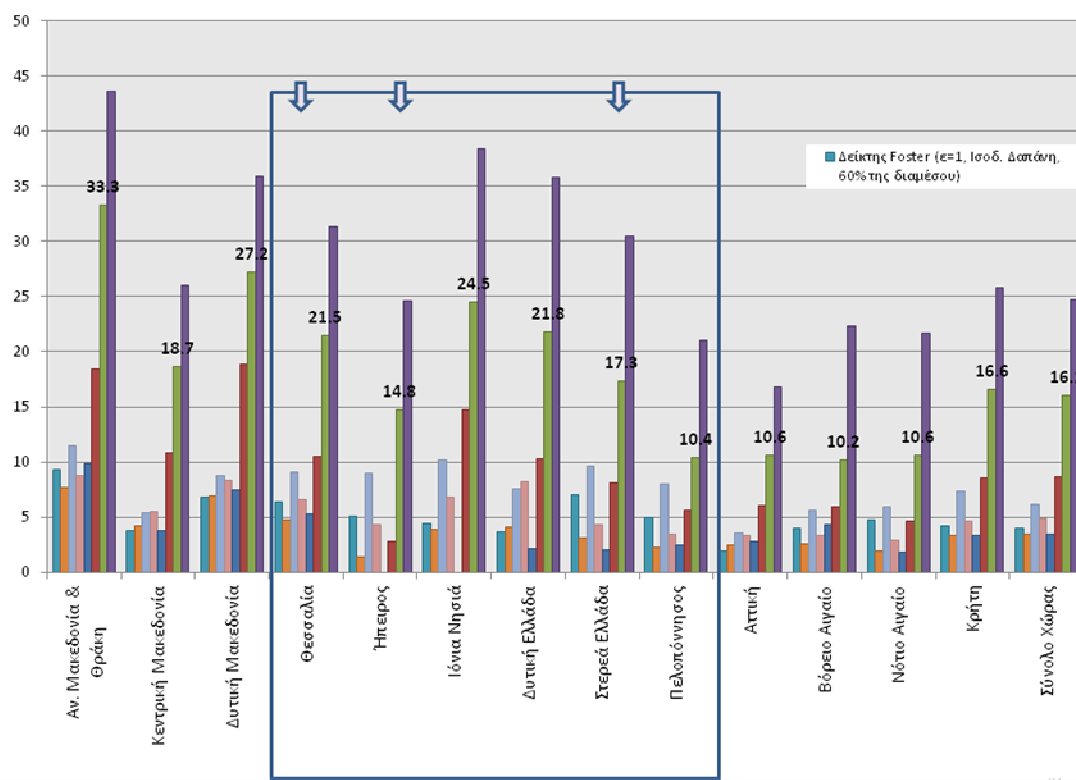

27

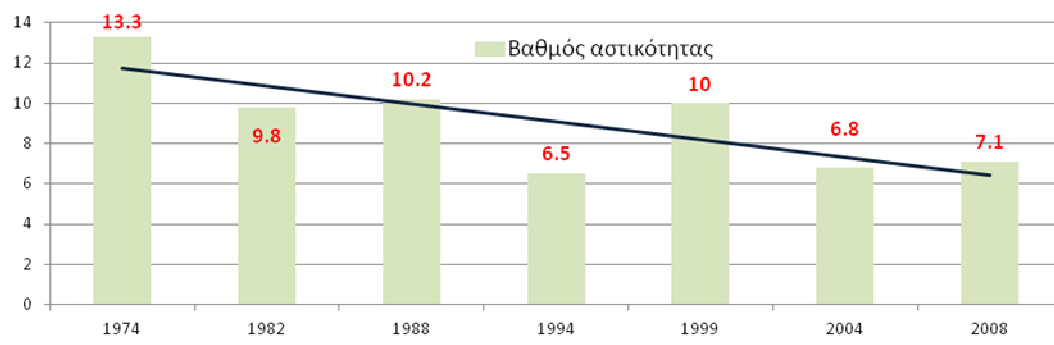
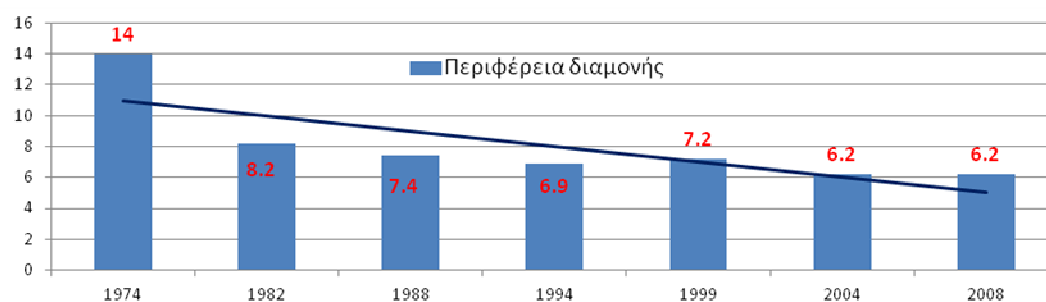
% φτώχειας με βάση το συνολικό εισόδημα (περιλαμβάνει και το τεκμαρτό εισόδημα)

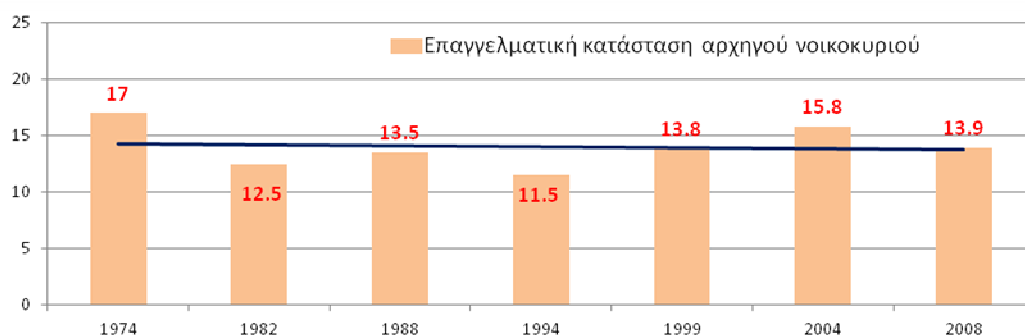
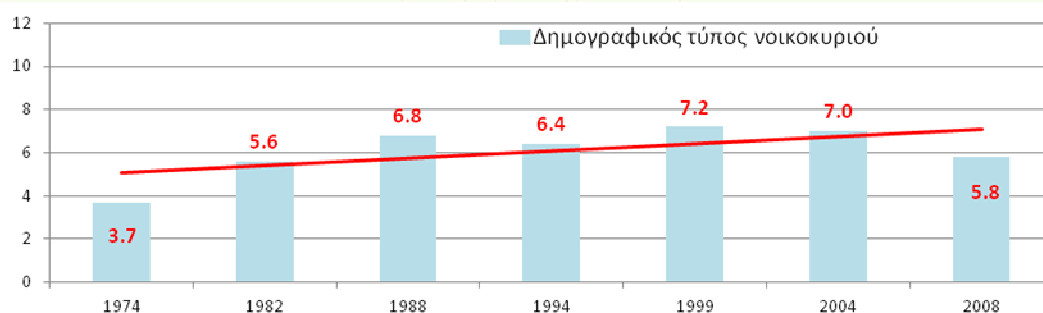
28

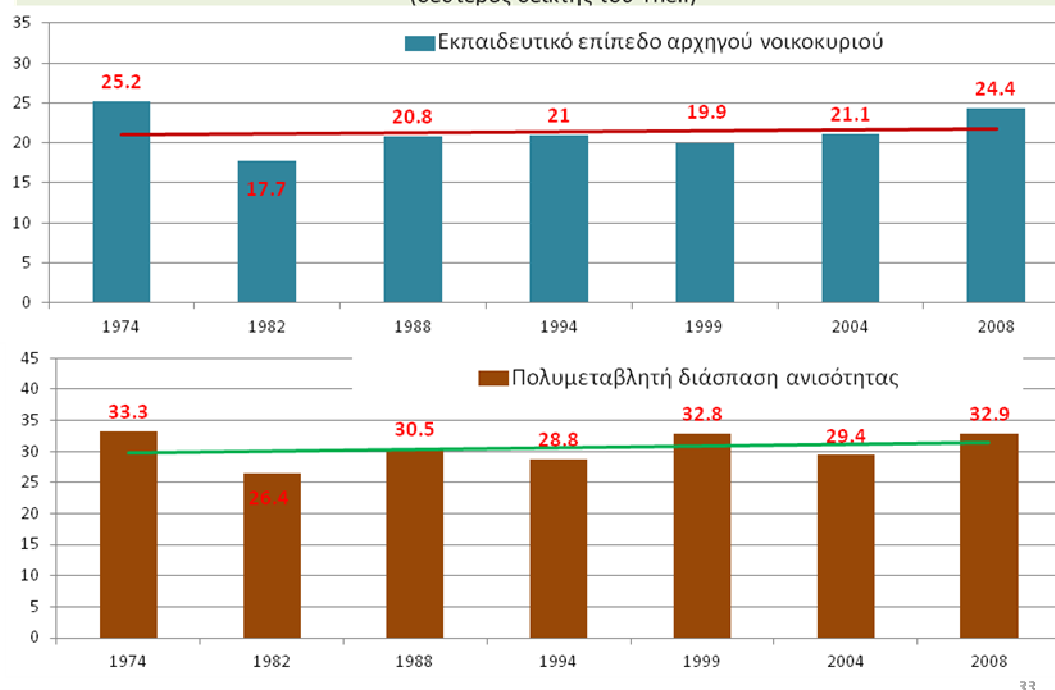
Ποσοστό συνολικής ανισότητας αποδιδόμενο σε διαφορές «μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων» με βάση την κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης και τη μέση λογαριθμική απόκλιση (δεύτερος δείκτης του Theil)

Ποσοστό συνολικής ανισότητας αποδιδόμενο σε διαφορές «μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων» με βάση την κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης και τη μέση λογαριθμική απόκλιση (δεύτερος δείκτης του Theil)

Ποσοστό συνολικής ανισότητας αποδιδόμενο σε διαφορές «μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων» με βάση την κατανομή της καταναλωτικής δαπάνης και τη μέση λογαριθμική απόκλιση (δεύτερος δείκτης του Theil)

33

Ποσοστιαία συνεισφορά της ανισότητας “μεταξύ” των διαφόρων ομάδων στη μείωση της συνολικής ανισότητας στην περίοδο 1974-2008

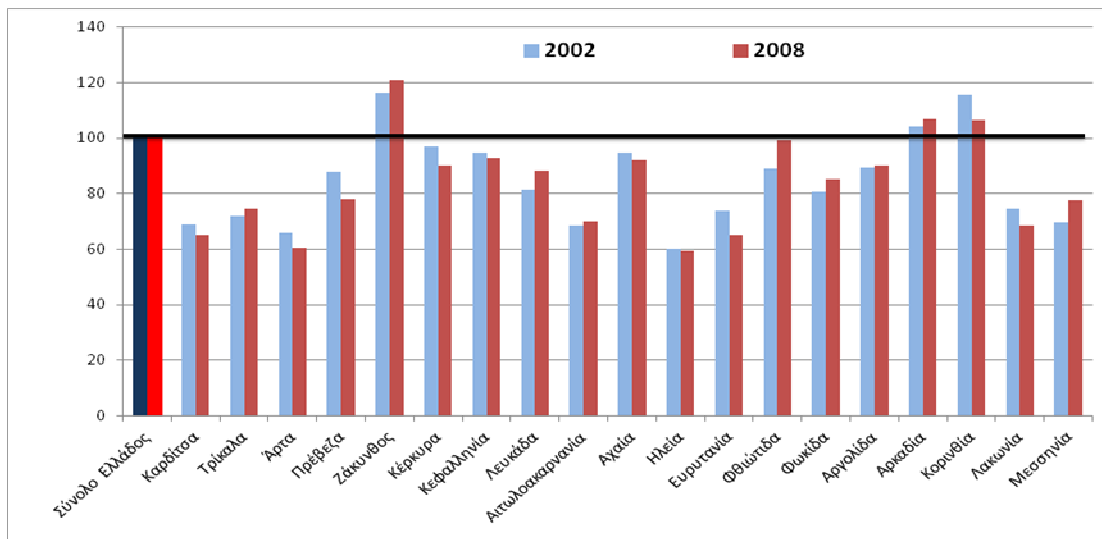
Κριτήρια Ταξινόμησης	Αριθμός υπο-ομάδων	Κατανομή καταναλωτικής δαπάνης			Κατανομή εισοδήματος		
		Δείκτης Theil	Μέση λογαριθμική απόκλιση	Διακύμανση λογαριθμικών	Δείκτης Theil	Μέση λογαριθμική απόκλιση	Διακύμανση λογαριθμικών
Βαθμός αστικότητας	4	26	25,1	26,5	21	22,4	19,6
Δημογραφικός τύπος	9	0,6	0,3	1,4	3,1	3,4	6
Επαγγελματική κατάσταση	9	24,2	22	20,8	28,7	26,4	20,9
Εκπαιδευτικό επίπεδο	5	34,5	27,4	27,3	34,5	31,8	32,1
Απόλυτη μεταβολή συνολικής ανισότητας		-0,076	-0,079	-0,164	-0,125	-0,117	-0,232
Ποσοστιαία μεταβολή συνολικής ανισότητας		-36,6%	-38,1%	-39,2%	-45,6%	-45,6%	-46,7%

34

Περιφερειακοί Εθνικοί Λογαριασμοί

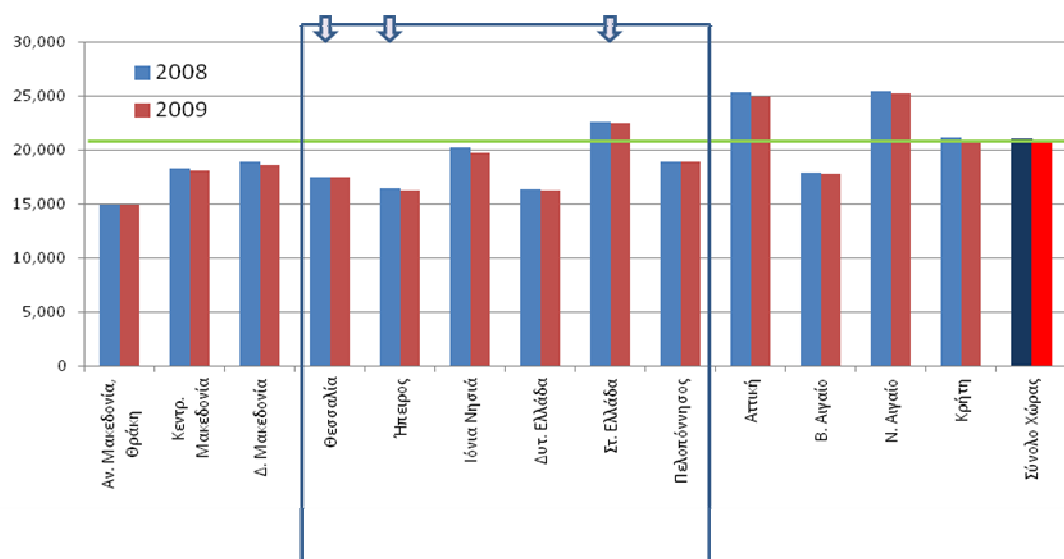
- Κατά κεφαλή ΑΕΠ
- Διάρθρωση της Προστιθέμενης Αξίας Παραγωγής

Κατά κεφαλή ΑΕΠ το 2002 και το 2008 (Δείκτης: σύνολο χώρας = 100)

36

Κατά κεφαλή ΑΕΠ το 2008 και το 2009 (Σε ευρώ, τρέχουσες τιμές)

37

Γεωγραφική απόσταση και κοινωνικός αποκλεισμός. Ένα παράδειγμα με βάση την επεξεργασία της EU SILC

	Ποιος ήταν ο κύριος λόγος, για τον οποίο δεν επισκεφτήκατε τον γιατρό; (πιο πρόσφατο περιστατικό)									Σύνολο
	Οικονομικοί λόγοι (πολύ ακριβή επισκ. ή θερ.)	Μεγάλη λίστα αναμονής	Έλλειψη χρόνου λόγω: εργασίας ή φροντίδας παιδιών ή άλλων ατόμων	Μεγάλη απόσταση από το γιατρό / δεν υπάρχουν μέσα συγκ.	Φόβος (γιατρο ύ-νοσοκ.- εξετάσεων- θερ.)	Περίμενα μήπως το πρόβλημα βελτιωθεί από μόνο του	Δε γνωρίζω κάποιον καλό γιατρό	Άλλος λόγος		
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ & ΘΡΑΚΗ	38.6	19.3	14.5	7.2	7.2	10.8	1.2	1.2	100.0	
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	66.0	6.5	5.9	2.6	11.8	7.2	0.0	0.0	100.0	
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	25.8	6.5	3.2	9.7	19.4	22.6	0.0	12.9	100.0	
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	59.1	4.5	6.8	9.1	6.8	9.1	2.3	2.3	100.0	
ΗΠΕΙΡΟΣ	40.8	21.0	6.8	23.7	2.7	3.8	0.3	0.9	100.0	
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	39.1	8.7	8.7	34.8	4.3	4.3	0.0	0.0	100.0	
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	50.8	11.5	0.0	3.3	8.2	23.0	3.3	0.0	100.0	
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	72.0	4.0	0.0	8.0	4.0	12.0	0.0	0.0	100.0	
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	64.5	9.5	5.3	7.1	5.9	5.3	0.0	2.4	100.0	
ΑΤΤΙΚΗ	62.2	15.2	5.2	0.6	6.1	5.8	0.3	4.6	100.0	
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	65.2	4.3	8.7	0.0	0.0	4.3	4.3	13.0	100.0	
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	71.4	4.8	0.0	4.8	4.8	0.0	0.0	14.3	100.0	
ΚΡΗΤΗ	50.0	3.9	6.6	7.9	7.9	21.1	1.3	1.3	100.0	
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	54.1	13.2	6.0	9.5	6.3	7.8	0.6	2.5	100.0	

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία EUSILC 2005, ΕΛ.ΣΤΑΤ

	Ποιος ήταν ο κύριος λόγος, για τον οποίο δεν επισκεφτήκατε τον οδοντίατρο; (πιο πρόσφατο περιστατικό)									Σύνολο
	Οικονομικοί λόγοι (πολύ ακριβή επισκ. ή θερ.)	Μεγάλη λίστα αναμονής	Έλλειψη χρόνου λόγω: εργασίας ή φροντίδας παιδιών ή άλλων ατ	Μεγάλη απόσταση από το γιατρό / δεν υπάρχουν μέσα συγκ.	Φόβος (για τρού- νοσοκ.- εξετάσειw ν-θερ.)	Περίμενα μήπως το πρόβλημα βεβαιωθεί από μόνο του	Δε γνωρίζw κάποιον καλό γιατρό	Άλλος λόγος		
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ & ΘΡΑΚΗ	55.5	3.6	17.3	2.7	14.5	6.4	0.0	0.0	100.0	
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	75.4	2.5	11.0	0.4	5.5	2.1	0.0	3.0	100.0	
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	40.0	3.3	6.7	0.0	26.7	13.3	0.0	10.0	100.0	
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	64.0	0.0	10.7	2.7	6.7	14.7	0.0	1.3	100.0	
ΗΠΕΙΡΟΣ	44.8	12.1	12.6	10.9	12.1	5.2	0.0	2.3	100.0	
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	63.6	0.0	36.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	100.0	
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	48.9	5.9	13.3	3.7	11.1	13.3	1.5	2.2	100.0	
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	70.6	0.0	11.8	2.9	2.9	8.8	0.0	2.9	100.0	
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	64.6	1.9	12.1	6.3	7.3	4.9	0.0	2.9	100.0	
ΑΤΤΙΚΗ	62.7	7.8	13.0	1.5	10.0	2.0	0.2	2.7	100.0	
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	71.8	0.0	20.5	0.0	0.0	5.1	0.0	2.6	100.0	
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	69.2	3.8	3.8	0.0	15.4	0.0	3.8	3.8	100.0	
ΚΡΗΤΗ	51.0	4.0	16.0	5.0	15.0	9.0	0.0	0.0	100.0	
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	60.6	5.1	13.0	3.5	9.7	5.4	0.3	2.4	100.0	

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία EUSILC 2005, ΕΛ.ΣΤΑΤ

Παράρτημα Γ. Γενική Βιβλιογραφία

Η ερευνητική ομάδα στο πλαίσιο εκπόνησης του έργου συγκέντρωσε και αποδελτίωσε πλήθος βιβλιογραφικών τίτλων με στόχο τη θεωρητική τεκμηρίωση του Κοινωνικού Αποκλεισμού, τον θεωρητικό προσδιορισμό των δεικτών αλλά και τη δημιουργία ενός βιβλιογραφικού καταλόγου σύμφωνα με τις απαιτήσεις του ερευνητικού έργου (παραδοτέο Π 1.2).

Η δημιουργημένη βιβλιογραφία περιλαμβάνει περισσότερους από 500 βιβλιογραφικούς τίτλους και στηρίζεται σε εργασία που έγινε στο πλαίσιο εκπόνησης της παρούσας έρευνας, με συστηματικές αναζητήσεις στο διαδίκτυο, σε βιβλιογραφικούς καταλόγους, σε σχετικά περιοδικά, άρθρα, έρευνες, κλπ. αλλά και στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ή/και βιβλιογραφικές βάσεις των συμμετεχόντων Φορέων.

Η βιβλιογραφική έρευνα έγινε - γίνεται με στόχο την τεκμηρίωση της έρευνας, την απόκτηση και αξιολόγηση της υπάρχουσας γνώσης, τον αναλυτικό προσδιορισμό των επιμέρους μεθοδολογικών επιλογών και επίσης χρησιμεύει στην τεκμηρίωση και διασταύρωση των αποτελεσμάτων της στατιστικής επεξεργασίας των στοιχείων στις επόμενες ενότητες εργασίας. Η βιβλιογραφική έρευνα ακολούθησε δύο επιμέρους άξονες:

α) τη δημιουργία σχετικής βιβλιογραφίας με τη συλλογή και οργάνωση βιβλιογραφικών τίτλων σχετικών με το αντικείμενο της έρευνας, και

β) τη συλλογή επιλεγμένων σχετικών ερευνών, άρθρων, εργασιών, κλπ, ως βοηθητική υποδομή της ερευνητικής ομάδας για την εμβάθυνση στο αντικείμενο.

Οι βιβλιογραφικοί τίτλοι, που παρουσιάζονται στη συνέχεια, είναι σε αλφαβητική σειρά σύμφωνα με το όνομα του πρώτου συγγραφέα, και αποτελούν μέρος της συνολικά συλλεγμένης βιβλιογραφίας.

Αγγλόφωνη Βιβλιογραφία

- Abrahamson P. (1997) "Combating poverty and social exclusion in Europe", σελ. 127-155, σε W. Beck / L. van der Maesen / A. Walker (eds.), The Social Quality of Europe, Kluwer Law International, The Hague
- Access Economics. (2005). The economic value of informal care: Report by Access Economics Pty Limited for Carers Australia. Canberra: Carers Australia.
- Adhikari, Bhim (2005) Poverty, property rights and collective action: Understanding the distributive aspects of common resource management. Environment and Development Economics 10: 7-31.
- Alber J. (1995) "A framework for the comparative study of social services", Journal of European Social Policy, 5, 2
- Alcock, Pete (2006) Understanding poverty. 3rd edition. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Alexiadou N. (2002), Social inclusion and social exclusion in England: tensions in education policy, Journal of Education Policy, Vol.17, pp.71-86.
- Amin, A. (2002). Ethnicity and the multicultural city, living with diversity. Report for the Department of Transport, Local Government and the Regions and the ESRC Cities Initiative, U.K.
- Amitsis G. (2004) "Principles and instruments of social inclusion policies in Europe", σελ. 139-188, σε Th. Sakellaropoulos / J. Berghman (eds.), Connecting Welfare Diversity within the European Social Model, Intersentia, Antwerp
- Amsterdam Treaty (1997) Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

- Anand S. (1983) *Inequality and poverty in Malaysia: Measurement and decomposition*, Oxford University Press, New York.
- ANDERSEN, H.T. & VAN KEMPEN, R. (2001), (eds.), *Governing European Cities. Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance*. Aldershot: Ashgate
- Andreotti A., Kazepov (eds), (2001). *The Spatial Dimensions of Urban Social Exclusion and Integration*. URBEX Series, No. 16. The Case of Milan, Italy. Fourth RTD Framework Programme. Targeted Socio-Economic Research (TSER).
- Andreß, H.J. (ed.) (1998) *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*, Aldershot: Ashgate,
- Andrews, D., Green, C., & Mangan, J. (2004). Spatial inequality in the Australian youth labour market: The role of neighbourhood composition. *Regional Studies*, 38(1), 15–25.
- Arthurson, K. (2002). Social inclusion and public housing estate regeneration. AHURI Southern Research
- Arthurson, K. (2004). From stigma to demolition: Australian debates about housing and social exclusion. *Journal of Housing and the Built Environment*, 19, pp. 255-270.
- Arthurson, K. and Jacobs, K. (2003). A critique of the concept of social exclusion and its utility for Australian social housing policy. UK Housing Studies Association Conference, Bristol.
- Arthurson, K. and Jacobs, K. (2003). Social exclusion and housing. Australian Housing and Urban Research Institute December 2003 AHURI Final Report No. 51.
- Assefa Mehretu, Bruce Wm Pigozzi, Lawrence M. Sommers, 2000, *Concepts in Social and Spatial Marginality*. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography* Vol. 82, NO. 2, Development of Settlements. pp. 89- 101.
- Atkinson A. (1970) "On the measurement of inequality", *Journal of Economic Theory* 2, σελ. 244-263.
- Atkinson A. (1993) "What is happening to the distribution of income in the UK?", Suntory-Toyota International Centre for Economics and Related Disciplines, Welfare State Programme 87, London School of Economics, London.
- Atkinson A. / Cantillon B. / Marlier E. / Nolan B. (2002) *Social Indicators – The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, Oxford
- Atkinson A. B. (1998), *Poverty in Europe*, Oxford, Blackwell
- Atkinson A., Rainwater L. και Smeeding T. (1995) *Income distribution in OECD countries: The evidence from the Luxembourg income study (LIS)*, OECD, Paris.
- Atkinson R., Davoudi S. (2000), *The Concept of Social Exclusion on the European Union: Context, Development and Possibilities*, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No 3, pp.427-448.
- Atkinson, A. B., Hills J. (eds.) (1998), *Exclusion, Employment and Opportunity*, CASE paper 4, London: Centre for the Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- ATKINSON, R. & KINTREA, K. (2001), *Disentangling Area Based Effects: Evidence from Deprived and Non-Deprived Neighbourhoods*. Paper presented at the ENHR conference, Pultusk, Poland (forthcoming in *Urban Studies*).
- Atkinson, R. (2004). The evidence on the impact of gentrification: New lessons for the urban renaissance? *European Journal of Housing Policy*, 4(1), 107–131.
- Atkinson, T. et al. (2002), *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*. Oxford University Press
- Avramov Dragana (2006). *Social Exclusion and Social Security*. Report for the European Commission. Directorate –General for Research. PSPC

- Avramov, D. (1999), *Coping with homelessness: issues to be tackled and best practices in Europe*. Ashgate: Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney
- Avramov, D. (2002), *People, demography and social exclusion*. Council of Europe, Strasbourg
- Avramov, D., M. Maskova (2003), *Active ageing in Europe*. Council of Europe Publishing: Strasbourg
- Avramov, D., R. Cliquet (2005), *Integrated Policies on Gender Relations, Ageing and Migration in Europe*. CBGS/Garant: Brussels
- Banik, Dan (editor) (2008) *Rights and legal empowerment in eradicating poverty*. Farnham, Surrey: Ashgate.
- BARLOW, J. & DUNCAN, S. (1994), *Success and Failure in Housing Provision. European Systems Compared*. Oxford: Pergamon.
- Baron, Jane B. (2004) Homelessness as a property problem. *The Urban Lawyer* 36 (2) 273–288.
- Baron, Jane B. (2006) Property and ‘no property.’ *Houston Law Review* 42 (5): 1425–1449.
- Beach C. και Davidson R. (1983) “Distribution-free statistical inference with Lorenz curves and income shares”, *Review of Economic Studies* L, σελ. 723-735.
- Beall, J. (2002), ‘Globalization and social exclusion in cities: framing the debate with lessons from Africa and Asia’, *Environment and Urbanization*, 14(1), pp.41-52.
- Beall, J. and Piron, L-H. (2005), *DFID Social Exclusion Review* London: Department for International Development, May.
- BEAUREGARD, R.A. & HAILA, A. (2000), *The unavoidable continuities of the city*, MARCUSE, P. & VAN KEMPEN, R. (eds.), *Globalising Cities. A New Spatial Order?* Oxford: Blackwell, 22-36.
- Beck, U. (1992), *Risk-society*. London: Sage
- Begg I. et al. (2001) *Social exclusion and social protection in the European Union*, South Bank University, London
- Begum H. and Moinuddin G. (2010). *Spatial dimension of social exclusion. An imperial investigation into the relationship of housing and social exclusion in the slums of dhaka city*. *Management Research and Practice* Vol. 2 Issue 3, pp: 314-328
- Beland, D. (2007). *The social exclusion discourse: Ideas and policy change*. *Policy and Politics*, 35(1), 123–139.
- Bendrif, A., Haney, M., (2004), *The Politicization of the Headscarf in the Netherlands*, *Humanity in Action*, at <http://www.humanityinaction.org/publications/2004/bendrif.pdf>
- Benjamin Davy (2009). *The poor and the land. Poverty, property and planning*. *Town Planning Review* 80(3) 227-265
- Bentzel R. (1970) “The Social Significance of Income Distribution Statistics” *Review of Income and Wealth* 16, σελ. 253-264.
- Berghman J. (1997) “Social exclusion in Europe: policy context and analytical framework”, σελ. 10-28, σε Gr. Room (ed.), *Beyond the threshold*, The Policy Press, Bristol
- Berthoud, R. (2004), *Patterns of Poverty across Europe*. Bristol: The Policy Press
- Bhalla, A., and Lapeyre, F. (1997), ‘Social exclusion: towards an analytical and operational framework’, *Development and Change*, 28, pp.413-433.
- Bishop J., Chakraborti S. και Thistle P. (1989) “Asymptotically distribution-free statistical inference for generalised Lorenz curves”, *The Review of Economics and Statistics* 71, σελ. 725-727.

- Bishop J., Formby J. και Smith J. (1991α) "International comparisons of income inequality: Tests for Lorenz dominance across nine countries", *Economica* 58, σελ. 461-477.
- Bishop J., Formby J. και Smith J. (1991β) "Lorenz dominance and welfare: Changes in the U.S. distribution of income, 1967-1986", *The Review of Economics and Statistics* 82, σελ. 134-139.
- Bishop J., Formby J. και Thistle P. (1992) "Convergence of the South and non-South income distributions, 1969-1979", *American Economy Review* 82, σελ. 262-272.
- Black, B., Ditch, J., Morrissey, M. and Steele, R. (1980) *Low Pay in Northern Ireland*. London: Low Pay Unit.
- Blackburn M. και Bloom D. (1991) "The distribution of family income: Measuring and explaining changes in the 1980s for Canada and United States", Working Paper 3659, National Bureau of Economics Research.
- Blackburn M. και Bloom D. (1994) "Changes in the structure of family income inequality in the US and other industrialized nations during the 1980s", Working Paper 4754, National Bureau of Economics Research.
- Blair, A. (1998). *Bringing Britain together: a national strategy for neighborhood renewal*, London, UK Cabinet Office Social Exclusion Unit, CM report 4045.
- BOGASON, P. (2001), *Public Policy and Local Governance. Institutions in Post-Modern Society*. Cambridge: Edward Elgar.
- Bohnke P. (2001), *Nothing left to loose? Poverty and Social exclusion in comparison. Empirical evidence on Germany*, Social Science Research Centre Berlin.
- BOLDERSON, H. & MABBETT, D. (1995), *Mongrels or thoroughbreds: a cross-national look at social security systems*, *European Journal of Political Research*, (28): 119-139.
- Bolt, G., Van Ham, M., Van Kempen, R., (2006), *Immigrants on the Housing Market: Spatial Segregation and Relocation Dynamics*, paper for the ENHR Conference, Slovenia.
- Bor, W., Najman, J. M., Andersen, M. J., O'Callaghan, M., Williams, G. M., & Behrens, B. C. (1997). *The relationship between low family income and psychological disturbances in young children: An Australian longitudinal study*. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 31, 664-675.
- Bose, Sumantra (2007) *Contested lands. Israel-Palastine, Kashmir, Bosnia, Cyprus, and Sri Lanka*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bouget, D. H. Nogues (1993), *Evaluation des politiques de lutte contre les exclusions sociales*, *Revue française des Affaires sociales*, Centre d'économie des besoins sociaux (CEBS), Faculté des Sciences économiques de Nantes
- BOURDIEU, P. (1979), *La distinction*. Paris: Minuit.
- BOURDIEU, P. et al. (1999), *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford (Cal.): Stanford University Press.
- Bovenkerk F. (1995), *Discrimination against migrant workers and ethnic minorities in access to employment in the Netherlands*, Geneva ILO.
- Bowring F. (2000), *Social Exclusion: Limitations of the debate*, *Critical Social Policy*, Vol. 20, No 3, pp.307-330.
- BRADFORD, C.P. & RUBINOWITZ, L.S. (1975), *The urban-suburban investment-desinvestment process: consequences for older neighbourhoods*, *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, (422): 77-86.
- Bradshaw, J. (2003). *How has the notion of social exclusion developed in the European discourse? Plenary address to the 2003 Australian Social Policy Conference*, Social Policy Research Centre, University of New South Wales.

- Bramley, G., Evans, M., Atkins, J. et al (1998) Where Does Public Spending Go? A Pilot Study to Analyse the Flows of Public Expenditure to Local Areas. London: Department of the Environment, Transport and the Regions.
- BROWNHILL, S. et al. (1996), Local governance and the racialization of urban policy in the UK: the case of Urban Development Corporations, *Urban Studies*, 33(8): 1337-1357.
- Bruto da Costa, A., Anderson, J., Chigot, C., Duffy, K., Mancho, S. and Mernagh, (1994). Contribution of the 'Poverty 3' programme to understanding of poverty, exclusion and integration. In Peace, R. (2001).
- BUCKNER, J.C. (1988), The development of an instrument to measure neighborhood cohesion, *American Journal of Community Psychology*, 16(6): 771- 791.
- Burchardt, T., Le Grand, J. and Piachaud, D. (1999). Social exclusion in Britain 1991-1995'. *Social Policy and Administration*, 33(3), pp. 227-244.
- Burgens J. / Vranken J. (eds.) (2004) How To Make A Successful Urban Development Programme, Garant, Antwerpen
- BURGERS, J. et al. (2001), The Netherlands. The Cities of Amsterdam, Rotterdam and The Hague - National Report (UGIS Working Paper). Antwerpen/Leuven: Acco (forthcoming).
- BURGESS, E.W. (1925), The growth of the city: an introduction to a research project, LEGATES, R.T. & STOUT, F. (eds.) (1996), *The City Reader*. London: Routledge, 89-97.
- BURROWS, R. & RHODES, D. (1998), Unpopular Places? Area Disadvantage and the Geography of Misery in England. York: Joseph Rowntree Foundations.
- Burt R. (1995), *Structural holes. The social structure of competition*, Harvard University Press.
- Bynner, J. (1998) 'Use of Longitudinal Data in the Study of Social Exclusion' paper presented to OECD expert seminar on Childhood Social Exclusion.
- Byrne D. (1999), *Social Exclusion*, Open University Press, Buckingham.
- Byrne, D. (2005), *Social Exclusion*. Maidenhead, UK: Open University Press.
- Camara, G., Monteiro, A.M., Ramos, F.R., Sposati, A. and Koga, D. (1990). Mapping Social Exclusion/Inclusion in Developing Countries: Social Dynamics of São Paulo in the 1990s.
- Cameron, H. L. (2005). Social disadvantage and families with young children. *Journal of Family Studies*, 11(2), 297–316.
- Cappo, D. (2002, 28 November). Speech: Social inclusion, participation and empowerment. Address to Australian Council of Social Services National Congress. Retrieved 21 April 2008, from http://www.socialinclusion.sa.gov.au/files/speech_02nov_acoss.pdf
- CAVANNA, H. (ed.) (1998), *Challenges to the Welfare State: Internal and External Dynamics for Change*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Central Community Relations Unit (1998) *New TSN: An Agenda for Targeting Social Need and Promoting Social Inclusion in Northern Ireland*. Belfast: CCRU.
- Centre for Urban Studies. (1996). *The urban poor in Bangladesh*, Dhaka, Centre for Urban Studies.
- Centre Occasional Paper, *Social inclusion and housing: Developing research and policy agendas*, Flinders University, Adelaide.
- Chamberlayne P. (1997), *Social Exclusion: Sociological Traditions and National Contexts, Social Strategies in Risk Societies*, Working Paper no1, university of East London.

- Chanmpernowne D. (1974) "A comparison of Measures of Inequality of Income Distribution" *The Economic Journal* 84 787-816.
- Cheong, P. H., Edwards, R., Goulborne, H., Solomos, J. (2007). Immigration, social cohesion and social capital: a critical review. *Critical Social Policy*, 24, 24-49.
- Clert, C. (1999), 'Evaluating the concept of social exclusion in development discourse', *The European Journal of Development Research*, 11(2), December, pp.176-199.
- COCHRANE, A. (1993), *Whatever Happened to Local Government*. Milton Keynes: The Open University Press.
- COCHRANE, A. (1999), Administered cities, PILE, S., BROOK, C. & MOONEY, G. (eds.), *Unruly Cities?* London: Routledge, 299-335.
- COLEMAN, J. (1990), *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press.
- Coleman, J.S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital, in *American Journal of Sociology*, vol. 94.
- Coleman, J.S. (1990) *Foundations of social theory*, Cambridge, Mass.
- Combat Poverty Agency, *Linking Local and National Structures: Tackling Poverty and Promoting Social Inclusion* (2007) Dublin. Combat Poverty Agency. Combat Poverty Agency.
- Combes, J. (1998) 'Social Exclusion', paper presented to OECD expert seminar on Childhood Social Exclusion.
- Coombes, M. and Wong, C. (1994) 'Methodological Steps in the Development of Multivariate Indexes for Urban and Regional Policy Analysis', *Environment and Planning A*, Volume 6.
- Cowell F. (1980) "On the structure of additive inequality measures", *Review of Economic Studies* 47, σελ. 521-531.
- Cowell F. (1995), *Measuring inequality*, (2nd ed.), Prentice Hall / Harvester Wheatsheaf.
- Creedy J. (1977) "The principle of transfers and the variance of the logarithms", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 39, σελ. 152-158.
- Dalton H. (1920) "The measurement of inequality of incomes", *Economic Journal* 30, σελ. 348-361.
- Daly M., *Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union*, Working Paper, No 135, Centre for European Studies, Queen's University, Belfast.
- Daly, A., McNamara, J., Tanton, R., Harding, A., & Yap, M. (2007, November). Indicators of risk of social exclusion for Australia's children: An analysis by state and age group. Paper presented to the National Institute for Governance, University of Canberra. Retrieved 25 April 2008, from <http://www.canberra.edu.au/centres/natsem/publications>
- DARDEN, J.T. (1980), Lending practices and policies affecting the American metropolitan system, BRUNN, S.D. & WHEELER, J.O. (eds.), *The American Metropolitan System: Present and Future*. London: Winston & Sons, 93-100.
- Dasgupta P., Sen A. και Starrett D. (1973) "Notes on the measurement of inequality", *Journal of Economic Theory* 6, σελ. 180-187.
- Davies J. και Hoy M. (1995) "Making inequality comparisons when Lorenz curves intersect", *American Economic Review* 85, σελ. 980-986.
- Davis, Mike & Daniel Bertrand Monk (editors) (2007) *Evil paradises*. New York & London: New Press.
- Davis, Mike (2007) *Planet of slums*. London: Verso.

- DE DECKER, P. (1999), Policy and practice: on the genesis of an urban policy in Flanders, Belgium, *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 14(2): 183-190.
- DE DECKER, P., MEERT, H. & PELEMAN, K. (2001), *Combating Urban Poverty. The Power and Specificity of Territorial Policies*. Paper prepared for and presented at the 'Social inequality, redistributive justice and the city' Conference (Session 1 : Poverty in Cities and Social Policies), Amsterdam, June 15-17 (org. International Sociological Association, Research Committee on Urban and Regional Development).
- De Haan, A. (1999). *Social exclusion: Towards a holistic understanding of deprivation*. Villa Borsig Workshop Series, Sussex, University of Sussex, pp. 1-14.
- De la Porte et. al. (2001) "Social benchmarking, policy, policy-making and new governance in the E.U.", *Journal of European Social Policy*, 11, 4
- Deininger, Klaus (2003) *Land policies for growth and poverty reduction*. Washington & Oxford: World Bank & Oxford University Press.
- Department of Social Security (1999a) *Opportunity for all: Tackling poverty and social exclusion*. Cm 4445. London: The Stationery Office.
- Department of Social Security (1999b) *Opportunity for all: Tackling poverty and social exclusion. Indicators of success: definitions, data and baseline information*. London: The Stationery Office.
- Department of Social Security (1999c) *Income Related Benefits Estimates of Take-Up in 1996/97 (revised) and 1997/98*. London: Department of Social Security, Analytical Services Division.
- Department of Social, Community and Family Affairs (1998) *Social Inclusion Strategy: 1998/99 Annual Report of the Inter-Departmental Policy Committee*. Dublin: Stationery Office.
- DINGEMANS, D. (1979), Redlining and mortgage lending in Sacramento, *Annals of the Association of the American Geographers*, 69(2): 225-239.
- Ditch J. / E. Roberts (2002) *Integrated approaches to active welfare and employment policies*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin
- Donaldson D. και Weymark J. (1983), "Ethically flexible Gini indices for income distributions in the continuum", *Journal of Economic Theory* 29, σελ. 353-358.
- Donzelot J., Roman J. (1991), *Le déplacement de la question sociale*, in Donzelot (ed), *Face à l'exclusion*, Paris, Edition Esprit.
- DONZELOT, J. & JAILLET, M.C. (1997), *Deprived Urban Areas. Summary report of the pilot study (report, 215)*. Brussels: North Atlantic Treaty Organization (NATO).
- Du Toit A (2004), *Social exclusion, discourse and chronic poverty: a South African case study*, *Development and Change*, No 35, pp.987-1010.
- Duclos, J., Esteban, J., and Ray, D. (2004), 'Polarisation: concepts, measurement, estimation', *Econometrica*, November, 72(6), pp. 1737-1772.
- Dunford, M. (1993) 'Regional Disparities in the European Community: Evidence from the REGIO Databank', *Regional Studies*, 27, 8.
- Dymski, G. (2005), 'Financial globalization, social exclusion and financial crisis,' *International Review of Applied Economics* 19(4): 439-457.
- Katrien De Boyser, University of Antwerp, Belgium, Caroline Dewilde, University of Amsterdam, The Netherlands, Danielle Dierckx, University of Antwerp, Belgium and Jürgen Friedrichs, University of Cologne, Germany (2009) *Between the Social and the Spatial. Exploring the Multiple Dimensions of Poverty and Social Exclusion*

- Efron B. (1979) "Bootstrap methods: another look at the jackknife", *Annals of Statistics* 7, σελ. 1-26.
- Efron B. και Tibshirani R. (1986) "Bootstrap methods for standard errors, confidence intervals, and other measures of statistical accuracy", *Statistical Science* 1, σελ. 54-77.
- EISENSCHITZ, A. & GOUGH, J. (1993), *The Politics of Local Economic Policy*. London: Macmillan.
- ELANDER, I. & BLANC, M. (2001), Partnerships and democracy: a happy couple in urban governance?, ANDERSEN, H.T. & VAN KEMPEN, R. (eds.), *Governing European Cities. Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance*. Aldershot: Ashgate, 83-124.
- El-Ghonemy, M. Riad (1990) *The political economy of rural poverty. The case for land reform*. London: Routledge.
- Elteto O. και Frigyes E. (1968) "New income inequality measures as efficient tools for causal analysis", *Econometrica* 36, σελ. 383-396.
- Emmauel D. (2004) "Socio-economic Inequalities and Housing in Athens: Impacts of the Monetary Revolution of the 1990s", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 113 Α', ΕΚΚΕ, Αθήνα
- Ernst & Young and Corporate Location (1992) *Regions of the New Europe: A comparative assessment of key factors in choosing your location*, Century House Information, Milton Keynes.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Aldershot: Avebury.
- Esping-Andersen, G. (1997) *Welfare States at the End of the Century, The Impact of the Labour Markets, Family and Demographic Change*. Paris: OECD Publications
- Esping-Andersen, G. ed. (1996) *Welfare States in Transition, National Adaptations in Global Economies*. SAGE Publications: London, Thousand Oaks, New Delhi
- Esping-Anderson, G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity.
- EUMC (2003), *Migrants, Minorities and Employment. Exclusion, Discrimination and Anti-Discrimination in 15 Member States of the European Union*, Vienna, EUMC.
- EUMC (2005), *Migrants, Minorities and Housing. Exclusion, Discrimination and Anti-Discrimination in 15 Member States of the European Union*, Vienna, EUMC.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (1995) *For Citizens and Against Social Exclusion: The Role of Public Welfare Services*, Dublin
- Evason, E. (1976) *Poverty: the facts in Northern Ireland*. London : Child Poverty Action Group.
- Evason, E. (1978) *Family Poverty in Northern Ireland*. London: Child Poverty Action Group.
- Evason, E. (1980) *Ends that won't meet: a study of poverty in Belfast*. London : Child Poverty Action Group.
- Evason, E. (1985) *On the edge : a study of poverty and long-term unemployment in Northern Ireland*. London: Child Poverty Action Group.
- Evason, E. (1989) *The deserving and undeserving poor : the Social Fund in Northern Ireland*. Derry: Child Poverty Action Group.
- Evason, E. (1991) *A Qualitative study of life in the disadvantaged areas of Belfast*. Belfast: Northern Ireland Voluntary Trust
- Evason, E. et al (1998) *Mothers on benefit : a study of 1,665 lone mothers in Northern Ireland*. Belfast: Stationery Office.

- Evason, E., and Woods, R. (1995) Poverty, charity and 'doing the double'. Aldershot: Avebury.
- Fekete, L. (2004). Anti-Muslim racism and the European Security State. *Race and Class*, 46(1), 29.
- FELD, S.L. (1981), The focused organization of social ties, *American Journal of Sociology*, (86): 1015- 1035.
- Fergusson, D., Swain-Campbell, N., & Horwood, J. (2004). How does childhood economic disadvantage lead to crime? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(5), 956–966.
- Ferreira F. και Litchfield J. (1996) "Growing apart: Inequality and poverty trends in Brazil in the 1980s", Economic & Social Research Council, Working Paper No 23, LSE, London.
- Figueiredo J., de Haan A. (1998) , Social Exclusion : An ILO perspective, Research Series, No111, International Institute for Labour Studies, Geneva.
- Figueroa A., Altamirano T. and Sulmont D. (1996), Social Exclusion and Inequality in Peru, International Institute for Labour Studies and UNDP, Geneva/NY.
- Fischer A. (2011), Reconceiving social exclusion, BWPI Working Paper 146, Brooks World Poverty Institute, The University of Manchester.
- FISHER, C.S. (1975) Towards a sub-cultural theory of urbanism, *American Journal of Sociology*, (80): 1319-1341.
- Fitzgerald J., Addressing issues of social exclusion in Moyross and other disadvantaged areas of Limerick City (2007) Dublin. Department of the Environment, Heritage and Local Government.
- Fitzpatrick Associates, Connecting people, places and prosperity, an economic strategy for Fingal 2006-2011 (2006) Dublin. Fingal County Council.
- Fitzpatrick Associates, Final Evaluation of the Local Government Anti-Poverty Learning Network (2004) Dublin. Combat Poverty Agency.
- FLANAGAN, W.G. (1999), *Urban Sociology. Images and Structure*. Boston: Allyn and Bacon.
- Florence P. (1953), *The Logic of British and American Industry*, Routledge and Kegan.
- Florence P., Fritz W., Gilles R. (1943), *Measures of Industrial Distribution, Industrial location and National Resources*, U.S. Natural Resources Planning Board, Washington D.C.
- FORREST, R. (2000), What constitutes a 'balanced' community?, ANDERSON, I. & SIM, D. (eds.), *Social Exclusion and Housing. Context and Challenges*. Coventry: Chartered Institute of Housing, 207-219.
- Forrest, R. and Kearns, A. (1999). *Joined-up places? Social cohesion and neighbourhood regeneration*. York, Joseph Rowntree Foundation.
- Förster M., Jesuit D., Smeeding T., 2003, «Regional Poverty and Income Inequality in Central and Eastern Europe: Evidence from the Luxembourg Income Study». <http://www.lisproject.org/publications/LISwps/324.pdf>
- Foster J. (1985) "Inequality measurement", στο H. P. Young (επιμ.) *Fair allocation*, American Mathematical Society, *Proceedings of Symposia in Applied Mathematics* 33.
- Foster, Sheila R. (2006) The city as an ecological space: Social capital and land use. *Notre Dame Law Review* 82: 527–582.
- Francesconi, M., Jenkins, S., & Seidler, T. (2005). *The impact of family structure during childhood on later life attainment*. London: Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society.

- Franz, A., Grabner, R. and Huber, M. (1996) Differentiation and Feasibility in Regional Accounting, paper to Seminar on Regional Statistics, Baden/Vienna, 5-8 March.
- Frazer, H., & Marlier, E. (2007). Tackling child poverty and promoting the social inclusion of children in the EU: Key lessons synthesis. Vienna: Peer Review and Assessment in Social Inclusion, European Commission.
- Freilich, J.D., Guerette, R.T., (2006), Migration, Culture Conflict, Crime and Terrorism, Book Reviews, Journal of Contingencies and Crisis Management, 16, 1, 246-247.
- FRIEDRICHS, J. & VRANKEN, J. (2001), European urban governance in fragmented societies, ANDERSEN, H.T. & VAN KEMPEN, R. (eds.), Governing European Cities. Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance. Aldershot: Ashgate, 19-40.
- FRIEDRICHS, J. (1997), Context effects of poverty neighbourhoods on residents, VESTERGAARD, H. (ed.), Housing in Europe. Horsholm: Danish Building Research Institute, 141-160.
- Gaffikin, F. and Morrissey, M. (1990) Northern Ireland: The Thatcher Years. London: Zed Books.
- Gallie, D. (1999) 'Unemployment and Social Exclusion in the European Union', European Societies 1 (2): 139-167.
- Gallie, D. / Paugam, S. (2002) Social Precarity and Social Integration, Έκθεση προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης. EORG: Βρυξέλλες
- Gallie, D. S. Paugam (2000), Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe, Oxford University Press
- Galster, G., Marcotte, D. E., Mandell, M., Wolman, H., & Augustine, N. (2007). The influence of neighborhood poverty during childhood on fertility, education, and earnings outcomes. Housing Studies, 22(5), 723–751.
- GANS, H. (1972), The positive functions of poverty, American Journal of Sociology, 78(2): 275-282.
- GANS, P. (2000), Urban population change in large cities in Germany, 1980-94, Urban Studies, 37(9): 1497-1512.
- Geddes, M. and Urry, J. (2000). Tackling social exclusion in the European Union? The limits to the new orthodoxy of local partnership. International Journal of Urban and Regional Research, 24 (4), pp. 782- 811.
- George, Henry (1879) Progress and poverty. San Francisco: W.M. Hinton.
- Giddens, A. (1991), Modernity and Self-identity: Self and Society in Late Modern Age. Polity Press : Oxford
- Giddens, A. (1998) The Third Way: The Renewal of Social Democracy, Cambridge: Polity Press.
- Gillard, J. (2008a, 28 February). Speech: Social innovation, social impact: A new Australian agenda. Canberra: Author. Retrieved 15 April 2008, from <http://mediacentre.dewr.gov.au/mediacentre/AllReleases/2008/February/SocialInnovationSocialImpactAnewAustralianAgenda.htm>
- GOLDSMITH, W.W. & BLAKELY, J. (1992), Separate Societies. Poverty and Inequality in U.S. Cities. Philadelphia: Temple University Press.
- GOODIN, R. (1996), Inclusion and exclusion, Archives Européennes de Sociologie, 343-371.
- GOODWIN, M. & PAINTER, J. (1996), Local governance, the crisis of Fordism and the changing geographies of regulation, Transactions of the Institute of British Geographers, 21(1): 635-48.

- Gore, C. (1995), 'Introduction: Markets, citizenship, and social exclusion', in G. Rodgers, C. Gore and J. B. Figueiredo (eds), *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*. Geneva: International Labour Organisation,.
- Gore C., and Figueiredo J. B., (eds) (1997), *Social Exclusion and Anti-poverty Policy: A Debate*, International Institute for Labour Studies, ILO publications, Geneva.
- Gottschalk P. και Smeeding T. (1997) "Cross-National comparisons of earnings and income inequality", *Journal of Economic Literature* XXXV, σελ. 633-687.
- GRANOVETTER, M. (1973), The strength of weak ties, *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360-1380.
- Green, M. (2007), 'Representing poverty and attacking representations: perspectives on poverty from social anthropology', in D. Hulme and J. Toye (eds.), *Understanding Poverty and Well-being: Bridging the Disciplines* (pp. 1–40). London: Routledge
- Grillo, R., (2004), Islam and Transnationalism, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, 5, 861-878.
- Grootaert C., Van Bastelaer T. (2002), *Understanding and Measuring Social Capital: A Multi-Disciplinary Tool for Practitioners*, Washington DC, The World Bank.
- Guardian (1999) 'Guarded Welcome for promise to create "opportunity for all"'. 22 September.
- Hagenaars A., de Vos K. και Zaidi M. (1994) Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro-data, Theme 3, Series C, Eurostat, Luxembourg.
- HAIDER, D. (1992), Place wars: new realities of the 1990s, *Economic Development Quarterly*, (6): 127-134.
- Hamnett C. (2004) "Economic and Social Change and Inequality in Global Cities: The Case of London", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 113 Α΄
- Hantrais (1995) *Social Policy in the European Union*. London: Macmillan.
- HARVEY, D. (1989), *The Urban Experience*. Oxford: B. Blackwell.
- Hay, Inan, 2003 *Qualitative Research Methods in Human Geography*, London: Oxford University Press,
- Hayes A., Gray M., Edwards B., (2008). *Social Inclusion, Origins, concepts and key themes*. Paper prepared by the Australian Institute of Family Studies for the Social Inclusion Unit, Department of the Prime Minister and Cabinet, Australian Government.
- HEALY, P. (1998), Institutional theory, social exclusion and governance, MADANIPOUR, A., CARS, G. & ALLEN, J. (1998), *Social Exclusion in European Cities. Processes, Experiences and Responses*. London: Jessica Kingsley, 53-74.
- Henkel, H., (2004), Rethinking the dar al-harb: Social Change and Changing Perceptions of the West in Turkish Islam, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, 5, 961-977.
- Hickey, S., and Du Toit, A. (2007), 'Adverse incorporation, social exclusion and chronic poverty', CPRC Working Paper no. 81, Chronic Poverty Research Centre, University of Manchester, July.
- Hill, J. (1995) *Inquiry into Income and Wealth*, ii, Joseph Rowntree Foundation, York
- Hills J. / J. le Grand / D. Piachaud (eds.) (2001) *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, New York
- Hills J., Grand J., Piachaud D. (2002), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press.
- Hills, J. (1998), 'Does income mobility mean that we do not need to worry about poverty?', in A. B. Atkinson and J. Hills (eds.), *Exclusion, Employment and Opportunity*, CASE paper 4, January, pp.34-55.

- Hills, J. (1999) *Social Exclusion, Income Dynamics and Public Policy*. Belfast: Northern Ireland Economic Council.
- Hills, J., Le Grand, J., and Piachaud, D. (eds.) (2002), *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- HITZ, H., SCHMID, C., & WOLFF, R. (1996), Zürich goes global: Economic restructuring, social conflicts and polarization, O'LOUGHLIN, J. & FRIEDRICHS, J. (eds.), *Social Polarization in Post-industrial Metropolises*. Berlin, New York: Walter de Gruyter: 95-131.
- HM Treasury (1999) *Tackling Poverty and Extending Opportunity, The Modernisation of Britain's Tax and Benefit System No. 4*, London: HM Treasury.
- Höhn, C. (2005), *Demographic challenges for social cohesion: a review and analysis of the work of the European Population Committee 2001-2004*. Council of Europe Publishing: Strasbourg
- Hossain, Naomi & Mick Moore (2005) *So near and yet so far: Elites and imagined poverty in Bangladesh*. In: Elisa P. Reis & Mick Moore (editors) *Elite perceptions of poverty and inequality*. London – New York: Zed Books.
- Howarth, C., Kenway, P., Palmer, G. and Street, C. (1998) *Monitoring Poverty and Social Exclusion: Labour's Inheritance*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Howarth, C., Kenway, P., Palmer, G. and Miorelli, R. (1999) *Monitoring Poverty and Social Exclusion 1999*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Hunter, B. (2003). Trends in neighbourhood inequality of Australian, Canadian and United States of America cities since the 1970s. *Australian Economic History Review*, 43(1), 22–44.
- Hussain, A. (2003), 'Urban poverty in China: measurement, patterns and policies', InFocus Programme on Socio-Economic Security, Geneva: International Labour Office.
- IFO (1990) *An Empirical Assessment of Factors Shaping Regional Competitiveness in Problem Regions*, OOEPEC, Luxembourg.
- IMRIE, B. & THOMAS, H. (1999), *British Urban Policy*. London: Sage.
- IMRIE, R. & RACO, M. (1999), How new is the new local governance? Lessons from the United Kingdom, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 24(1): 45-63.
- Inter-Departmental Policy Committee (1999) *Annual Report on Social Inclusion Strategy, 1998/99*. Dublin: Stationery Office.
- Isard W. (1960), *Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science*, MIT Press.
- Islam, N., Mahbub, A.Q.M., Nazem, N.I., Lance, P. and Angeles, G. (2005). *Slums of urban Bangladesh: mapping and census 2005*. Dhaka, Centre for Urban Studies.
- Istance, D. (1997) 'Education and Social Exclusion', *The OECD Observer*, No. 208, October/November. pp. 27-30.
- Jackson, C. (1996), 'Rescuing gender from the poverty trap', *World Development*, 24(3), pp.489-504.
- Jackson, C. (1999), 'Social exclusion and gender: does one size fit all?' *The European Journal of Development Research*, 11(1), June, pp.125-146.
- Jackson, Cecil, 1999, *Social Exclusion and Gender: Does One Size Fit All?* *The European Journal of Development Research*, 11 (1) : 125-146.
- JACOBS, J. (1961), *The Death and Life of Great American Cities. The Failure of Town Planning*. Harmondsworth: Pelican Books.

- Jan Vranken, Pascal De Decker & Inge Van Nieuwenhuyze (2002) Social inclusion, urban governance and sustainability towards a conceptual framework for the UGIS research project
- Jantti M. (1997) "Inequality in five countries in the 1980s: The role of demographic shifts, markets and government policies", *Economica* 64, σελ. 415-440.
- JARGOWSKY, P.A. (1997), *Poverty and Place. Ghetto's, Barrios, and the American City*. New York: Russell Sage Foundation.
- Jenkins S. (1991) "Income inequality and living standards: Changes in the 1970s and 1980s", *Fiscal Studies* 5, σελ. 1-28.
- Jenkins S. (1995) "Accounting for inequality trends: Decomposition analyses for the UK, 1971-86", *Economica* 62, σελ. 29-63.
- Jesuit D., L. Rainwater T. Smeeding, 2002, «Regional poverty within the rich countries», στο J.A Bishop, Y. Amiel (eds), *Inequality, poverty and the redistribution of income (Research on Economic Inequality Vol. 9)*, Elsevier Science, New York.
- JOHNSTON, R. & PATTIE, C. (1996), *Local government in governance: the 1994-1995 restructuring of local government in England*, *International Journal of Urban and Regional Research*, 20(4): 671-396.
- Kabeer, N. (2006), 'Social exclusion and the MDGs: the challenge of "durable inequalities" in the Asian context', DfID Topic Paper 4, Parallel Group 3A, Asia2015 conference, March.
- Kakwani N. (1980) *Income inequality and poverty*, Oxford University Press, New York etc.
- Kakwani N. (1989) "Large sample distribution of several inequality measures: With application to Cote d'Ivoire", LSMS Working paper Number 61, The World Bank, Washington, USA.
- Kanbur S. (1984) "The measurement and decomposition of inequality and poverty", στο F. van der Ploeg (ed) *Mathematical methods in Economics*, Wiley, New York.
- KANTOR, A.C. & NYSTEUN, J.D. (1982), *De facto redlining, a geographical view*, *Economic Geography*, 58(4): 309-328.
- Kapsalis A., *Greece National Report. European Network for Co-operation and exchanges on Social Exclusion and Health. Issues for Migrants*. IOM, EU.
- Karantinos D. / J. Cavounidis / C. Ioannou (1992) *Second National Report for Greece – EC Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion*, National Centre for Social Research, Athens
- Karantinos D. / M. Koniordos / P. Tinios (1990) *First National Report for Greece – EC Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion*, National Centre for Social Research, Athens
- Karoly L. (1992) "Changes in the distribution of individual earnings in the United States: 1967-1986", *The Review of Economics and Statistics* 74, σελ. 107-115.
- Kauppinen, T., M. (2006). *Neighborhood in a European city: secondary education of young people in Helsinki*. *Social Science Research*, 36 (1), 421-444.
- KEARNS, A. & FORREST, R. (2000), *Social cohesion and multilevel urban governance*, *Urban Studies*, 37(5-6): 995-1017.
- KEARNS, A. & PADDISON, R. (2000), *New challenges for urban governance*, *Urban Studies*, 37(5-6): 845-850.
- KEATING, M. (1991), *Local development policies in Britain and France*, *Urban Studies*, 37(5-6): 443-459.
- KEMENY, J. (1995), *From Public Housing to the Social Market. Rental Policy Strategies in Comparative Perspective*. London: Routledge.

- KEMENY, J. (2001), Comparative housing and welfare: theorising the relationship, *Journal of Housing and the Built Environment*, 16(1): 53-70.
- KESTELOOT, C. & CORTIE, C. (1998), Housing Turks and Moroccans in Brussels and Amsterdam, the difference between private and public markets, *Urban Studies*, 35(10): 1835-1853.
- KESTELOOT, C. (1998), L'indispensable voix des immigrés, in: *La revue Nouvelle*, 108 (9), p. 38-43.
- KING, P. (1996), *The Limits of Housing Policy. A Philosophical Investigation*. London: Middlesex University Press.
- Kingdon, G. G., and Knight, J. (2007), 'Subjective well-being poverty vs. income poverty and capabilities poverty?', in D. Hulme and J. Toye (eds.), *Understanding Poverty and Well-being: Bridging the Disciplines* (pp.115-140). London: Routledge.
- KLEINMAN, M. (1996), *Housing, Welfare and the State in Europe. A Comparative Analysis of Britain, France and Germany*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kolm S. (1976) "Unequal inequalities I", *Journal of Economic Theory* 12, σελ. 416-442.
- Kondor Y. (1971) "An old-new measure of inequality" *Econometrica* 39, σελ. 1041-42.
- KOTLER, P., HAIDER, D.H. & REIN, I. (1993), *Marketing Places. Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations*. New York: Free Press.
- Kuznets S. (1957) "Quantitative aspects of the economic growth of nations II: Industrial distribution of national product and labour force", *Economic Development and Cultural Change* 5 (Supplement), σελ. 1-80.
- Laachir, K. (2004). Crossing the "threshold of intolerance": contemporary French society. *Critical Studies*, 20, 79–95.
- Laderchi C. R., Saith R. and Stewart F. (2003), Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches, *Oxford Development Studies* Vol. 31, pp. 243-274.
- Lambert P. (1993) *The distribution and redistribution of income: A mathematical analysis*, 2nd edition, Manchester University Press, Manchester.
- Le Gléau, J.-P. (1996) *Measurement of Regional Disparity*, paper to Seminar on Regional Statistics, Baden/Vienna, 5-8 March.
- Le Grand, J. (1999) 'Treating Poverty', *The Guardian*, 21 September.
- LEADBEATER, C. (1997), *Civic Spirit: The Big Idea for a New Political Era*. London: Demos.
- Lee A., *Community Development: Current Issues and Challenges* (2006) Dublin. Combat Poverty Agency.
- Lee, P. and Murie, A. (1999) *Literature Review of Social Exclusion*. Scottish Office Central Research Unit. Edinburgh: Stationery Office.
- Lee, P., Murie, A. and Gordon, D. (1995) *Area Measures of Deprivation: a study of current methods and best practices in the identification of poor areas in Great Britain*. Birmingham: Centre for Urban and Regional Studies.
- Lefebvre, Henri (1996) *Writing on cities*. Oxford: Blackwell.
- Leibfried S. (1993) "Towards a European Welfare State?", σε C. Jones (ed.), *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, Routledge, London
- LEMANN, N. (1991), *The Promised Land. The Great Black Migration and How It Changed America*. New York: Knopf.
- Lemmi (2005), *Regional indicators to reflect social exclusion and poverty*, Komisja Europejska.

- Lenoir R. (1974/1989), *Les exclus: Un Français sur dix*. 2nd ed. Paris, Seuil.
- LETHO, J. (2000), *Different cities in different welfare states*, BAGNASCO, A. & LE GALES, P. (eds.), *Cities in Contemporary Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 112-130.
- Levitas, R. (1998) *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. London: Macmillan.
- Levitas, R. (1999) 'Defining and Measuring Social Exclusion: A Critical Overview of Current Proposals', *Radical Statistics* No.71, Summer. pp. 10-27.
- Levitas R. (2005), *The Inclusion Society? Social Exclusion and New Labor*, second edition, Palgrave, NY.
- Levitas, R. (2006), 'The concept and measurement of social exclusion', in C. Pantazis, D. Gordon and R. Levitas (eds.), *Poverty and Social Exclusion in Britain: the Millennium Survey* (pp.123-162). Bristol: The Policy Press.
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E., & Patsios, D. (2007). *The multi-dimensional analysis of social exclusion*. Bristol: Department of Sociology and School for Social Policy, University of Bristol.
- Lister, Ruth (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity.
- Littlewood P. et al. (1999) *Social Exclusion in Europe – Problems and Paradigms*, Ashgate, Brookfield
- Lupton, R. / Power, A. (2001) 'Social Exclusion and Neighbourhoods', σε J. Hills (ed.), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford
- Lynam S., *Community Development and Public Policy* (2006) Dublin. Combat Poverty Agency.
- Madanipour, A., G. Cars and J. Allen, eds (1998). *Social exclusion in European Cities, Processes, Experiences and Responses*. London. The Stationary Office.
- Magrab, P. (1998) 'Social Exclusion and Children: A Brief Review of Selected Literature', paper presented to OECD expert seminar on Childhood Social
- Maloutas T. (2004) "Editorial: Urban Segregation and the European Context", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 113 Α'
- MANTZNETTER, W. (1998), *Social Housing Policy and the Welfare State, an Austrian Perspective*. Paper for the conference on 'Social Housing Management in the European Union', Nunspeet, 26-27 February.
- Margalit, Avishai (1996) *The decent society*. Cambridge, MA & London: Harvard University Press.
- Martin, J. (1998) *What Works Among Active Labour Market Policies: Evidence from OECD Countries' Experiences*. Labour Market and Social Policy Occasional Papers No. 35, Paris: OECD Directorate for Education, Employment, Labour and Social Affairs.
- Mayes D., Berghman J., Salais R. (eds) (2001), *Social Exclusion and European Policy*, Edward Elgar, UK.
- McGill, P. (2000) *NICVA Response to Vision into Practice*. Belfast: Northern Ireland Council for Voluntary Action.
- McLaughlin, E. (1999) *Women's employment and earned income in Northern Ireland*. Belfast : Equal Opportunities Commission for Northern Ireland,
- McLaughlin, E. and Quirk, P. (eds.) (1996) *Policy Aspects of Employment Equality in Northern Ireland, Employment Equality in Northern Ireland Volume II*. Belfast: Standing Advisory Commission on Human Rights.

- McLoughlin, S., (2003), Muslims and Public Space in Bradford: Conflict, Cooperation and Islam as a Resource for Integration, Cooperation and Islam as a Resource for Integration.
- Meinzen-Dick, Ruth, Patricia Kameri-Mbote & Helen Markelova (2007) Property rights for poverty reduction. Washington: International Food Policy Research Institute.
- Mejer, J. (2000) Social Exclusion in the EU Member States. Luxembourg: EUROSTAT
- Miliband, D. (2006). Social exclusion: The next steps forward. London: ODPM.
- Miller, J. Harvey Nd, Social Exclusion in Space and Time. Department of Geography, University of Utah
- MINGIONE, E. & OBERTI, M. (2001), The Struggle against Social Exclusion at the Local Level: Diversity and Convergence in European Cities. Paper presented at the ISA RC21 Conference, Amsterdam, 15-17 June.
- MINGIONE, E. (1996), Urban poverty in the advanced industrial world: concepts, analysis and debates, MINGIONE, E. (ed.), Urban Poverty and the Underclass. A Reader. Oxford: Blackwell, 3-40.
- Mingione, E. (ed) (1995) Urban Poverty and the Underclass. A Reader, Blackwell, Oxford.
- Mingione, E.; Oberti, M. and Pereiriña J. (2002) 'Cities as local systems', in Saraceno, C. (ed), Social assistance dynamics in Europe: National and local poverty regimes, The Policy Press, Bristol.
- Mitrakos T. και Tsakloglou P. (1997) "An anatomy of inequality: Greece 1988", Bulletin of the International Statistical Institute, Tome LVII, Book 3, pp. 595-599
- Mitrakos T. και Tsakloglou P. (1998) "Decomposing inequality under alternative concepts of resources: Greece 1988", Journal of Income Distribution 8 σελ. 241-253.
- MOLLENKOPF, J. & CASTELLS, M. (1991), Dual City: Urban Restructuring in New York. New York: Russel Sage Foundation.
- MOONEY, G., PILE, S. & BROOK, C. (1999), On orderings and the city, PILE, S., BROOK, C. & MOONEY, G. (eds.), Unruly Cities? London: Routledge, 345-362.
- Morrissey, M. (1997) Unemployment, Belfast and the Making Belfast Work Programme. Belfast: Urban Institute.
- Mouhoud. M. (1998) 'Globalisation et regionalisation des economies: fondements et logiques en oeuvre' in La revue de l' IRES: Mondialisation et Regionalisation des economies, numero 27, printemps-ete
- Muellbauer, J. (1975) "Inequality measures, prices and household composition", Review of Economic Studies 41, σελ. 493-504.
- Muffels R., Tsakloglou P., Mayers D. (2002), Social Exclusion in European Welfare States, Edward Elgar.
- Mullally, G., Starting late: building institutional capacity on the reform of sub-national governance, in W.M. Lafferty (ed) (2001) Sustainable Communities in Europe, London. Earthscan.
- Murard, N. (1997) "'The Economy is Destroying Society": social exclusion in France', SOSTRIS Working Paper 1, University of East London. pp. 26-29.
- MUSTERD, S. & OSTENDORF, W. (1998), Concentratie van kansarmoede, Tijdschrift voor de Volkshuivering, (3): 27-33.
- Musterd, S., (2003), Segregation and Integration: A Contested Relationship, Journal of Ethnic and Migration Studies, 29, 4, 623-641.
- Musterd, S., (2005), Social and Ethnic Segregation in Europe: Levels, Causes, and Effects, Journal of Urban Affairs, 27, 3, 331-348.

- Musterd, S., De Vos, S., (2007), Residential Dynamics in Ethnic Concentrations", Housing Studies, 22, 3, 333-353.
- Musterd, S., Priemus, H., Van Kepmen, R. (1999). Towards undivided cities: the potential of economic revitalization and housing redifferentiation. Housing Studies, 14 (5), 573-584.
- National Strategy for Neighbourhood Renewal (1998) Social Exclusion Unit
- New TSN Unit (1999) Vision Into Practice: The First New TSN Annual Report, Belfast: New TSN Unit.
- Nicol C. (1997) "Estimating inequality in the distribution of welfare using demand models", Empirical Economics 22, σελ. 365-392.
- Noble, M. et al (1999) Index of Deprivation 1999 Review. Newsletter 1 - January 1999.
- Norris M., and Kearns N., Local Government anti-poverty initiatives in the Republic of Ireland: a critical review of policy, practice and prospects for future developments, Administration, vol. 51, no.3 (2003) Dublin. Institute of Public Administration.
- O'Brien, D., Wilkes, J., de Haan, A., and Maxwell, S. (1997), 'Poverty and social exclusion in North and South', IDS Working Paper 55.
- O'Riordain S., Existing Approaches to Local/National Government linkages for Poverty and Social Inclusion, Administration, vol. 55, no.2 (2007) Dublin. Institute of Public Administration.
- O'Riordain S., Poverty and Social Inclusion: Linking Local and National Structures (2006) Dublin. Combat Poverty Agency
- O'Riordain S., The Reform of Local Government and the National Anti-Poverty Strategy (1998) Dublin. Combat Poverty Agency.
- OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development) (2008) Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries. Paris: OECD.
- Office of the Deputy Prime Minister (2004) Local Strategic Partnerships Evaluation and Action Research Programme, London
- OGDEN, P.E. & HALL, R. (2000), Households, reurbanisation and the rise of living alone in the principal French cities, Urban Studies, 37(2): 367-390.
- Osborne, R. (1996) 'Policy Dilemmas in Belfast', Journal of Social Policy, 25 (2): 181-199.
- Osborne, R., Gallagher, A., Cormack, R., and Shortall, S. (1996) 'The Implementation of the Policy Appraisal and Fair Treatment Guidelines in Northern Ireland', in E. McLaughlin and P. Quirk (eds.) Policy Aspects of Employment Equality in Northern Ireland, Employment Equality in Northern Ireland Volume II. Belfast: Standing Advisory Commission on Human Rights.
- OSTENDORF, W., MUSTERD, S. & DE VOS, S. (2001), Social mix and the neighbourhood effect. Policy ambitions and empirical evidence, Housing Studies, 16(3): 371-380.
- Ozlem Guzey, Nevin Gultekin, et. (2010). Spatial characteristics of social exclusion of The Turkish community in deventer, the Netherlands. 14th IPHS CONFERENCE, 12-15 July 2010, Istanbul-TURKEY
- Özüekren, Ş., Van Kempen, R. (2002). Housing careers of minority ethnic groups: experiences, explanations and prospects. Housing Studies, 17(3), 365-379.
- Page D., Unpublished MA in Local Government Thesis, Institute of Public Administration.
- PAHL, R.E. (1966), The rural-urban continuum, Sociologia Ruralis, (6): 299-329.
- PAHL, R.E. (1984), Division of Labour. Oxford: Blackwell.
- PALM, R. (1979), Financial and real estate institutions in the housing market: study of recent house price changes in the San Francisco Bay area, HERBERT, D.T. &

JOHNSTON, R.J. (eds.), *Geography and the Urban Environment* (Progress in Research and Application, 2). New York/Toronto: Wiley & Sons, 83-123.

- Palmer, G., MacInnes, T., & Kenway, P. (2006). *Monitoring poverty and social exclusion 2006*. York: Joseph Rowntree Foundation and New Policy Institute.
- Pantazis, C., Gordon, D., and Levitas, R. (2006), (eds.), *Poverty and Social Exclusion in Britain: the Millennium Survey*. Bristol: Policy Press.
- Paper No. 127). Sydney: Social Policy Research Centre, University of New South Wales.
- Parker S. (1999) "The inequality of employment and self-employment incomes: A decomposition analysis for the U.K.", *The Review of Income and Wealth* 45, σελ. 263-274.
- PARKIN, F. (ed.) (1974), *The Social Analysis of Class Structure* (Explorations in Sociology, 5). London: Tavistock.
- PARKINSON, M. (1998), *Combating Social Exclusion. Lessons from Area-Based Programmes in Europe*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Partnership For Equality. White Paper on the Government's proposals for the future legislation and policies on Employment Equality in Northern Ireland. Cm 3890. London: Stationery Office.
- PATEMAN, C. (1970), *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pathak M., Banskota T. R., Panthi K. P., Sonar S., (2010) *Spatial Dimension of Social Exclusion and Inclusion: A Research of Karnali Region*. Final Report. Social Inclusion Research Fund/SNY Nepal
- Paugam, S. (1993) *La disqualification sociale: Essai sur la nouvelle pauvreté*. Paris: Presses Universitaires de France
- Paugam, S. ed. (1996), *L'exclusion : l'état des savoirs*. Paris : La Découverte
- Pendakur (1998) "Changes in Canadian family income and family consumption inequality between 1978 and 1992", *Review of Income and Wealth* 44, σελ. 259-283.
- Percy-Smith, J. (2000). *Policy responses to social exclusion: Towards inclusion?*, Oxford: Oxford University Press.
- Petrakos G., Psycharis Y. και Kallioras D. (2005) "Regional inequality in the EU Enlargement countries: Evolution and challenges" στο J. Bradley, G. Petrakos και J. Traistaru (επ.) *Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union*, Kluwer, 45-64.
- Pitruzello S. (1999) *Decommodification and the Worlds of Welfare Capitalism: a Cluster Analysis*, European Forum, Florence
- Pogge, Thomas (2002) *World poverty and human rights*. Cambridge: Polity.
- Pogge, Thomas (editor) (2007) *Freedom from poverty as a human right*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Polanyi, K. (1944), *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Policy Planning and Research Unit (1987) *Belfast: Areas of Relative Social Need*, 1981 update. Belfast: PPRU. Project Team (1997) *Belfast Areas of Special Social Need*. Belfast: Her Majesty's Stationery Office.
- Portes, A., Sensen, Brenner, J. (1993). *Embeddedness and immigration: notes on the social determinants of economic action*. *American Journal of Sociology*, 98, 1320-1350.
- Power, A. (2000). *Poor areas and social exclusion*. In: Power A, Wilson WJ, eds. *Social Exclusion and the Future of Cities*. London, Centre for Analysis of Social Exclusion; London School of Economics (CASE paper 35).

- Prabhakar, Rajiv (2009) The assets agenda and social policy. *Social Policy & Administration* 43 (1): 54–69.
- Pratt, D., Göb, B. (2007). Islam and christian-muslim relations in Germany: recent developments and continuing issues”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 18(1), 43-65.
- Publishing: Strasbourg
- PUTNAM, R. (1995), Bowling alone. America’s decline in social capital, *Journal of Democracy*, (6): 65-78.
- PUTNAM, R. (1998), Foreword, *Housing Policy Debate*, 9(1): v-viii.
- Qadeer, M. (1997). Pluralistic planning for multicultural cities: The Canadian practice. *Journal of the American Planning Association*, 63(4), 481-494.
- Quirk, P. and McLaughlin, E. (1996) ‘Targeting Social Need’, in E. McLaughlin and P. Quirk (eds.) *Policy Aspects of Employment Equality in Northern Ireland, Employment Equality in Northern Ireland Volume II*. Belfast: Standing Advisory Commission on Human Rights.
- Ratcliffe, P. (1998). Race, housing and social exclusion. *Housing Studies*, 13 (6), 807-818.
- Ratcliffe, P. (1999). Housing inequality and „race”: some critical reflections on the concept of „social exclusion”. *Ethnic and Racial Studies*, 22(1), 1-22.
- Rex, J. (1996). *Ethnic minorities in the modern nation state: working papers*, London: The MacMillan Company.
- RHODES, M. & MÉNY, Y. (1998), *The Future of European welfare. A New Social Contract?* Houndmills: MacMillan.
- RHODES, R.A.W. (1986), ‘Power Dependence’. *Theories of central-local relations: a critical reassessment*, GOLDSMITH, M. (ed.), *New Research in Central-Local Relations*. Aldershot: Gower, 1- 33.
- RHODES, R.A.W. (1997), *Understanding Governance*. Buckingham: Open University Press.
- RHODES, R.A.W. (2000), *Governance and public administration*, PIERRE, J. (ed.), *Debating Governance. Authority, Steering and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 54-90.
- Richardson D. (1997) “Changes in the distribution of wages in Canada, 1981-1992”, *Canadian Journal of Economics*, σελ. 622-643.
- Robson, B., Bradford, M. and Deas, I. (1995) *Relative Deprivation in Northern Ireland*. Belfast : Policy, Planning and Research Unit.
- Rodgers, G. (1995), ‘What is special about a “social exclusion” approach?’ In G. Rodgers, C. Gore and J. B. Figueiredo (eds), *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses* (pp. 43–55). Geneva: International Labour Organisation.
- Rogers G., Gore Ch., Figueiredo J. (1995), *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*, International Labour Organization, International Institute for Labour Studies, Geneva.
- Room G. (1995), “Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization”, *International Journal of Social Welfare*, Vol.3, pp. 166-174.
- Room G. (1995), *Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, Policy Press.
- Room G. (1997) “Poverty and Social Exclusion: The new European Agenda for policy and research, σελ. 3-9, 26, σελ. Gr. Room (ed.), *Beyond the Threshold*, Policy Press, Bristol

- Room, G. (1995) 'Poverty and Social Exclusion: The new European Agenda for Policy and Research' in G. Room (ed.) *Beyond the Threshold: The measurement and Analysis of Social Exclusion*. Bristol: Policy Press. pp.1-9.
- Room, G. J. (1995), 'Poverty in Europe: competing paradigms of analysis', *Policy and Politics*, 23(2), pp.103-13.
- Room, G. J. (1999), 'Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization', *International Journal of Social Welfare*, 8, pp.166-174.
- Runciman, W.G. (1996) Why social inequalities are generated by social rights. In: Martin Bulmer & Anthony M. Rees (editors) *Citizenship today. The contemporary relevance of T. H. Marshall*. London: UCL Press.
- RUSK, D. (1999), *Inside Game, Outside Game. Winning Strategies for Saving Urban America*. Washington: Brookings Institute Press.
- Rustin, M. and Rix, V. (1997) 'Anglo-Saxon Individualism and its Vicissitudes: Social Exclusion in Britain', *SOSTRIS Working Paper 1*, University of East London. pp. 12-25.
- Sabina, F.R. (2009). Strategies to reduce exclusion among populations living in urban slum settlements in Bangladesh. *Journal of Health, Population and Nutrition*, 27 (4), pp. 574-586. Dhaka, ICDDR,B.
- Saith, R. (2001), 'Social exclusion: the concept and application to developing countries', *QEH Working Paper Series*, no.72, May.
- Saraceno Ch. (ed.) (2001) *Social Assistance Dynamics in Europe*, Policy Press, Bristol
- Saraceno, C. (2001), *Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept*
- Sassen S. (1991) *The Global City*, Princeton, New York
- SAUNDERS, P. (1985), *Social theory and the urban question*. London: MacMillan.
- Saunders, P. (2003). Can social exclusion provide a new framework for measuring poverty (SPRC Discussion
- Saunders, P. (2005). *The poverty wars: Reconnecting research with reality*. Sydney: UNSW Press.
- Saunders, P. (2008). Measuring wellbeing using non-monetary indicators: Deprivation and social exclusion. *Family Matters*, 78, 8–17.
- Saunders, P., Naidoo, Y., & Griffiths, M. (2007). Towards new indicators of disadvantage: Deprivation and
- SCHMIDT, S. (1989), Convergence theory, labour movements and corporatism: the case of housing, *Scandinavian Housing and Planning Research*, 6(2): 82-102.
- Schulte, B. (2002), 'A European definition of poverty: the fight against poverty and social exclusion in the member state of the European Union', in P. Townsend and D. Gordon (eds.), *World Poverty: New Policies to Defeat an Old Enemy* (pp. 119-145). Bristol: The Policy Press.
- Sean O'Riordain (2007), *Mapping Social Inclusion in Local Authorities*, Combat Poverty Agency
- Sen A. (1973) *On economic inequality*, Clarendon Press, Oxford.
- Sen A. (1979) "Personal utilities and public judgments: or what's wrong with welfare economics", *Economic Journal* 89, σελ. 537-558.
- Sen A. (1981), *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford, Clarendon Press.
- Sen A. (1984), *Resources, Values and Development*, Cambridge, Harvard University Press.

- Sen A. (1985), *Commodities and Capabilities*, Amsterdam, North-Holland.
- Sen A. (1992) *Inequality reexamined*, Clarendon Press, Oxford.
- Sen A. (1997), *Inequality, Unemployment and Contemporary Europe*, *International Labour Review*, No 136.
- Sen A. (1999), *Development as Freedom*, Oxford, Oxford University Press.
- Sen, A. (1998). Social exclusion and economic measurement. Paper presented at the 25th General Conference of the International Association for Research in Income and Wealth. Cambridge.
- Sen, A. K. (2000), *Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny*. Social Development Papers, No. 1, Manila: Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank.
- Sheehan, M. and Tomlinson, M. (1999) *The Unequal Unemployed*:
- Sheshinski E. (1972) "Relation between a social welfare function and the Gini index of income inequality", *Journal of Economic Theory* 4, σελ. 98-100.
- Shirlow, P. (1995) 'Transnational Corporations in the Republic of Ireland and the Illusion of Economic Well-Being', *Regional Studies*, 28, 7.
- Shorrocks A. και Foster J. (1987) "Transfer sensitive inequality measures", *Review of Economic Studies* 54, σελ. 485-497.
- Shutz R. (1951) "On the Measurement of Income Inequality", *American Economic Review* 41: 107-122.
- Silver H. (1994), "Social exclusion and social solidarity: three paradigms", *International Labour Review*, Vol.133, No.5-6, pp.531-578.
- Silver H. and Miller S. M. (2003), *Social Exclusion, The European Approach to Social Disadvantage, Indicators*, Vol.2, No2,
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531-578.
- Silver, H. (1995), 'Reconceptualizing social disadvantage: three paradigms of social exclusion', in G. Rodgers, C. Gore and J. B. Figuerido (eds.) *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses* (pp. 57-80). Geneva/New York: IILS/UNDP.
- Smeeding T. M., Rainwater L. Burtless G., 2002, «United States Poverty in a Cross-National Context», στο Sheldon H. Danziger and Robert H. Haveman, *Understanding Poverty*. New York and Cambridge, MA, Russell Sage Foundation and Harvard University Press, σ. 162-189.
- Social exclusion in Australia. Sydney: Social Policy Research Centre, University of New South Wales.
- Social Exclusion Unit (1997) *The Social Exclusion Unit Leaflet*, London: Cabinet Office.
- Social Exclusion Unit (1998) *Bringing Britain together: a national strategy for neighbourhood renewal*. Cm 4045. London: Stationery Office.
- Social Exclusion Unit (1999) *A Review of The Social Exclusion Unit*, London
- Social Exclusion Unit (2000) *A New Commitment to Neighbourhood Renewal, National Strategy Action Plan*, London
- Social Exclusion Unit (2003). *Making the Connections: Final Report on Transport and Social Exclusion*. Office of the Deputy Prime Minister, UK.
- Social Exclusion Unit. (1997). *Social Exclusion Unit: Purpose, work priorities and working methods*. London: The Stationery Office.

- Sommerville, P. (1998). Explanations of social exclusion: where does housing fit in? *Housing Studies*, 13 (4), pp. 761-780.
- Spicker, P. (1997). Exclusion, *Journal of Common Market Studies*, 35(1), pp. 133-143.
- Spicker, Paul (2007) *The idea of poverty*. Bristol: The Policy Press.
- Stewart K. (2003), Monitoring Social Inclusion in Europe's Regions, *Journal of European Social Policy*, Vol. 13, pp.335-356.
- Stewart K., (2002), Measuring Well-Being and Exclusion in Europe's Regions, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, CASEpaper 53.
- Stewart, F. (2002), 'Horizontal inequalities: a neglected dimension of development', CRISE Working Paper, No.1, Queen Elizabeth House, Oxford University.
- Stewart, F., Barron, M., Brown, G. and Hartwell, M. (2006), 'Social exclusion and conflict: analysis and policy implications', CRISE Policy Paper, Queen Elizabeth House, Oxford University, January 2005 (updated April 2006).
- Stoleru L. (1977), *Vaincre la pauvreté dans les pays riches*, Paris, Flammarion.
- STONE, C. (1987), *The study of the politics of urban development*, STONE, C. & SANDERS, H.T. (eds.), *The Politics of Urban Development*. Lawrence: University of Kansas Press.
- STONE, C. (1989), *Regime Politics. Governing Atlanta, 1946-1986*. Lawrence: University of Kansas Press.
- SWYNGEDOUW, E. (2000), The local in the regional, in the national and in the global: the re-scaling of Europe and the process of 'glocalisation', BEKEMANS, L. & MIRA, E. (eds.), *Civitas Europa. Cities, Urban Systems and Cultural Regions between Diversity and Governance*. Brussels: Peter Lang, 133-154.
- Task Force on Active Citizenship, *Report of the Task Force on Active Citizenship* (2007) Dublin.
- Taylor-Gooby (1999) 'Opportunity's Knocks', *The Guardian*, 27 September.
- TEMKIN, K. & ROHE, W. (1998), Social capital and neighbourhood stability: an empirical investigation, *Housing Policy Debate*, 9(1): 61-98.
- Theil H. (1967) *Economics and information theory*, North Holland Publishing Company, Amsterdam.
- TICKELL, A. & PECK, J. (1996), The return of the Manchester men: men's words and men's deeds in the remaking of the local state, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21(4): 595-626.
- Tiebout C. (1962), *The Community Economic Base Study*, New York, Committee for Economic Development, Supplementary Paper, No. 16.
- Todd Litman (2003). *Social Inclusion As A Transport Planning Issue in Canada Contribution To The FIA Foundation G7 COMPARISON*. Victoria Transport Policy Institute. Canada
- Townsend, P. (1979), *Poverty in the United Kingdom: a Survey of Household Resources and Standards of Living*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Townsend, P. (1999) 'Ending World Poverty in the 21st Century' in D. Gordon and C. Pantazis (eds.) *Tackling Inequalities: Where are We Now and What Can Be Done?* Bristol: Policy Press.
- Townsend, P. (2002), 'Poverty, social exclusion and social polarisation: the need to construct an international welfare state', in P. Townsend and D. Gordon (eds.), *World Poverty: New Policies to Defeat an Old Enemy* (pp. 3-24). Bristol: The Policy Press,

- Tsakloglou P. (1993) "Aspects of inequality in Greece: Measurement, decomposition and inter-temporal change: 1974, 1982", *Journal of Development Economics* 40, σελ. 53-74.
- Tsakloglou P. (1997) "Changes in inequality in Greece in the 1970s and the 1980s", στο Gottschalk P., Gustafsson B. και Palmer E. (επιμ.) *Changing patterns in the distribution of economic welfare: An international perspective*, σελ. 154-183, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tsakloglou P. , F. Papadopoulos (2002) "Identifying Population Groups at High Risk of Social Exclusion: Evidence from the ECHP", σελ. 135-168, σε R. Muffels / P. Tsakloglou / D. Mayes (eds.) *Social Exclusion in European Welfare States*, Edward Elgar, Cheltenham
- TURNER, B.S. (1990), *Prolegomena to a general theory of social order*, TURNER, B.S. (ed.), *Citizenship, Civil Society and Social Order*. Colchester: University of Essex/ESRC, 1-64.
- UK Social Inclusion Unit. (1997). *Poverty and Social Exclusion*. Retrieved March 15, 2010, from Queensland Council for Social Service website: <http://www.qcoss.org.au/upload/6576QCROSS%20>
- UN (2005) *The Millennium Development Goals report 2005*. New York: UN.
- UN (2008) *The Millennium Development Goals report 2008*. New York: UN.
- UN Habitat (United Nations Human Settlements Programme) (2003) *The challenge of slums. Global report on human settlements*. London: Earthscan.
- UNDP (2007) *Human development report 2007/2008. Fighting climate change: Human solidarity in a divided world*. Houndmills, Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.
- UNDP (United Nations Development Programme) (2003) *Human development report 2003. Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- UN-GA (2008) *Report of the independent expert on the question of human rights and extreme poverty*, 13 August 2008, A/63/274.
- UN-GA (United Nations General Assembly) (2000) *United Nations Millennium Declaration*, 18 September 2000, A/RES/55/2.
- UN-HABITAT (2003). *The challenge of slums: Global report on human settlement*, Earthscan, London.
- United Nations (1995) *Report of the World Summit for Social Development (Copenhagen 6-12 March)*. New York: United Nations.
- Van Genugten, Willem & Camilo Perez-Bustillo (editors) (2001) *The poverty of rights. Human rights and the eradication of poverty*. London & New York: Zed Books.
- VAN KEMPEN, R. & PRIEMUS, H. (1999), *Undivided cities in The Netherlands: present situation, and policy rhetoric*, *Housing Studies*, 14(5): 641-657.
- VAN KEMPEN, R. (2001), *Social exclusion: the importance of context*, ANDERSEN, H.T. & VAN KEMPEN, R. (eds.), *Governing European Cities. Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance*. Aldershot: Ashgate, 41-70.
- Van Kempen, R., Özüekren, Ş., (1998), *Ethnic Segregation in Cities: New Forms and Explanations in a Dynamic World*, *Urban Studies*, 35, 10, 1631-1656,
- Van Kempen, R., Weesep, J., (1998), *Ethnic Residential Patterns in Dutch Cities: Backgrounds, Shift and Consequences*, *Urban Studies*, 35, 10, 1813-1833.
- Veit-Wilson, J. (1998) *Setting Adequacy Standards: How Governments Define Minimum Incomes*. Bristol: Policy Press.
- Vinson, T. (2007). *Dropping off the edge: The distribution of disadvantage in Australia*. Richmond, Vic.: Jesuit Social Services.

- VRANKEN, J. (1997), Modelling in social sciences and models on social exclusion and social integration, European Commission - Science Research Development (ed.), Social Indicators: Problematic Issues. Brussels: European Commission, DG XII, 170-189.
- VRANKEN, J. (2001), Unravelling the social strands of poverty: differentiation, fragmentation, inequality and exclusion, ANDERSEN, H. & VAN KEMPEN, R. (eds.), Governing European Cities. Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance. Aldershot: Ashgate, 71-91.
- WACQUANT, L. (1996), Red belt, black belt: racial division, class inequality and the state in the French urban periphery and the American ghetto, MINGIONE, E. (ed.), Urban Poverty and the Underclass. A Reader. Oxford: Blackwell, 234-376.
- Walker, A. (1997) 'Introduction: The Strategy of Inequality', in A. Walker and C. Walker, Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s. London: Child Poverty Action Group.
- Wang L. (2011), Social exclusion and inequality in higher education in China: A capability perspective, International Journal of Educational Development, Vol. 31, pp.277-286.
- Webster, C. (2004). Vignette 4: Poor transitions. Social exclusion and young adults. In J. Bradshaw & F. Bennett (Eds.), Group of non-government experts in the fight against poverty and social exclusion: Fifth report on United Kingdom National Action Plan on Social Inclusion 2003–2005. York: Social Policy Research Unit, University of York.
- WILSON, W. J. (1991-1992), Another look at The Truly Disadvantaged, Political Science Quarterly, 106(4): 639-65.
- WILSON, W.J. (1987), The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy. Chicago: The University of Chicago Press.
- Winter, I. (Ed.). (2000). Social capital and public policy in Australia. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- WIRTH, L. (1938): Urbanism as a way of life, American Journal of Sociology, vol. 40, p. 1-24.
- Wishlade, F. and Yuill, D. (1995) Issues and Options in Area Designation, report to the regional policy research consortium presented at Ross Priory, Loch Lomondside, 24 October 1995.
- Wong, T. and Morrissey, M. (1999) Just How Poor is Northern Ireland? Belfast: Northern Ireland Anti-Poverty Network.
- World Bank (2007), Social Exclusion and the EU's Social Inclusion Agenda.
- World Bank (2007). Dhaka: Improving living conditions for the urban poor. Washington, DC: Sustainable
- Yitzhaki S. (1983) "On an extension of the Gini inequality index", International Economic Review 24, σελ. 617-628.
- Young, Iris Marion, 1999 Inclusion and Democracy. Oxford: Oxford University Press.
- Young, J. (1999) The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity. London: Sage.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αμίτσης Γ. (2001) Αρχές οργάνωσης και λειτουργίας του Ελληνικού συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, Παπαζήσης, Αθήνα
- Αμίτσης Γ. (2001) Η θεσμική κατοχύρωση των ελαχίστων ορίων διαβίωσης στην Ελληνική και Διεθνή έννομη τάξη, Α.Ν. Σάκκουλας
- Αποκλεισμού», σελ. 271-316, σε Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου / Γ. Αμίτσης (επ.) Μελέτες Κοινωνικού Δικαίου και Κοινωνικής Πολιτικής, Παπαζήσης, Αθήνα
- Γιαννοπούλου Μ., Λουκάκης Π., Αγροτικοί οικισμοί νομών Ξάνθης-Ροδόπης. Μια πρώτη προσέγγιση στην τυπολόγηση των δομικών χαρακτηριστικών τους, Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο «Το πρόβλημα κατοικία», Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανώτατων Σχολών, Ιανουάριος 1984
- Γιαννοπούλου Μ., Λουκάκης Π., Τυπολόγηση οικιστικών ενοτήτων στον αγροτικό χώρο: η περίπτωση των νομών Ξάνθης και Ροδόπης, Τεχνικά Χρονικά, Τόμος II, Τεύχος 1-2, 1997
- Δημητρίου Σ. (1997) Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του, Ιδεοκίνηση, Αθήνα
- ΕΕΤΑΑ (1995) Κοινωνική πολιτική και τοπική αυτοδιοίκηση, Αθήνα
- Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας (1997) Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης, Αθήνα
- Εξειδίκευση δεικτών τεχνικής και κοινωνικής υποδομής για μια συστηματική κατάταξη προβληματικών περιοχών – Η περίπτωση Αν.Μακεδονίας-Θράκης, ερευνητικό πρόγραμμα «Διερεύνηση κριτηρίων τεχνικής υποδομής για τον προσδιορισμό προβληματικών περιοχών Μακεδονίας-Θράκης», Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Ξάνθη, 1991
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2002), Πρόγραμμα Κοινωνικής Δράσης για την Καταπολέμηση του Κοινωνικού Αποκλεισμού 2002-2006, Βρυξέλες
- Ευστράτογλου Α. (1999) Οικονομικές και Κοινωνικές Διαστάσεις του Αναλφαβητισμού στην Ελλάδα, Τυπωθήτω, Αθήνα
- Ζωγραφάκης (1996) Οικονομική πολιτική και επιπτώσεις στην εξέλιξη διανομής εισοδήματος στην Ελλάδα: Αναλυτική προσέγγιση με χρήση υπολογιστικού υποδείγματος γενικής ισορροπίας, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Αθήνα.
- Θάνος Γ. (2003), “Τάσεις ανισοκατανομής πλούτου στην Ελλάδα: Οι κατά κεφαλήν τραπεζικές καταθέσεις”, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 111-112, 359-379.
- Ινστιτούτο Κοινωνικής Καινοτομίας, (2004). «Κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα – Διερεύνηση του πεδίου για την αποτελεσματική εφαρμογή πολιτικών με χωρική βάση». Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού και Παρακολούθησης Δράσεων Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου
- Καμαριανάκης Γ. / Κοντός Δ. (2004), Ταξινόμηση των Δήμων της Ελλάδας σύμφωνα με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά τους, όπως προκύπτουν από την απογραφή του 2001, Αειχώρος, τόμος 3, τεύχος 2., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Καμαριανάκης Γ. / Π. Πραστάκος (2001) «Ταξινόμηση των Δήμων της Ελλάδας σύμφωνα με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά τους», σελ. 187-208, σε Β. Κοτζαμάνης / Β. Παππάς (επ.), Χωρικές Διαστάσεις Δημογραφικών Φαινομένων, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Κανελλόπουλος Κ. (1986) Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες, Επιστημονικές Μελέτες 22, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.

- Καραντινός Δ. / Καβουνίδη Τζ. / Ιωάννου Χ. (1992) Παρατηρητήριο Πολιτικών Καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού – Δεύτερη Εθνική Έκθεση, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα
- Κασιμάτη Κ. (επ.) (1998) Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία, Gutenberg, Αθήνα
- Κατσούλης Η. (επ.), Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα – Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, τ. Α' και Β', ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1999 (Β' έκδοση)
- Κούρος Θ., Λουκάκης Π., Μίχος Ν., Ωραιοπούλου Λ., Τεχνική υποδομή και περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα, τμητικός τόμος «Μνήμη Σάκη Καράγιωργα», Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 1988
- Κρεμαλής Κ. (1991) Το Δικαίωμα του Ατόμου για Κοινωνική Πρόνοια, Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Λιαγκόβας Π., Γιαννιάς Δ., Φωτόπουλος Γ. (2003), Συγκλίσεις και αποκλίσεις της ποιότητας ζωής στην Ελλάδα: 1960 – 2000. Αειχώρος, τόμος 2, τεύχος 1., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- Λυμπεράκη Α. / Τήνιος Π. (2002) Εργασία και Συνοχή, Παπαζήσης, Αθήνα
- Λύτρας Α. / Παντελόγλου Π. (1999) Φορείς και Δίκτυα Καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού - Έκθεση προς το Υπουργείο Παιδείας και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- Μαλούτας Θ / Οικονόμου Δ. (επ.) (1992) Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη
- Μαλούτας Θ. (1988) «Χωρική δομή και κοινωνική διαδικασία στην (υπ)ανάπτυξη του ελληνικού κράτους πρόνοιας», σελ. 273-325, σε Θ. Μαλούτας / Δ. Οικονόμου (επ.), Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα, Εξάντας, Αθήνα
- Μαλούτας Θ. (1998) «Διερευνητικές Μετρήσεις του Κοινωνικού Διαχωρισμού στις Ελληνικές Πόλεις», σε Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 96/97, σελ.37- 81
- Μαλούτας Θ. (επ.) (2000) Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας – Πόλεις, 1ος Τόμος,. ΕΚΚΕ - Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα-Βόλος
- Μαυρέας Κ (2002) «Όψεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα: Η περίπτωση του νομού Αττικής», σελ. 171-198, σε Χρ. Βερναρδάκης (επ.), Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα, Λιβάνης, Αθήνα
- Μητράκος Θ. (1992) , “Η Φτώχεια στην Ελλάδα”, Στατιστικός, Τεύχος 1-4, Φεβρουάριος 1992, Αθήνα.
- Μητράκος Θ. (2006), “Αποτύπωση και καταγραφή των οικονομικών , δημογραφικών και κοινωνικών δεικτών στις αγροτικές περιοχές της χώρας ”, ΙΣΤΑΜΕ: Ομάδα εργασίας για την ανάπτυξη της υπαίθρου, Κείμενο εργασίας, Αθήνα.
- Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (1997) “Η δομή της ανισότητας στην Ελλάδα: Ανάλυση και συμπεράσματα πολιτικής”, στον τόμο ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, Τόμος Β', σελ. 421-448, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, επιμέλεια Α. Κιντής, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (2000) “Μεταβολές στη συνολική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα μετά την μεταπολίτευση”, Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής, Τεύχος 5ο με θέμα Ο Αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους στην Ελλάδα, σελ. 1-52, Εργαστήριο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής (ΕΜΟΠ), Αθήνα, Νοέμβριος 2000.
- Μπαλούρδος Δ., 1997, Δημογραφικές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Μπαλούρδος Δ., και Γιάννης Υφαντόπουλος (2001), “Περιφερειακές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας στην Ελλάδα”, Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 104 - 105, 155-195.

- Μπαλούρδος Δ., Υφαντόπουλος Γ., 2001α, «Περιφερειακές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας στην Ελλάδα: Α' ενότητα: Διανομή του εισοδήματος», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 104-105.
- Μπαλούρδος Δ., Υφαντόπουλος Γ., 2001β, «Περιφερειακές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας στην Ελλάδα: Β' ενότητα: Διαστάσεις φτώχειας», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 106.
- Μπαλούρδος Δ., Υφαντόπουλος Γ., 2007, «Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: Ορισμένα αποτελέσματα από την έρευνα SILC», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 122, σελ. 53-92.
- Νάσκου-Περράκη Π. (επ.) (2000) Η καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα και την Ευρώπη, Α. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Νικολακοπούλου – Στεφάνου Η. (2001) «Κοινωνική Φροντίδα και Τοπικές Πρωτοβουλίες για την Αντιμετώπιση της Ανεργίας και του Κοινωνικού
- Οικονόμου Δ. (1992) «Ο Κοινωνικός Εξοπλισμός στον Αθηναϊκό Χώρο. Πρότυπα χωροθέτησης, σχέσεις με την οικιστική δομή», σελ. 189-263, σε Θ. Μαλούτας / Δ. Οικονόμου (επ.), Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη
- Οικονόμου Δ. (1996) 'Γεωγραφικός αποκλεισμός' Στο ΕΚΚΕ, Οι διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Τόμος Α, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σελ. 171-196.
- Οικονόμου Δ. (2002) "Γεωγραφικός Αποκλεισμός", σελ 171-195, σε Η. Κατσούλης, Δ. Καραντίνος, Λ. Μαράτου-Αλιμπράντη, Ε. Φρονίμου (επ.), Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα - Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής, Α' τόμος, Γ' έκδοση, ΕΚΚΕ, Αθήνα
- Οργάνωση Παρατηρητηρίου Χωροταξίας, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Περιβάλλον», Επιστημονικός υπεύθυνος: Καθ.Π.Γετίμης, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Αθήνα, 1998
- Παπαδασκαλόπουλος Δ. Αθανάσιος, Χριστοφάκης Σ. Μανώλης (2002), Περιφερειακός Προγραμματισμός, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Παπαδοπούλου Δ. (επ.) (2002) Από την κοινωνική ευπάθεια στον κοινωνικό αποκλεισμό, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα
- Πετράκος Γ. και Rondriguez-Pose A. (2003) "Οι Περιφερειακές Ανισότητες στην Ευρώπη", Τόπος, 20/21: 51-76.
- Πρέκα Β. (2004). «Η ανοιχτή μέθοδος συντονισμού και οι χωρικές πολιτικές καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
- Ραφαήλ Μ. (2001) Κοινωνική προστασία και Κοινωνική Διοίκηση, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ. (1993) "Αλλαγές στη δομή και κατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα σε περίοδο διαρθρωτικών μεταβολών", στο Τ. Γιαννίτσης (επιμ) Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή, Gutenberg, Αθήνα.
- Σαρρής Α. και Ζωγραφάκης Σ. (1999) "Φτώχεια και ανισοκατανομή εισοδήματος στην Ελλάδα μετά τη μεταπολίτευση", Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Discussion Paper No 1999/8.
- Σκάγιαννης Π., Πολιτική προγραμματισμού των υποδομών, εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα, 1994
- Σπανού Ε. (1999) Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός – Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Σταθόπουλος Π. (1996) Κοινωνική Πρόνοια – Μία γενική θεώρηση, Έλλην, Αθήνα

- Συμβούλιο Ε.Κ. (1989α), Ψήφισμα 89/C277/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 29ης Σεπτεμβρίου 1989 σχετικά με την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, ΕΕ C 277 της 31.10.1989.
- Τσακλόγλου Π., Πανοπούλου Γ. και Μητράκος Θ. (2001) “Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια στην Ελλάδα: Ποσοτικές διαστάσεις του προβλήματος”, στον τόμο ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ 2/3, σελ. 255-278, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, επιμέλεια Θ. Πάκος, Αθήνα 2001.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων (2003) Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2003-2005, Αθήνα
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Υγείας και Πρόνοιας, Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών (2001), Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2001-2003, Αθήνα
- Χτούρης Σ. (1992) Σύνθετες διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού και ο ρόλος της οικογένειας στην κοινωνική προστασία, Πράξις, Αθήνα

Έγγραφα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

- European Commission (2010) Joint Report on Social Protection and Social Inclusion, Luxembourg
- European Commission (2010), The European Platform against Poverty and Social Exclusion: A European Framework for Social and Territorial Cohesion, SEC (2010) 1564 final, COM (2010) 758final.
- Eurostat (2010), Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union.
- European Commusion, (2009), Moving Europe: EU Research on Migration and Policy Needs, European Communities, Luxembourg.
- EP/EU Council (European Parliament & Council of the European Union) (2008) Decision No 1098/2008/EC on the European Year for combating poverty and social exclusion (2010), Official Journal of the European Union, L 298: 20–29).
- European Commission. (2006). Portfolio of overarching indicators and streamlined social inclusion, pensions, and health portfolios. Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG. Brussels: Author.
- Commission of the European Communities (2005), Commission Staff Working Paper “Working together for growth and jobs. Next steps in implementing the revised Lisbon Strategy
- Commission of the European Communities (2005), Green Paper “Confronting demographic change: a new solidarity between the generations”. Brussels: Communication from the Commission.
- European Commission (2005) Joint Report on Social Protection and Social Inclusion, Luxembourg
- European Commission (2005) Report on Social Inclusion in the 10 new Member, Luxembourg
- European Commission (2005) Social Policy Agenda, Brussels
- European Commission (2005), Working Together for Growth and Jobs: A New Start for the Lisbon Strategy, COM (2005) 24 final.
- Commission of the European Communities (2004), Third report on economic and social cohesion. Brussels 18.02.2004. COM (2004)107 final. Commission Communication.
- European Commission (2004) Joint Report on Social Inclusion, Luxembourg

- Perceptions of social integration and exclusion in an enlarged Europe (2004) European Foundation for the Improvement of living and Working Conditions.
- The EU Sustainable Development Strategy. A Framework for Indicators (2004), Pascal Wolf-Eurostat E5. Seventh Meeting of the ESS Task Force on Methodological Issues for SDI. SDI Workshop, Stockholm, 9-11 February.
- Commission of the European Communities (2003), Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Joint Report on Social Inclusion: summarising the results of the examination of the National Action Plans for Social Inclusion (2003-2005). Brussels: 12.12.2003 COM (2003)773 final.
- European Commission (2003), Key action. Improving the socio-economic knowledge base. Synopses of the key action projects funded as a result of the third call for proposals (1999-2002). Brussels: Directorate-General for Research. Citizens and governance in a Knowledge-based society.
- European Commission (2003), Strengthening the Social Dimension of the Lisbon Strategy: Streamlining Open Co-ordination in the Field of Social Protection, Com (2003) 261.
- Commission of the European Communities (2002), Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Report Requested by Stockholm European Council: Increasing Labour Force Participation and Promoting Active Ageing. Brussels: Com(2002) 9 final.
- European Commission (2002) Equal opportunities for women and men in the European Union-Annual Report 2001, COM (2002) 258, Luxembourg
- European Commission (2002) Joint Report on Social Inclusion, Luxembourg
- European Commission (2002) Social protection in Europe, Luxembourg
- Commission of the European Communities (2001), Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on an open method of coordination for the community immigration policy. COM (2001) 387. Brussels: Commission of the European Communities.
- European Commission (2001), Targeted socio-economic research (TSER) Project synopses 1994-1998. Brussels: DG-XII. Science Research and Development.
- Επιτροπή Κοινωνικής Προστασίας (2001) Έκθεση για τους δείκτες στον τομέα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, Οκτώβριος 2001
- Commission of the European Communities (2000), The Future Evolution of Social Protection from a Long-Term Point of View: Safe and Sustainable Pensions. COM(2000)622 final. Brussels: Commission of the European Communities.
- European Commission (2000) Social Policy Agenda, Brussels
- European Commission (2000) Social Policy Agenda. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Directorate General for Employment and Social Affairs. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Commission of the European Communities (1999), Communication from the Commission: Towards a Europe for All Ages. Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity. Brussels: Com (1999) 221 final.
- European Commission (1999) A concerted strategy for modernizing social protection, COM (1999) 347, Brussels
- European Commission (1998) Social Action Programme (1998-2000)

- Eurostat Task Force on Social Exclusion and Poverty Statistics. (1998). Recommendations on social exclusion and poverty statistics (Document CPS98/31/2). Luxembourg: Eurostat.
- European Commission (1997) "Modernising and Improving Social Protection in the European Union", A Communication from the Commission, COM (97) 102 final, Brussels
- EUROSTAT (1997) Non-Monetary Indicators of Poverty and Social Exclusion, Final Report. Luxembourg: EUROSTAT.
- European Commission (1996), Social Europe, the Outlook on Supplementary Pensions, in the Context of Demographic, Economic and Social Change. Directorate General for Employment and Social Affairs, Office for Official Publications of the European Communities: Luxembourg
- EUROPEAN COMMUNITY (1996), First Report on Economic and Social Cohesion.
- EUROSTAT (1996) 'Per capita GDP in the European Union's regions', Statistics in Focus, 1, Luxembourg.
- EUROSTAT (1995b) 'Unemployment in the regions of the European Union in 1994', Statistics in Focus, 2, Luxembourg.
- EUROSTAT (1995c) Regions: Nomenclature of territorial units for statistics, March 1995, Eurostat.
- Maastricht Treaty (1992) Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1992) Ανακοίνωση για την Αλληλεγγύη στην Ευρώπη, COM (92) 542/23.12.1992